

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ABDULLAH B. MUHAMMED EL- BEYTÛŞÎ'NİN
HAYATI, ESERLERİ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Şeyma Ruken KARTAL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA

Bingöl- 2026

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAĞATI BİLİM DALI

ABDULLAH B. MUHAMMED EL- BEYTÛŞÎ'NİN
HAYATI, ESERLERİ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Şeyma Ruken KARTAL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA

Bingöl- 2026

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	I
TEZ KABUL VE ONAY	II
ÖNSÖZ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Önemi ve Amacı	2
3. Araştırmanın Kapsamı	3
4. Araştırmanın Yöntemi.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDULLAH B. MUHAMMED EL- BEYTÛŞÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Beytûşî'nin Hayatı	4
1.1.1. İsmi ve Nisbesi.....	4
1.1.2. Doğumu ve Yetiştigi Çevre.....	5
1.1.3. Gençliği, Eğitimi ve İlmi Seyahatleri.....	7
1.1.4. Evliliği.....	14
1.1.5. Hocaları	16
1.1.5.1. Muhammed b. el-Hâc Hasan el-Âlânî el-Kurdî / İbnü'l-Hâc el-Kurdî el-Âlânî	17
1.1.5.2. Sibğetullah Efendi el- Haydarî.....	19
1.1.6. Öğrencileri.....	22
1.1.6.1. Şeyh Ma'ruf en-Nûdehî.....	22
1.1.6.2. Şeyh Osman b. Sened el Basrî	24
1.1.7. İlmi Kişiliği	26
1.1.7.1. Dil ve Belagat İlmindeki Yetkinliği.....	27
1.1.7.2. Fıkıh İlmindeki Yetkinliği	28
1.1.7.3. Şerh ve Haşiye Geleneğindeki Yeri	30
1.1.7.4. Dini-Tasavvufi Kültürü.....	31
1.1.8. Vefatı.....	34

1.2. Eserleri	35
1.2.1. Manzum Eserleri	35
1.2.2. Mensur Eserleri.....	41
1.2.2.1. Edebi Mektupları	41
3.1.1.1. Takrizleri.....	46
3.1.2. Şerh/Haşiye/ İhtisar Türü Eserleri	48
3.1.3. Lugaz ve Bilmeceleleri	52

İKİNCİ BÖLÜM

ABDULLAH B. MUHAMMED EL- BEYTÛŞÎ'NİN EDEBÎ KİŞİLİĞİ

2.1. Edebi Kişiliğinin Genel Çerçevesi.....	55
2.2.1. Alim-Şair Kimliği.....	56
2.1.2. Klasik Arap Edebiyatıyla/Şiiriyle İlişkisi	59
2.2. Dil ve Üslup Özellikleri.....	61
2.2.1. Dil Kültürü	62
2.2.2. Dil ve Üslubu	64
2.2.2.1. Hitap ve Söyleyiş Biçimleri	64
2.2.2.2. Didaktik Üslup ve Öğüt Dili	66
2.2.2.3. Lirik Üslubu	69
2.3. Eserlerinde Öne Çıkan Temalar.....	72
2.3.1. Coğrafya ve Vatan Özlemi	72
2.3.2. Dini/Manevi Tema ve Dua	75
2.3.3. Zaman, Kader, Musibet ve Sabır	77
2.3.4. Yalnızlık Teması.....	80
2.4. Eserlerinde Öne Çıkan Sanatlar.....	82
2.4.1. Teşhis Sanatı	82
2.4.2. Cinas Sanatı	83
2.4.3. Telmih Sanatı.....	84
2.4.4. Mübalağa Sanatı	85
2.4.5. Tevriye ve Kinaye Sanatı.....	87
2.4.6. İktibas Sanatı.....	88
2.4.7. Teşbih Sanatı.....	89
SONUÇ	91
KAYNAKÇA	92

ÖZGEÇMİŞ.....	98
----------------------	-----------

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım ‘*Abdullah b. Muhammed el-Beytûşî’nin Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği*’ adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

14/09/2026

İmza

Şeyma Ruken KARTAL

TEZ KABUL VE ONAY

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Şeyma Ruken KARTAL tarafından hazırlanan *Abdullah b. Muhammed el-Beytûşî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği* başlıklı bu çalışma, 02/09/2026 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Muhammed İbrahim ERDEN İmza:

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA İmza:

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Bünyamin ORTA İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../2026 tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Emrah AKYÜZ

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Bir alimin hayatını, eserlerini ve edebi kişiliğini bütünlüklü biçimde ortaya koymak, yalnızca biyografik verileri derlemekten ibaret bir çaba olmayıp aynı zamanda o alimin içinde yetiştiği ilmi geleneği, coğrafyayı ve kültürel iklimi de anlamayı gerektiren kapsamlı bir araştırma sürecidir. Bu çalışma, 18. yüzyıl İslam dünyasının önemli alim ve ediplerinden biri olan Abdullah b. Muhammed el-Beytûşî'yi bu bütünlük içinde ele almayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında pek çok yazma eser kataloğu, biyografik kaynak ve modern araştırmadan yararlanılmıştır. Beytûşî'nin hayatına ve eserlerine dair bilgilerin dağınık ve kısmen erişilmesi güç kaynaklarda yer alması, araştırma sürecini zorlaştırmış ancak bu durum aynı zamanda çalışmanın özgün katkısını da belirginleştirmiştir.

Tezin hazırlanma sürecinde değerli katkılarını esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA'ya, kaynaklara ulaşmamda yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi Hemin Omar AHMAD ve Doç. Dr. Bedrettin BASUĞUY hocalarıma ayrıca bu süreçte manevi desteklerini esirgemeyen aileme teşekkürlerimi sunarım.

14/09/2026

Şeyma Ruken KARTAL

ÖZET

Tezin Başlığı : Abdullah b. Muhammed el-Beytûşî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği
Tezin Yazarı : Şeyma Ruken KARTAL
Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Arap Dili ve Belagatı
Kabul Tarihi : 02/09/2026
Sayfa Sayısı : VI (ön kısım) + 99 (tez)
Bu çalışma, 18. yüzyıl Kuzey Irak coğrafyasında yetişmiş, Arap dili ve edebiyatındaki yetkinliğine rağmen akademik literatürde yeterince incelenmemiş olan Abdullah b. Muhammed el-Beytûşî'nin hayatını, eserlerini ve edebi kişiliğini konu edinmiştir. Araştırmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiş; verilerin toplanması ve değerlendirilmesinde betimsel, tarihsel-eleştirel, karşılaştırmalı ve metin odaklı analiz yöntemleri bir arada kullanılmıştır. Bu bağlamda müellifin ismi, nisbesi, doğumu, ilmi seyahatleri, hocaları, öğrencileri ve vefatına ilişkin kaynaklarda dağınık ve kimi zaman çelişkili biçimde yer alan veriler karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Manzum, mensur, şerh-hâşiye ve lugaz türündeki eserleri ile edebi mektup ve takrizleri tespit edilerek tür, konu ve telif tarihi ölçütlerine göre tasnif edilmiştir. Müellifin dil kültürü, didaktik, lirik ve hitabi üsluplarını harmanlayan üslup özellikleri ve eserlerinde öne çıkan temalar somut şiir ve nesir örnekleri üzerinden çözümlenmiştir. Arap asıllı olmayan bir müellifin klasik Arap şiirinin motif, estetik ve belagat unsurlarını ne ölçüde özümlediği ve kendi ilmi birikimiyle nasıl yeniden yorumladığı örnekler ışığında ortaya konmuştur. Araştırma sonucunda Beytûşî'nin, öğrencisi Osman b. Sened el-Basrî tarafından 'es-Sibûveyh es-Sânî' (İkinci Sibeveyh) olarak nitelendirilmesine yol açan ilmi ve edebi donanımı, sistematik biçimde belgelenmiş ve müellifin klasik Arap edebiyatı geleneği içindeki özgün konumu ortaya konmuştur. Bu yönüyle çalışma, hem Beytûşî'nin yeterince bilinmeyen edebi mirasını görünür kılmakta hem de klasik Arap edebiyatı tarihi araştırmalarına kalıcı bir katkı sunmaktadır.
Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, 18. Yüzyıl İslam İlim Geleneği, Abdullah b. Muhammed el-Beytûşî, didaktik üslup, lirik üslup.

ABSTRACT

Title of the Thesis: The Life, Works, and Literary Personality of Abdullah b. Muhammad al-Baytushi
Author : Şeyma Ruken KARTAL
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Abdullah BEDEVA
Department: Basic Islamic Sciences
Sub-field: Arabic Language and Rhetoric
Date : 02/09/2026
Page Count: VI (preliminary pages) + 99 (thesis)
This study aims to present a comprehensive examination of the life, works, and literary personality of Abdullah b. Muhammed al-Baytûshî—rawing on both primary and secondary sources. A qualitative research approach was adopted in the study, and descriptive, historical-critical, comparative, and text-oriented methods of analysis were employed together in the collection and evaluation of the data. In this context, the data concerning the author's name, lineage, birth, scholarly travels, teachers, students, and death, which appear in the sources in a scattered and at times contradictory manner, were assessed comparatively. His works in the verse, prose, commentary-gloss, and riddle genres, together with his literary letters and commendatory notes, were identified and classified according to the criteria of genre, subject, and date of composition. The author's linguistic culture, his stylistic features that blend didactic, lyrical, and rhetorical modes, and the prominent themes in his works were analyzed through concrete examples of poetry and prose. The extent to which a non-Arab author internalized the motifs, aesthetic conception, and rhetorical elements of classical Arabic poetry, and how he reinterpreted them through his own scholarly background, was demonstrated in the light of examples. As a result of the study, the scholarly and literary competence that led his student Osman b. Sened al-Basrî to describe Baytûshî as "es-Sibûyeh es-Sânî" has been systematically documented, and the author's distinctive position within the tradition of classical Arabic literature has been established. In this respect, the study both renders visible Baytûshî's insufficiently known literary heritage and offers a lasting contribution to research on the history of classical Arabic literature.
Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Eighteenth-Century Islamic Scholarly Tradition, Abdullah b. Muhammed al-Baytûshî, Didactic Style, Lyrical Style.

KISALTMALAR

Bk. Bakınız

Çev. Çeviren.

Dr. Doktor.

H. Hicri.

Hız. Hazreti.

m. Miladî

ö. Ölüm Tarihi.

r.a. Radiyallahu anhu

S.a.v Sallallâhü Aleyhi ve Sellem.

TDV Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Thk. Tahkik Eden.

vb. Ve Benzeri.

vs. Ve Saire

y.y. Yayın yeri yok.

yy. Yüzyıl

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Arap dili ve edebiyatı, İslam medeniyetinin kurucu unsurlarından biri olarak tarihin her döneminde ilim adamlarının yoğun ilgisini çekmiştir. Bu alanda telif edilen eserler, İslam düşünce geleneğinin de temel taşıyıcıları konumuna gelmiştir. Kur'an-ı Kerim'in Arapça nazil olması bu dili ilmi bir zorunluluk haline getirmiştir. Sarf, nahiv, belâgat, aruz ve edebiyat gibi dil ilimlerinin sistematik biçimde gelişmesine ortam hazırlamıştır. Bu ilmi geleneğin ilk büyük temsilcileri arasında nahiv ilminin kurucusu sayılan Ebu'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688), Basra nahiv ekolünün önde gelen ismi Sîbeveyhi (ö. 180/796) ve onun *el-Kitâb* adlı eseri, Kufe ekolünün temsilcisi Kisâî (ö. 189/805) ve Ferrâ (ö. 207/822) sayılabilir. Belagat ilminin sistemleşmesinde ise Abdülkahir el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078) *Delâilü'l-İ'câz* ve *Esrârü'l-Belâga* adlı eserleri belirleyici bir rol üstlenmiştir. Daha sonra Sekkâkî (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eseriyle belagat ilmini üç ana disiplin olan meânî, beyân ve bedî' çerçevesinde bir sisteme kavuşturmuştur. Bu eser, sonraki yüzyıllarda medrese müfredatının vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Edebiyat alanında ise Cahiliye döneminden itibaren şiir, Arap kültürünün vazgeçilmez ifade biçimi olarak öne çıkmıştır. İmru'ü'l-Kays (ö. 540), Züheyr b. Ebî Sül mâ (ö. 609) ve Lebîd (ö. 660) gibi Muallaka şairleri, klasik Arap şiirinin ölçütlerini belirleyen ilk büyük ustalar olarak kabul edilmektedir. İslam'ın doğuşuyla birlikte bu şiir geleneği yeni bir yön kazanmış olup Hassân b. Sâbit (ö. 60/680), Ka'b b. Züheyr (ö. 24/645), Emevi döneminde Ferezdak (ö.114/732) ve Cerîr (ö.110/728) gibi isimler, Abbasi döneminde ise Ebû Temmâm (ö. 231/846), Buhturî (ö. 284/897) ve Mütenebbî (ö. 354/965) gibi şairler, klasik şiir geleneğinin zirve isimleri olmuştur. Sonraki yüzyıllarda bu birikim, Arap coğrafyasının sınırlarını aşarak Anadolu, İran, Hint alt kıtası ve Kuzey Afrika'ya kadar yayılmıştır. Arap asıllı olmayan pek çok alim ve şair bu geleneğin içinde yetişerek özgün eserler ortaya koymuştur. Özellikle Osmanlı döneminde Arap dili ve edebiyatı, medrese eğitiminin merkezinde yer almaya devam etmiştir. Bu dönemde Irak, Suriye ve Hicaz coğrafyasında yetişen alimler, dil ve edebiyat alanında eserler bakımından son derece verimli bir gelenek oluşturmuşlardır. İşte bu geniş ilmi ve edebi ortamda, 18. yüzyılın Kuzey Irak coğrafyasında yetişen Abdullah b. Muhammed el-Beytûşî, Arap dili ilimlerindeki derin birikimi ve özgün edebi kişiliğiyle dikkat çekici bir

konuma sahiptir. Beytûşî, bir yandan sarf, nahiv ve belagat alanlarında medrese geleneğinin içinden gelen bir alim kimliğini taşıırken öte yandan didaktik, lirik ve hitabi üslupları ustalıkla harmanlayan bir şair ve edip olarak da ortaya çıkmıştır. Kürt kimliğine rağmen klasik Arap şiirinin zihniyetini ve estetik anlayışını derinden özümsemiş olan Beytûşî, bu mirası kendi şahsi tecrübesi ve ilmi birikiminin süzgecinden geçirerek yeniden yorumlamıştır. Bu çalışma, söz konusu ilmi ve edebi geleneğin 18. yüzyıldaki Beytûşî özelinde ele alıp onun hayatını, eserlerini ve edebi kişiliğini bütüncül bir bakış açısıyla incelemiştir.

2. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Arap edebiyatı tarihinde İslam coğrafyasının 18. yüzyılda yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden biri olan Abdullah b. Muhammed el-Beytûşî, yaşadığı dönemde kendisine verilen ‘es-Sibeveyh es-Sânî’ (İkinci Sibeveyh) lakabıyla anılmış son derece güçlü bir isim olmasına rağmen Türkçe akademik literatürde hak ettiği ilgiyi görememiştir. İşte bu araştırma, söz konusu boşluktan hareketle önem ve amacını belirlemektedir. Bu çerçevede araştırmanın temel amacı, 18. yüzyıl İslam coğrafyasının önde gelen, ancak literatürde yeterince tanınmayan dil ve edebiyat otoritelerinden Abdullah b. Muhammed el-Beytûşî’nin hayatını, tespit edilebilen eserlerini ve özellikle edebî şahsiyetini bütüncül bir yaklaşımla ortaya koymaktır. Bu araştırmanın önemi, öncelikle Irak, Ahsâ ve civarı coğrafyaların ilmi birikimini şahsında toplayan bu çok yönlü alim-şairi bütüncül bir yaklaşımla ele alarak söz konusu literatür boşluğunu doldurmasına önem vermektedir. Beytûşî’nin fıkıh, nahiv ve belagat gibi ilimlerdeki yetkinliği ile Arap asıllı olmamasına rağmen Arap diline, estetik üsluba ve edebi sanatlara bir Arap edibi kadar üst düzeyde hakimiyet göstermesi, çalışmayı hem dil ilimleri hem de edebiyat açısından dikkate değer kılmaktadır. Bunlara ek olarak müellifin kaleme aldığı edebi mektuplar ile takrizlerin, devrin ulema ağına ve Basra kuşatması gibi siyasi olaylara ışık tutan birinci elden tarihi ve sosyolojik belgeler hükmünde olması, araştırmanın önemini edebiyat alanıyla sınırlı bırakmayıp tarih ve sosyoloji çalışmalarına da kaynaklık edecek biçimde artırmaktadır. Eserleri nadir el yazması mecmualarda ve kütüphanelerde dağınık halde bulunan bu alimin temel İslami ilimlerle edebiyatı şahsında harmanlayan çok yönlü kalemini sistematik biçimde inceleyip görünür kılması, bu çalışmayı Klasik Arap edebiyatı tarihi araştırmalarına kalıcı bir katkı haline getirmektedir.

3. Araştırmanın Kapsamı

Çalışmanın kapsamı; müellifin doğumu, eğitim hayatı, ilmi seyahatleri, hocaları ve talebeleri çevresinde şekillenen biyografisi ile manzum, mensur eserleri, edebi mektupları ve takrizlerinin genel dökümünü içeren birinci bölümden ve bu metinler üzerinden yazarın dil kültürünü, lirik/didaktik üslubunu, vatan özlemi ile manevi duygular gibi öne çıkan temalarını, eserlerinde belirgin biçimde gözlemlenen belâgat sanatlarını ve edebi kişiliğini inceleyen ikinci bölümden oluşmaktadır. Araştırma, Beytûşî'nin edebi yönüne, belâgat gücüne ve sanatsal üretimine odaklanmıştır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiş; verilerin toplanması ve değerlendirilmesinde literatür taraması, belge analizi ve tahlili yöntemler bir arada uygulanmıştır. Araştırmanın ilk aşamasında klasik tabakat ve biyografî eserleri, yazma mecmualar, müellifin kendi telif ettiği birincil metinler ve Beytûşî hakkında kaleme alınan modern araştırmalar ayrıntılı biçimde taranmıştır. Birden fazla kaynakta çelişkili ya da eksik biçimde yer alan biyografik veriler karşılaştırmalı yöntemle değerlendirilmiştir. İkinci aşamada tespit edilen birincil kaynak niteliğindeki edebi mektuplar, takrizler ve manzum metinler Arapça orijinallerinden incelenmiş; bir bölümü Türkçe akademik dile tercüme edilerek çalışmaya dahil edilmiştir. Son aşamada müellifin üslup tercihleri, tematik eğilimleri ve edebi sanatları metin odaklı analiz yöntemiyle çözümlenmiş; bu çözümlemelerde belâgat ilminin meânî, beyân ve bedî' disiplinleri temel kriter olarak alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDULLAH B. MUHAMMED EL- BEYTÜŞÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Beytüşî'nin Hayatı

1.1.1. İsmi ve Nisbesi

Biyografik kaynaklarda elde edilen bilgilere göre Beytüşî'nin tam adı Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. İzzeddin el-Kurdî eş-Şafîi el- Âlânî el- Hânhılî el Beytüşî olarak geçer.¹ Bu adlandırmada Ebû Muhammed künyesini Abdullah asıl adını Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. İzeddin nesebini ifade etmektedir. Beytüşî, ilim çevrelerinde ise birden fazla nisbe ve lakaplarla tanınmıştır. Genel olarak bu nisbeler; Âlânî, Hânhılî ve Beytüşî'dir. Bu nisbelerin kaynağı kimi zaman alimin yaşadığı ve ilmi faaliyetlerini sürdürdüğü coğrafi bölgeler kimi zaman ise doğduğu yere atfen verilmiştir. “Âlânî” nisbesi Irak'ın Âlân bölgesine sınır olan İran'ın “Âlân” nahiyesine nisbetledir. “Âlân” bölgesi Serdeşt kazasına bağlı bir bölgedir. “Hânhılî” nisbesi Beytüş'un güneydoğusunda yer alan “Hânehal” köyünerdir. Bu köy Beytüş'tan ortalama yürüyüşle iki saatlik mesafe kadardır. Elde edilen bazı kaynaklara göre Beytüşî'nin aslı bu köye dayanmaktadır. Bazı müellifler onun Hânehal'de doğduğunu ileri sürmüşse de bu görüş yaygın bir görüş olarak kabul görmemektedir.² Daha kuvvetli ihtimal babası veya dedelerinden birinin oradan Beytüş'a göç etmiş olması ve “Beytüşî” nisbesi de Beytüş köyüne ithafen kullanılmış olmasıdır.³ Sonuç olarak müellifin en yaygın nisbesi olan Beytüşî, onun gerek doğum yeri gerekse ilmi kimliği bakımından Beytüş ile özdeşleştiğini göstermektedir.

¹ Hamdi Abdülmecid es-Selefi-Tahsin İbrahim ed-Doski, Mu'cemü's-su'arâi'l-Kürd (Duhok: Sipirez, 2008), s. 166; Muhammed ed-Sivereki, Mu'cemü a'lâmi'l-Kürd (Süleymaniye: Bangeyi Jin, 2005), 393.

² Diğer kaynakların aksine Bâbâ Merdûh Rûhânî'nin Beytüş'un güneydoğusundaki Hânehal'de dünyaya geldiğini, ailesinin daha sonra Beytüş'a göç ettiğini yazması (Târîh-i Meşâhîr-i Kürd, I, 286) doğru değildir zira kendisi el-Hifâye adlı eserinde Beytüş'ta doğduğunu kaydeder (*Muhsin İsmâil Muhammed, 139*) Ahmed Özel, "Beytüşî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* Ek-1 (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 192-194; Baba Merdûx Rûhânî, *Kürt Meşhurları Tarihi* (İstanbul: 2017), 1/306.

³ Muhammed el-Hâl, *el-Beytüşî* (Bağdat: Matbaatu'l-Maârif, 1958), 42-46; Abdürrezzâk el-Bıytâr, *Hilyetü'l-beşer fî târihi'l-karnî's-sâlisî aşer*, thk. Muhammed Behce el-Bıytâr (Beyrut: Dâr Sâdır, 1991), 1424.

1.1.2. Doğumu ve Yetiştigi Çevre

Beytûşî'nin doğum tarihi konusunda kaynaklarda farklı rivayetler bulunmaktadır. Kaynaklarda yer alan veriler H. 1130-1140 (Miladi 1718-1728) yılları arasında ilim ve fazilet sahibi bir ailede dünyaya geldiğini aktarmaktadır.⁴ Doğum tarihine dair bir bilgiyi bizzat kendisinin H. 1208 (miladi 1794) yılında yakın dostu Şeyh Ahmed b. Dervîş el-Kavvâz el-Abbâsî el-Basrî için Ahsâ'da kaleme aldığı bir şiirinde görmek mümkündür.⁵

لَيْتَ أَيَّامَ الصَّبَا لِي رَجَعَتْ بَعْدَمَا قَوَّضَنَ عَنْ رَبِّي الْحَيَامَا
مَنْ يَبْعِنِي مِنْ أَوْقَاتِ الصَّبَا أُعْطِهِ مِنْ عُمْرِي سَبْعِينَ عَامَا
تِلْكَ أَيَّامٌ تَوَلَّتْ وَانْقَضَتْ وَكَأَنَّ لَمْ نَرَهَا إِلَّا مَنَامَا⁶

*“Keşke gençlik günleri bana geri dönseydi,
O günler ki çadırlarımızı yıkıp yurdumuzdan ayırdılar.*

*Kim bana gençlik dönemini satarsa,
Ona ömrümden yetmiş yıl veririm.*

*O günler geçti ve son buldu,
Sanki sadece bir rüyadan ibaretti.”*

Klasik Arap edebiyatı geleneğinde şair ve ediplerin eserlerinde verdikleri yaş bilgileri biyografik verilerin tespitinde önemli bir kaynak olagelmıştır. Bu gelenek edebi metinlerin tarihi değerini arttırmakla kalmayıp müelliflerin hayat hikayelerinin aydınlatılmasında da kritik bir rol oynamaktadır.

Beytûşî'nin doğum tarihinin tahmini tespitinde H. 1208 (miladi 1794) yılında Ahsâ'da yakın dostu Şeyh Ahmed b. Dervîş el-Kavvâz el-Abbâsî el-Basrî için kaleme aldığı şiir önemli bir referans noktasıdır.⁷ Bu şiirde Beytûşî'nin H. 1208 yılında yetmiş yaşında olduğunu belirtmesi onun, eserin telifi sırasında ileri yaşlarında bulunduğunu

⁴ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 31; es-Selefi - ed-Doski, *Mu'cemü's-şu'arâi'l-Kürd*, 166; ed-Sivereki, *Mu'cemü a'lâmi'l-Kürd*, 393; Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Kürdî el-Beytûşî eş-Şâfiî, *Tarîkatü'l-Basâir ilâ Hadîkatî's-Serâir*, thk. Ali Mahmûd Ali el-Büşderî (Bağdat: Dîvânü'l-Vakfi's-Sünnî, Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1432/2011), 1/14; Abdülkerim Müderriş, *Ulemâunâ fî hidmeti'l-ilmi ve'd-dîn* (Bağdat: Dâru'l-Hürriyye, 1983), 341.

⁵ el-Beytûşî, *Tarîkatü'l-Basâir*, 1/13.

⁶ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 217.

⁷ el-Beytûşî, *Tarîkatü'l-Basâir*, 1/14.

düşündürmektedir. Ancak beyitte geçen ‘yetmiş yıl’ ifadesinin edebi bir mübalağa mı yoksa gerçek yaşa mı işaret ettiği kesin değildir. Dolayısıyla bu veriden hareketle doğum yılı ancak tahmin edilebilir. Bu tahmin üzerinden matematiksel olarak hicri 1208’den yetmiş yıl geriye gidildiğinde Beytûşî’nin H. 1138 (miladi 1725) yılında dünyaya geldiğini söyleyebiliriz.

Beytûşî’nin doğmuş olduğu bu coğrafya ilim ve irfan yönünden zengin bir kültüre sahiptir. Süleymaniye, 18. ve 19. yüzyıllarda İslam kültür mirasının en önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Müellifin de içinde bulunduğu bu bölge, geniş çaplı kütüphaneleri ve yetiştirdiği Beytûşî, Mevlânâ Hâlid ve Nûdehî gibi zirve şahsiyetlerle ‘*alimler ve edipler şehri*’ vasfını kazanmıştır.⁸ Beytûşî böyle bir coğrafi zenginliğin olduğu şark medreseleri içerisinde büyümüştür. Mehmet Halil Çiçek hocamız bu konuda şu bilgiyi aktarır:

“Şark Medreseleri tabiriyle her ne kadar biz Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde faaliyet göstermiş medreselere işaret etsek de gerçekte Şark Medreseleri sadece Türkiye’nin Doğu bölgelerinde değil bilakis Kürtlerin yoğunlukta oldukları tüm coğrafyada hala da büyük bir kısmı da faaliyete devam etmektedir. Bu coğrafya şu parçalardan meydana gelmektedir:

- Türkiye’nin doğu ve güneydoğusu
- Irak’ın kuzey bölgeleri
- İran’ın batı bölgeleri
- Suriye’nin kuzey bölgeleri. Medreselerin coğrafyasını bu bölgeler oluşturmaktadır. Dolayısıyla Şark Medreseleri coğrafyası kuzeyde Erzurum’dan başlıyor güneyde bugünkü Suriye’nin Halep kenti yakınlarına kadar batıdan da Şanlıurfa’dan başlıyor Kuzey Irak’a ve İran’ın batısında Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Urmiye kentinin havalisi olan tüm bölgelere kadar uzanıyor.”⁹

Çiçek hocamızın Şark Medreseleri hakkında belirlediği bu coğrafi çerçeve, Beytûşî’nin yetiştiği ilmi çevrenin tek bir bölgeyle sınırlı olmadığını; Erzurum’dan Halep’e, Şanlıurfa’dan Kuzey Irak ve İran’ın batısındaki Urmiye bölgesine uzanan ortak bir gelenek ve ilim anlayışı çerçevesinde bütünlük gösteren Şark Medreseleri havzasının bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Beytûşî’nin sarf,

⁸ Muhammed el-Hâl, *eş-Şeyh Ma’rûf en-Nûdehî el-Berzencî* (Bağdat: Dâr Matba’ati’t-Temeddün, ts.), 5.

⁹ Çiçek Halil, *Şark Medreselerinin Serencamı*, (İstanbul:2009), s. 27-28.

nahiv ve belâgat başta olmak üzere dil ilimlerindeki birikimi ile edebi kişiliği, söz konusu ilmi ve kültürel havzanın oluşturduğu birikim içinde değerlendirilmelidir.

1.1.3. Gençliği, Eğitimi ve İlmi Seyahatleri

Beytûşî, ilmi geleneği güçlü bir aile çevresinde dünyaya gelmiş ve ilk eğitimini bu çevrede almıştır. Kaynaklarda babası Şeyh Muhammed b. İsmail döneminin önde gelen alimlerinden ve müderrislerinden biri olduğu belirtilmektedir.¹⁰ Dünyaya gelmiş olduğu bu ilmi bölge Beytûşî'nin erken yaşlardan itibaren sağlam bir eğitim almasına zemin hazırlamıştır. Beytûşî'nin ilk eğitim hayatı babasının rehberliğinde şekillenmiştir. Şeyh Muhammed b. İsmail, oğluna İslami ilimlerin yanı sıra Arap dili ve edebiyatı, Kürtçe ve Farsça gibi dönemin önemli ilim dillerini de öğretmiştir.¹¹ Bu çok yönlü eğitim süreci Beytûşî'nin ileride çok dilli ve çok yönlü bir alim olarak tanınmasında etkili olduğu söylenebilir.

Beytûşî, kendisinden yaşça büyük olan ağabeyi Şeyh Mahmud ile eğitimlerinin büyük kısmını babalarının yanında tamamlamışlardır. Kaynaklar, iki kardeşin bu dönemde sadece kendi memleketlerinin alimlerinden ders aldıklarını göstermektedir.¹² Bu durum Beytûş köyü ve çevresinde eğitim ve öğretim faaliyetlerinin kesintisiz bir biçimde sürdürüldüğüne ve talebelerin istifade edebileceği ilmi bir ortamın mevcut olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca iki kardeşin edindiği ilk eğitim süreçleri medrese ve alim çevrenin Arap dili, edebiyatı ve diğer ilimlerde belirli bir seviyeye ulaştığını düşündürmektedir. Bu yerel ilmi birikim, Beytûşî'nin daha sonraki dönemlerde farklı ilim merkezlerine yönelmeden önce gerekli temel eğitimi almasını sağlamıştır.

Beytûşî'nin henüz on beş yaşlarındayken babasının vefat etmiş olması hayatında önemli bir dönüm noktası olmuştur.¹³ Bu hadise onun diğer alimler gibi ilim yolculuğunda yeni bir eğitim sürecinin başlamasına yol açmıştır.¹⁴ Babalarının vefatından sonra Beytûşî ve ağabeyi Şeyh Mahmud ilim tahsillerini devam ettirmek üzere Beytûş köyünden ayrılarak Serdeşt kazasının Sincevî (Sencûy köyü) nahiyesine

¹⁰ es-Selefî - ed-Doskî, *Mu'cemü's-şu'arâi'l-Kürd*, 166.

¹¹ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 31.

¹² Müderris, *Ulemâunâ*, 341; Muhammed Emin Zekî Beg, *Târîhü'l-Süleymâniye* (Bağdat: 1901), 269.

¹³ Zekî Beg, *Târîhü'l-Süleymâniye*, 266; el-Hâl, *el-Beytûşî*, 17; Beşder, *Târîkatü'l-beşâ'ir*, 2/19.

¹⁴ bk. Bu isimler arasında Sıbgatullah Efendi el-Haydarî, el-Beytûşî, Molla Cercîs el-Erbilî, Müftü ez-Zehâvî, Molla Hızır Nalî ve Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî gibi dönemine damga vurmuş simalar bulunmaktadır. Geniş bilgi için bk. el-Hâl, *eş-Şeyh Ma'rûfen-Nüdehî el-Berzencî*, 36-37.

gitmişlerdir.¹⁵ Beytûşî'nin bu durum sonrası ağabeyiyle birlikte Sincevî'ye gitmesi onun ilk ilim tahsil döneminden daha ileri seviyedeki eğitim sürecine geçtiğini gösterir. Bu yolculuk onun ilmi gelişimini doğduğu köy ile sınırlamayıp dönemin tanınmış medrese ve alimlerine ulaşmak amacıyla farklı ilim merkezlerine yöneldiğini ortaya koymaktadır. Ağabeyi ile hareket etmesi ise iki kardeşin eğitim sürecinde ortak bir yol izlediklerini ve ağabeyi Şeyh Mahmud'un da Beytûşî'nin ilmi tahsili sürecinde kendisine rehberlik eden bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.

Sincevî'de bulunan medresede dönemin önde gelen alimlerinden Molla İbn el-Hâc'ın ders halkasına giren kardeşler burada uzun yıllar kalarak ilmi derinliklerini artırmışlardır.¹⁶ Molla İbn el-Hâc, yaşadığı dönemin seçkin alimlerinden biri olup çok sayıda talebeye icazet vermiş tanınmış bir şahsiyetti.¹⁷ Beytûşî ve ağabeyinin bu medresede geçirdiği süreç Beytûşî'nin ilmi şahsiyetinin şekillenmesinde kritik bir rol oynamıştır. Sincevî'deki eğitim döneminde, özellikle Arap dili ve edebiyatı alanına derinlemesine yönelmiştir. Dilin inceliklerini, kurallarını ve alt dallarını titizlikle öğrenerek daha sonra telif edeceği eserlerin temelini oluşturacak bilgi birikimine sahip olmuştur. Ağabeyi Şeyh Mahmud ile aldıkları bu eğitim onların dini ilimlerle beraber edebi sahada da yetkin birer alim olmalarına imkan tanımıştır.

Molla İbn el-Hâc'ın medresesinde edindikleri eğitim, azim ve gayretleri Beytûşî ve Şeyh Mahmud'un sonraki yıllarda farklı ilim merkezlerine yönelmelerine sevk etmiştir.¹⁸ İki kardeşin ilme olan düşkünlükleri farklı medreselerde ve alimlerin tedrisatında eğitim görmelerine olanak sağlamıştır.

İbn el-Hâc'ın yanında yürüttükleri ilim tahsillerini ardından Beytûşî ve ağabeyi şeyh Mahmud eğitimlerini sürdürmek üzere hocası İbn el-Hâc'ın yönlendirmesiyle yeni bir ilim merkezine doğru yola çıkmışlardır. Bu yeni durak Erbil'e bağlı Mâverân köyünde bulunan Harîr Medresesi olmuştur.¹⁹ Burada, asil bir ilim geleneğinin temsilcisi olan Haydarî ailesinden Seyyid Sıbgatullâh b. İbrâhîm el-Haydarî'nin rahlesinde ders görmüşlerdir. Harîr Medresesi'ndeki eğitimleri süresince Seyyid

¹⁵ Kadri Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri* (İstanbul: Avesta Yayınları, 2018), 3/222; Osman İbn Sened, *Asfâû'l-Mevârid min Selsâli Ahvâli'l-İmâm Hâlid* (Kahire: Matbaa-i İlmiye, 1410/1991), 102. Ayrıca bk. el-Bıytâr, *Hilyetü'l-beşer*, 2/1015; el-Hâl, *el-Beytûşî*, 18; Müderris, *Ulemâunâ*, 341.

¹⁶ Müderris, *Ulemâunâ*, 128; el-Hâl, *el-Beytûşî*, 10.

¹⁷ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 17-18.

¹⁸ Zekî Beg, *Târîhü'l-Süleymâniye*, 269.

¹⁹ Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 3/171-172.

Sıbgatullâh el-Haydarî'den hem akli hem de nakli ilimleri tahsil etmişlerdir. Bu dönem, iki kardeşin ilmi tefekkür ve birikimlerinin derinleşmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Gösterdikleri azim ve başarı sonucunda bir müddet sonra hocalarından icazet alabilecek yetkinliğe eriştiler. Çeşitli ilimleri öğrendikten sonra Irak Kürdistan'ın büyük alimlerinden dersler almışlardır. Ancak bölgedeki iktisadi sıkıntılar ve siyasi karışıklıklar sebebiyle burada da kalıcı olamamışlardır.²⁰

Beytûşî ve Şeyh Mahmud'un Harîr Medresesi'ndeki eğitimlerinin ardından bölgeden ayrılış sebepleri kaynaklarda açık ve ayrıntılı biçimde izah edilmemektedir. Terk ettiği vatanının güzel iklimi, saf yaşantısı ve oradaki aşiretinin, akrabalarının ve dostlarının varlığıyla hiçbir vatana denk değildi.

Beytûşî'nin memleketinden ayrılmasına neden olan bazı hususlardan söz etmek mümkündür. Babasına ait medresenin başka bir müderrise verilmiş olması Beytûşî'nin memleketinden ayrılmasına yol açan sebepler arasında değerlendirilebilir. Çünkü ne kendisinin ne de ağabeyi Şeyh Mahmud'un söz konusu medreseyi yeniden üstlenmesi kolay görünmektedir. Babalarının vefatından sonra her ikisinin de medreseden uzak kalmış olması bu ihtimali daha da güçlendirmiştir. Öte yandan medresenin geri alınması için ısrar edilmesi, aile içinde bazı anlaşmazlıklara yol açabilecek bir durum olarak görülmüş olmalıdır. Bölgenin ekonomik bakımdan sınırlı imkanlara sahip olması düzenli bir tedris faaliyeti yürütmeye elverişli ortamların azlığı ve yeterli sayıda talebin toplanmasının güçlüğü de bu ayrılıştaki etkili olan başka unsurlardır. Bunların yanında Beytûşî'nin ilim ve irfan bakımından kendisini daha ileriye taşıma arzusu da dikkat çekmektedir. Sahip olduğu birikimi daha geniş bir çevrede değerlendirme, geliştirme ve ilim ehli arasında karşılık bulacak bir zemine taşıma isteği onun bu yolculuğa yönelmesinde etkili unsurlar arasında sayılabilir.²¹

Bu gelişmelerin ardından Beytûşî, eğitim hayatında kendisini hoca ve baba konumunda gördüğü ağabeyi Şeyh Mahmud ile önce Irak Kürdistan'ındaki çeşitli köylere ardından da ilim tahsilini artırmak amacıyla Bağdat ve Şam'a yönelmiştir. İki kardeş seyahatleri esnasında çeşitli medrese ve camileri ziyaret etmişler ulemadan bazılarıyla görüşmüşlerdir. Veliler ve zahitlerle görüşerek manevi makamı yükselmiş

²⁰ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 17-29.

²¹ Abdullah b. Muhammed el-Beytûşî, *Kifâyetü 'l-me'ânî fi hurûfî 'l-me'ânî*, thk. Şefî' Burhânî (Dımaşk: Dâru İkra', 2005)16.

seçkin alimlerin sohbetinde bulunmuşlardır. İlim tahsil etmiş, öğretmiş, araştırma ve tahkik yapmış özgün ve zarif eserler ortaya koymuştur.²²

Bu seyahatler, Beytûşî'nin ilmi gelişiminin Beytûş, Sincevî ve Harîr Medresesi çevresiyle sınırlı kalmadığını göstermektedir. Bağdat ve Şam gibi dönemin önemli ilim merkezlerine yönelmesi onun farklı hoca ve geleneklerle temas kurma arayışında olduğunu ortaya koymaktadır. Bu süreç, Beytûşî'nin sonraki yıllarda ortaya koyduğu telif faaliyetlerinin fikri ve ilmi arka planını oluşturan ve katkı sağlayan başlıca unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir.

Bağdat'a Gidiş

Beytûşî ve ağabeyi Şeyh Mahmud daha önce Erbil'e bağlı Mâverân Medresesinde²³ ders aldıkları Irak ulemasının önde gelen isimlerinden olan dönemin büyük alimi Sıbgatullah el-Haydarî ile irtibata geçmişlerdir. Sıbgatullah el-Haydarî, 18. asrın ikinci yarısının başlarında Bağdat'a yerleşmiştir. Beytûşî ve ağabeyinin Haydarî ile görüşmeleri H. 1170 yılından önce gerçekleşmiştir.²⁴ İki kardeşin Bağdat'a onun yanına gitmek istemelerine rağmen yol masraflarını karşılayacak yeterli imkanları olmadığı için yanlarında bulunan *"Tuḥfetü'l-ḥâc"* ile *el-Kāmûsü'l-muḥîṭ li'l-Firûzâbâdî*'nin birer nüshası vardı. Şeyh Mahmud *Tuḥfe* adlı eseri, Beytûşî ise *el-Kamûs*'u ezberleyerek sattılar ve elde ettikleri parayla Bağdat'a gittikleri nakledilmektedir.²⁵

Öğrencisi İbn Sened'in naklettiğine göre Beytûşî, Mekke, Medine, Kûfe ve Basra şehirlerine seyahatlerde bulunmuştur. İbn Sened bu hususta şöyle aktarmaktadır: *'Haremeyn'e teşrif ettiğinde bölgenin imamı olarak tanınmış Kûfeyn'e (Kûfe ve Basra'ya) vardığında ise bu beldelerin fazilet ve azametini idrak etmiştir'*²⁶ Bazı

²² Osman İbn Sened, *Sebâikü'l-'asced fî aḥbârî Aḥmed neclî Rızkî'l-Es'ad* (y.y.: Matbaatü'l-Beyân, 1315/1897), 34.

²³ Bkz. Kuzey Irak'a yerleşen Sünnî Safeviyye mensupları, Irak genelinde Haydarî ailesi / Haydarîler diye tanınmış; özellikle Erbil merkezli tasavvufî ve ilmî çalışmalar yürütmüşlerdir. Erbil'de kurulan Mâverân Medresesi, Kuzey Irak'ın en büyük medreselerinden biri haline gelmiş; hem yüksek seviyeli bir eğitim kurumu hem de Safeviyye şeyhlerinin irşad merkezi olarak işlev görmüştür. Muhammed b. Haydar Pîrüddin, Haydar b. Muhammed el-Harîrî, Ahmed b. Haydar el-Harîrî el-Mâverânî ve İkinci Haydar b. Ahmed el-Mâverânî, Safeviyye'nin Kuzey Irak'taki başlıca temsilcileri kabul edilir. Bu çevre ve onlara liderlik eden Haydarî ailesi, bölgedeki tasavvufî konumlarından ziyade ilmî hizmetleri ve Mâverân Medresesi etrafında şekillenen ilim faaliyetleriyle tanınmıştır. Abdulcebbar Kavak, *Kuzey Irak'ta Tasavvuf*, 128-135.

²⁴ Müderris, *Ulemâunâ*, 344.

²⁵ Mustafa Muneccid, "er-Risâletü'l-İslâmiyye", *Mecelletü Dîvânî'l-Evkâf* 80-81 (1975), 94.

²⁶ İbn Sened, *Sebâikü'l-'asced*, 34.

kaynaklarda Beytûşî ve ağabeyi Şeyh Mahmud Bağdat ve Şam'dan sonra Basra, Kûfe ve Zübeyr'e yöneldikleri kaydedilmektedir. Bu şehirlerde ulemanın olmasına rağmen uzun müddet kalmamışlardır. Söz konusu ilmi seyahatleri Beytûşî'nin tahsilini belirli bir medrese veya bölgeyle sınırlı tutmadığını göstermektedir. Bağdat, Şam, Basra ve Kûfe gibi şehirler dönemin farklı ilmi geleneklerinin kesiştiği merkezlerdir. Birçok alim ve talebenin uğrak alanıdır. Bu nedenle Beytûşî'nin bu merkezlere yönelmesi onun çeşitli hocalar ve ilmi çevrelerle temas kurma arayışı içinde bulunduğu şeklinde değerlendirilebilir.

İlk Âhsa Dönemi

Beytûşî ve Şeyh Mahmud'un Ahsâ'ya ne zaman gittikleri konusunda kaynaklarda farklı tarihler yer almaktadır. Bazı kaynaklara göre H. 1170 yılında daha güçlü görünen diğer kaynaklara göre ise H. 1171 yılında Hecer el-Bahreyn'den Ahsâ'nın Muberriz beldesine hicret etmişlerdir. Bu tarihin daha doğru olduğunu teyit eden tarihi belge; Beytûşî'nin İbn Reslân'ın manzûmesini Muberriz'de bu tarihte istinsah etmiş olmasıdır. Kardeşler, Muberriz'de ikametleri esnasında Hâkim Ar'ar b. Düceyn'in valisi olan Şeyh Ahmed b. Abdullah Âl-i Abdülkadir'in misafiri olarak kalmışlardır.²⁷ Kendilerine ikamet ve eğitim imkanı sağlanmıştır. Valinin kendilerine gösterdiği saygı ve ikramdan fazlasıyla memnuniyet duymuşlardır. Aradıkları ilmi çevreyi ve ulema çevresini burada bulmuşlardır. Ahsâ'da birkaç sene ikamet eden kardeşler bölgedeki ilmi faaliyetlerin canlılığı ve medreselerdeki ulûm ve fûnûnun sayesinde kendileri ile Ahsâ halkı arasında dostluk, uhuvvet ve muhabbet bağları kurmayı başarmışlardır. Şeyh Mahmud ve Beytûşî yaklaşık H. 1178 senesine kadar Ahsâ'da farklı medreselerde tedrisat faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.²⁸ Bu dönem, Beytûşî'nin öğrenci kimliğinin yanı sıra öğretici kimliğiyle de görünür hale geldiği bir dönem olarak değerlendirilebilir.

Beytûşî'ye Dönüş

Şeyh Mahmud ve Beytûşî, H. 1178 yılına kadar Ahsâ'daki farklı medreselerde tedris faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu sürecin ardından Şeyh Mahmud, üstadı Şeyh Ahmed Âl-i Abdülkadir'den memleketi Beytûşî'ye geri dönmek için icazet talep etmiştir. Kardeşi Şeyh Abdullah Beytûşî ise Ahsâ'da ikametini devam ettirmiştir.

²⁷ Beşder, *Ṭarîkatü'l-beşâ'ir*, 2/23.

²⁸ Rûhani, *Kürt Meşhurları Tarihi*, 1/306.

Ancak kısa bir müddet sonra Beytûş'taki ailesi ve akrabalarına duyduğu özlem ve hasret artınca aynı yıl o da oraya dönüş sağlamış ve H. 1180 yılına kadar memleketinde ikamet etmiştir. Bu süre zarfında Beytûşî ilmi ve edebi çalışmalarını sürdürmeye devam etmiştir. H. 1179 yılında arûz ve kafiye ilmine dair telif ettiği *el-Vâfi bi-halli'l-Kâfi* adlı manzûmesinin şerhini kaleme almıştır. H. 1180 yılının başlarında Beytûş'ta bulunduğu esnada Hezârmerd'deki hocası İbnü'l-Hâc'a bir mektup yazmıştır.²⁹ Bu bilgiler Beytûşî'nin memleketinden ayrılmasına rağmen hocalarıyla ilmi irtibatını ve dönüşünden sonra da eser telifiyle ilgilendiğini göstermektedir.

Beytûşî ve Şeyh Mahmud bir müddet Beytûş'ta ikamet etmişlerdir. Şeyh Mahmud, bölge halkının da talebi üzerine babasının yerine müderrislik vazifesini kendi vefatına kadar Beytûş'ta kalıp icra etmiştir. Dindar ve ulemeden olan Şeyh Mahmud için Beytûşî kendi yazılarında '*şeyhim, üstadım*' diye hitapta bulunmuştur.³⁰

وَمَا وَقَعَ لِي وَأَنَا الْفَقِيرُ إِلَى اللَّهِ عَبْدُ اللَّهِ مَعَ شَيْخِي وَأَخِي الشَّيْخِ مُحَمَّدٍ³¹

“Allah’a muhtaç fakir kul Abdullah’ın, şeyhim ve kardeşim Şeyh Mahmûd ile birlikte başından geçenlerden biri de şudur:”

Bu ifadeler Beytûşî'nin, Şeyh Mahmud'u hayatında ağabeyi konumuyla beraber ilmi bakımdan kendisine rehberlik eden bir şahsiyet olarak gördüğüne işaret etmektedir.

İkinci Âhsa Seyahati ve Hezârmerd Köyüne Ziyareti

Beytûşî, ikinci kez Ahsâ'ya yönelmiştir. Beytûş'tan Ahsâ'ya giderken önce Basra'ya uğramış ve burada Şeyh Dervîş el-Kevâzî Âl-i Abdüsselâm el-Abbâsî ile tanışmıştır. Ardından deniz yoluyla Ahsâ'ya doğru yola çıkmış Basra Körfezi üzerindeki Ukayr Limanı üzerinden Ahsâ'ya ulaşmıştır.³² Beytûşî, Ahsâ'da uzun süre kalmadan memleketi Beytûş'a olan özlemi yeniden artmış ve H. 1181 yılında dönmüştür. Beş yıl orada kaldıktan sonra H. 1186 yılında Sencûy'deki hocası ve üstadı

²⁹ Müderris, *Ulemâunâ*, 343; Zekî Beg, *Târîhü'l-Süleymâniye*, 220.

³⁰ Rûhani, *Kürt Meşhurları Tarihi*, 1/306.

³¹ Abdullah b. Muhammed el-Kürdî el-Beytûşî, *Şarfü'l-'inâye fî keşfi'l-kifâye: min bâbi “en” ilâ âhiri'l-kitâb*, thk. Mu'tâd b. Mu'tak b. 'Âkıl el-Harbî, c. 1, doktora tezi, el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, Külliyyetü'l-Luğati'l-'Arabiyye, Kısmü'l-Luğaviyyât, 1431-1432, 12.

³² Müderris, *Ulemâunâ*, 345.

olan İbnu'l Hâc'ı ziyaret etmek üzere Hezârmerd köyüne³³ gitmiştir. Beytûşî, orada İbnü'l-Hâc'ın talebesi olan edebiyatçı ve dil alimi Ma'rûf en-Nûdehî (ö. 1254/1838) ile karşılaşmıştır. Yirmi yaşlarında olan Ma'rûf en-Nûdehî o dönemde İbnü'l-Hâc'ın ders halkasında bulunmaktaydı. Beytûşî'nin ilmi şöhretinden daha önce haberdar olan Nûdehî onu yakından tanıma ve ilminden istifade etme fırsatını değerlendirmek istemiştir. Bu sebeple hocasından Beytûşî'nin ziyareti süresince kendi hücrelerinde³⁴ kalması için izin talep etmiştir. Üstadı bu talebi kabul etmiş ve Nûdehî, Beytûşî'nin ikameti boyunca her gece geç vakitlere kadar onun şiir, edebiyat ve belâgat ilimlerinden istifade etmiştir.³⁵ Bu görüşme gösteriyor ki Ma'rûf Nûdehî'nin Beytûşî'den istifade etme isteği onun şiir, edebiyat ve belâgat alanlarındaki birikimi dönemin ilmi çevrelerinde bilindiği ve sonraki kuşak alimler arasında da tanınan bir isim haline geldiğidir.

Basra Dönemi

Beytûşî, H. 1188 yılının sonlarında memleketi Beytûş'u'ı sürekli olacak şekilde terk ederek Bağdat'a gitmiştir. 1189 yılında Basra'ya ulaşmıştır. Burada dostu Şeyh Dervîş el-Kevâzî'nin misafiri olmuş ve aralarındaki dostluk bağları güçlenmiştir. Basra'da Süleymaniye veya Rahmaniye³⁶ Medresesi olarak bilinen medresede müderris olarak görev yapmıştır. Sadık Han ez-Zendî'nin Basra kuşatması sebebiyle bir süre orada kalmak zorunda kalmıştır.³⁷ Kuşatmanın başlamasından yaklaşık bir sene sonra Şeyh Ahmed b. Hacer el-Heytemî'nin³⁸ *ez-Zevacir an iktirâfî'l-Kebair*³⁹ eserini *Hadikatü's-serâir fî nazmi'l-kebâir* adıyla 720 beyitte nazma çekmiş bunu da *Ṭarîkatü'l-beşâ'ir ilâ Hadîkati's-serâ'ir* adıyla şerh etmiştir.⁴⁰ Daha sonra bu süreçte Süleyman Bey eş-Şâvî'ye, Basra şehrini Fars düşmanı Sadık Han ve taraftarlarından

³³ bk. Hezârmerd: *Irak Kürdistanı'ndaki köylerden biri olup, Süleymaniye şehrinin güneyinde, yaklaşık iki saatlik mesafede yer almaktadır.* Zekî Beg, *Târîhü'l-Süleymâniye*, 220.

³⁴ Camiye bitişik inşa edilen ve tek göz odadan oluşan medreselerdir. Bu tür medreselere Kürt muhitinde 'hücre' denilmektedir. Bkz. Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 3/15.

³⁵ Rûhani, *Kürt Meşhurları Tarihi*, 1/306; el-Hâl, *el-Beytûşî*, 21-23.

³⁶ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 31; ayrıca bkz. Abdullah Nuri, "Katfu'l-Ezhar ala Manzumeti Hadikati's-Sera'ir fî Nazmi'l-Kebair" (Kuveyt: 1377/1958) mukaddimesi, 6; es-Selefi, "Akdü'l-Cüman", 3/972.

³⁷ Beşder, *Ṭarîkatü'l-beşâ'ir*, 2/22-23.

³⁸ Ensârî, Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el-Heytemî es-Sa'dî el-Ensârî, Şihâbüddîn Şeyhülislâm, Ebül-Abbâs: Mısırlı fakih ve araştırmacı âlimdir. Mısır'ın Garbiye bölgesindeki Mahallet Ebül-Heytem'de doğmuştur ve nisbesi buraya aittir; bkz. Hayreddin ez-Zirikli, *el-A'lâm* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 1/234; Cengiz Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999), 19/531-534.

³⁹ Bekir Topaloğlu, "ez-Zevacir an İktirâfî'l-Kebair", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 44/301-302.

⁴⁰ Zekî Beg, *Târîhü'l-Süleymâniye*, 270; İbn Sened, *Asfâü'l-Mevârid*, 103-104.

kurtarması için yardım isteyen bir mektup kaleme almıştır. Basra kuşatması döneminde ortaya koyduğu telif ve yazışma faaliyetleri, Beytûşî'nin siyasi ve toplumsal kriz ortamında dahi ilmi çalışmalarını sürdürdüğünü göstermektedir. Eserlerini doğrudan yaşadığı çevrenin meseleleriyle ilişkilendirmesi onun sadece medrese çevresinde faaliyet gösteren bir alim olmadığını bulunduğu toplumun gündemine de duyarsız kalmayıp ilgi gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Son Âhsa Dönemi

H. 1190 yılının sonlarında Basra kuşatmasının sona ermesiyle Beytûşî yeniden Ahsâ'ya doğru yola çıkmıştır. H. 1191 yılında kendisine gösterdiği ikram, hürmet ve ilmi konumunu takdir etmesiyle beraber, ikamet ve eğitim imkanı sağlaması aynı zamanda şehrin yöneticisi olan Şeyh Ahmed b. Abdullah Âl-i Abdülkadir'e vefa nişanesi olarak bir manzume kaleme almıştır. *Kifâyetü'l-me'ânî fî hurûfî'l-me'ânî* adlı bu hurûf-ı meânî manzumesini Ahsâ'da tamamlamıştır. Bunun üzerine yönetici ona öncekinden daha fazla ilgi göstermiştir.⁴¹ Bu manzumenin Âhsa'da telif edilmesi Beytûşî'nin şehirde gördüğü ilmi ve idari desteğin devam ettiğine işarettir. Âhsa onun hayatında sadece bir ikamet yeri olarak kalmayıp tedris ve telif bakımından belirleyici merkezlerden biri halini almıştır.

1.1.4. Evliliği

Beytûşî'nin Ahsâ'ya yerleşmesinin ardından hayatında ilmi ve edebi faaliyetlerinin yanı sıra özel yaşantısında da önemli gelişmeler olmuştur. Müellif, yörenin ileri gelenlerinden Ahsâ Kadısı Şeyh Abdülkadir'in kızı ile evlilik yaparak burada bir aile kurmuştur. Ancak kaynaklarda Beytûşî'nin aile hayatına dair ayrıntılı bir bilgi yer almamaktadır. Bu hususta eldeki veriler, büyük ölçüde müellifin kendi şiirlerinde yer alan dolaylı ifadelerle dayanmaktadır.

Beytûşî bir ilim adamı ve şair olarak hayatının her evresini dizelerine taşımıştır. O, şiirlerinde aile hayatına dair duygularına yer vermiştir. Birden fazla kız çocuğu babası olmanın kendisine yüklediği maddi-manevi sorumluluğu aşağıdaki beyitte dile getirmiştir:

⁴¹ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 10-14.

أَثَقَلَتْ ظَهْرِي بَنَاتٌ عِدَّةٌ لَمْ أَطِقْ مِنْهَا نُحُوضاً وَقِيَاماً^{٤٢}

“Kız çocukları sırtıma ağır bir yük oldu da,

Onlardan dolayı ayağa kalkmaya mecalim ve takatim kalmadı.”

Beyitte yer alan sırta ağırlık yüklenilmesi kız çocuklarının varlığından duyulan memnuniyetsizlikten ziyade babalık sorumluluğunun maddi ve manevi ağırlığını mübalağalı bir sanatla yansıtmaktadır. Bu sebeple beyit, müellifin aile yükümlülüklerini şiirsel bir dille dile getirdiği örneklerden biri olarak değerlendirilebilir.

Bir başka kaynakta ismi zikredilen kızlarından biri Fâtımatü’z-Zehrâ’dır. Beytûşî, *el-Hafâye* adlı eserinin müsveddesinde kızının doğumuna tarih düşürmek amacıyla şu beyitleri kaleme almıştır:

سُئِلْتُ عَنْ تَارِيخِ مِيلَادِ ابْنَتِي فَاطِمَةَ الزَّهْرَاءِ بِامْتِحَانِ
فَقُلْتُ لَوْلَا مَا يُضَاهِي قَدَّهَا مِنْ غُصْنٍ بَانَ كَانَ غُصْنُ بَانَ^{٤٣}

“Bana kızımın doğum tarihi soruldu.

Fâtıma Zehrâ’nın, âdeta beni sınırcasına.

Ben de dedim ki: Eğer onun boyunu andıran (o harf) olmasaydı...

Şu zarîf bân dalından süzülen tarih, yine bir bân dalı bırakırdı geride.”

Beytûşî’nin burada kasıtlı olarak ifade ettiği بَانَ غُصْنٍ (bân dalı) terkibi, klasik

Arap şiirinde ince ve zarif boyun teşbihinde kullanılan yaygın ifadelerden biridir. Beytûşî, bu geleneksel teşbih unsurunu aynı zamanda tarih düşürme amacıyla kullanmıştır. Çünkü بَانَ غُصْنٍ terkindeki harflerin ebced değerleri toplamı H. 1193’e tekabül etmektedir:

⁴² Abdullah el-Kurdî el-Beytûşî, *el-Hafâye bi-tavdihi l-kifâye*, thk. Tâhâ Sâlih Emîn Ağa (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), 19-20; el-Hâl, *el-Beytûşî*, 33.

⁴³ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 34.

$$\begin{aligned} & \text{غ}(1000)+\text{ص}(90)+\text{ن}(50)+\text{ب}(2)+\text{ا}(1)+\text{ن}(50)=1193 \\ & \text{غ}(1000)+\text{ص}(90)+\text{ن}(50)+\text{ب}(2)+\text{ا}(1)+\text{ن}(50)=1193^{44} \end{aligned}$$

Bu tarih, Fâtımatü’z-Zehrâ’nın doğum yılına işaret etmektedir.⁴⁵ Böylece Beytûşî, kızının doğumu gibi ailevi bir konuyu hem klasik teşbih geleneğinden yararlanarak hem de tarih düşürme sanatını kullanarak nazma aktarmıştır. Söz konusu örnek, onun şiirinde şahsi tecrübeler ile geleneksel edebi ifade imkanlarını bir araya getirdiğini göstermesi bakımından büyük bir önem taşımaktadır.

Sonuç olarak elde edilen kaynaklarda Beytûşî’nin evliliği ve çocuklarına dair müstakil bir bilgi bulunmamaktadır. Aile hayatına ilişkin veriler yalnızca müellifin kendi dizelerinden hareketle kısmen tespit edilebilmiştir. Yukarıda ele alınan beyitler, bu bakımdan biyografik birer kaynak niteliği taşımakta ve müellifin birden fazla kız çocuğu sahibi olduğunu, bunlardan birinin Fâtımatü’z-Zehrâ adını taşıdığını ve doğumunun H. 1193 yılına rastladığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla söz konusu şiirler, biyografik verinin sınırlı olduğu bu alanda müellifin aile hayatına dair başlıca birinci el kaynak durumundadır.

1.1.5. Hocaları

Beytûşî dini bir aile ortamında ilim, fazilet ve tedris faaliyetleriyle ile tanınan bir çevrede yetişmiştir. Aile fertlerinden bir kısmı Kuzey Irak’taki Kürdistan bölgesinde ilim ehlinin ve talebelerin yöneldiği önemli bir eğitim merkezi konumunda bulunan Beytûş Medresesi’nde ders vermekteydi.⁴⁶ Söz konusu medresenin başında Şeyh Muhammed ilim talebelerine ders veren bir alim ve müderrisdi. Beytûşî’nin ağabeyi Şeyh Mahmud da ilim ve tedris faaliyetleri bakımından babasının çizgideydi.⁴⁷ Beytûşî, kendisinden yaşça büyük olan ağabeyi Şeyh Mahmud’un ilminden faydalanmış ve yazılarında ona ‘Şeyhim, üstadım’ şeklinde hitap etmiştir.⁴⁸ Bu hitap biçimi gösteriyorki Şeyh Mahmud Beytûşî için bir ağabeyden öte rehber konumdaydı.

⁴⁴ Niyazi Beki, “Ebced Hesabı”, erişim 12 Temmuz 2026, <https://rinap.uskudar.edu.tr/uploads/site/6/content/files/ebced-ve-cifir-duzenleme-yapilmis-hali-pdf-1-4-1-compressed.pdf> . 1.

⁴⁵ Müderris, *Ulemâunâ*, 348.

⁴⁶ Fukar el-Kerhî, “*el-Beytûşî’nin Tanıtımı*”, Fahâmetü’l-İrak Forumları, https://www.f-iraq.com/vb/search/571504/?q=التعریف-بالبیتوші&o=date - google_vignette / (Erişim: 24 Aralık 2025).

⁴⁷ es-Selefî - ed-Doski, *Mu’cemü’s-şu’arâi’l-Kürd*, 167.

⁴⁸ Rûhani, *Kürt Meşhurları Tarihi*, 1/306.

Beytûşî ilk dini eğitimine babasını himayesinde başlamış dinin ilk talimlerini ondan almıştır Kur'an-ı Kerim'i onun gözetiminde okumuş ve ezberlemiştir. Babasından nahiv, sarf ve lügat dersi görmüş ve bazı temel metinleri tahsil etmiştir. Sonuç olarak Beytûşî'nin ilk eğitim süreci ilerleyen yıllarda gelişecek olan ilmi ve edebi şahsiyetinin temelini oluşturmuştur.

Babası vefat ettiğinde yaşı yaklaşık on beş civarındaydı. Bu olayın ardından ağabeyi Şeyh Mahmud ile Serdeşt kazasına bağlı Sincûy köyünde bulunan ve "İbnu'l Hâc" lakabıyla meşhur Molla Muhammed'in medresesine gitmiştir.

1.1.5.1. Muhammed b. el-Hâc Hasan el-Âlânî el-Kurdî / İbnü'l-Hâc el-Kurdî el-Âlânî

Beytûşî'nin ilmi şahsiyetinin inşasında büyük rol oynayan hocası Molla Muhammed b. el-Hâc Hasan, H. 1111 (M. 1699) yılında İran'ın Serdeşt kazasına bağlı Âlân nahiyesinin Sencûy köyünde dünyaya gelmiştir. Civardaki alimlerden akli ve nakli ilimleri tahsil ederek kendini yetiştiren müellif, memleketinde Sencûy medresesinde⁴⁹ ders verme faaliyetlerinin ardından Süleymaniye taraflarına göç ederek Hezârmerd köyüne yerleşmiştir. Kısa sürede şöhreti yayılan alimin ders halkasına içlerinde Beytûşî, Şeyh Ma'rûf en-Nûdehî ve Şeyh Muhammed Hasan el-Nûdehî'nin de bulunduğu dönemin önde gelen talebeleri dahil olmuştur.⁵⁰

İlerleyen yıllarda çeşitli ilmi seyahatlere çıkan İbnu'l-Hâc Şam, Hicaz ve Musul'da (H. 1179) bulunmuş, Cidde'de Muhaddis Muhammed el-Akkad ile görüşmüş ve bir müddet Basra'da kadılık görevinde bulunmuştur. H. 1188 yılı civarında İran kuvvetlerinin Baban bölgesine saldırması üzerine yaşanan kargaşa ve tahribattan uzaklaşmak amacıyla Bâdînân bölgesine geçmiş ve Akre yakınlarındaki Zinte köyüne yerleşmiştir. Kendi eseri olan Ref'u'l-Hafâ'nın yazma nüshasındaki kayıttan anlaşıldığı üzere Hezârmerd'den ayrıldıktan kısa bir süre sonra H. 1189 (M. 1775) senesinde Zinte'de vefat etmiştir. Henüz bölge halkı tarafından tam manasıyla tanınmadan vefat ettiği için kabrinin yeri günümüzde meçhuldür.⁵¹

⁴⁹ bk. *Sencûy Medresesi: Soran ve Baban bölgelerinde bulunan Süleymaniye medreselerinden biridir. Süleymaniye'nin batısına düşen bu medrese 12-18. Yüzyılları arasında canlı bir ilim merkeziydi. Yıldırım, Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 3/156-159.

⁵⁰ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 17-18.

⁵¹ es-Selefi - ed-Doski, *Mu'cemü's-su'arâi'l-Kürd*, 128-129.

Çağdaşları arasında benzerine az rastlanan çok yönlü bir şahsiyet olan İbnü'l-Hâc; hadis, fıkıh, kelâm, tarih, nahiv ve edebiyat alanlarında temayüz etmiştir.⁵² İlmi birikimini Arapça, Kürtçe ve Farsça dillerinde yazdığı kıymetli eserler, haşiyeler ve risalelerle ortaya koymuştur. Müellifin öne çıkan başlıca eserleri şunlardır:⁵³

Ref'u'l-Hafâ 'alâ Zâtî's-Şifâ: Hz. Peygamber'in hayatını konu alan sahasında özgün yaklaşık beş yüz sayfalık bir siyer eseri olup günümüzde tahkikli olarak basılmıştır. Bu eser, Bağdat Evkaf Kütüphanesi'nde, Musul'da, Süleymaniye'de, Bağdat Âsâr Kütüphanesi'nde sayısız nüshaları mevcuttur.⁵⁴ Hamdi Abdülmecid es-Selefi - Sâbir Muhammed Sadullah ez-Zîbârî tarafından tahkik edilerek iki cilt halinde yayımlanmıştır (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987).

Süyûtî Hâşiyesi: Celâleddin es-Süyûtî'nin, İbn Mâlik'in Elfiyye'si üzerine yazdığı el-Behcetü'l-Mardiyye adlı şerhe düşürdüğü mufasssal nahiv haşiyesidir.

Nazmü Mahâsini'l-Gurer ve Şerhi: Hz. Peygamber'in faziletlerini isleyen manzumedir. Müellif tarafından bu manzumeye yapılan şerhtir.

Fikhî Risâleleri: Halk arasında kullanılan boşama lafızlarına dair yazdığı İkâdu'd-dırâm, 'ikrâh-ı şer'i'nin mahiyetini tahlil eden Risâle fi'l-İkrâh ve kaleme aldığı Risâle fi Nikâhi'l-[Müt'a].

Mehdî-nâme: Kürtçe kaleme alınmış manzum bir eser olup günümüzde tahkik edilerek neşredilmiştir.

Maksûr ve Memdûd Risâlesi: Arapçada maksûr ve memdûd kelimelerin hükmünü açıklayan başı manzum iken araya giren engeller sebebiyle sonu mensur olarak tamamlanan eseridir.

İbnü'l-Hâc el-Âlânî'nin ilmî derinliği ve eserlerindeki telif üslubu talebesi Beytûşî'nin hem düşünce dünyasının hem de edebi zevkinin şekillenmesinde temel yapı taşlarından birini oluşturmuştur. Özellikle hocasının nahiv, siyer ve fıkıh gibi farklı disiplinlerde eser vermesi Beytûşî'nin de çok yönlü bir alim olarak yetişmesine zemin hazırlamıştır. Beytûşî'nin daha sonra kaleme alacağı şerh ve haşiyelerindeki teknik titizlik ile manzum eserlerindeki didaktik ve edebi üslubu İbnü'l-Hâc'ın ders

⁵² Muhammed b. el-Hâc Hasan el-Âlânî el-Kurdî, *Ref'u'l-hafâ şerhu Zâtî's-şifâ*, thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefi - Sâbir M. S. ez-Zîbârî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1. Baskı, 1987), 1/7.

⁵³ Rûhani, *Kürt Meşhurları Tarihi*, 1/349.

⁵⁴ Âlânî el-Kurdî, *Ref'u'l-hafâ*, 1/6.

halkasından doğan bir geleneğin devamı niteliğindedir. Bu bakımdan Beytûşî, hocasından klasik metinleri şerh etme yöntemini ve dili sanatsal bir incelikle kullanma becerisini de bu ilmi rahleden tecrübe ettiğini söyleyebiliriz.

1.1.5.2. Sibğetullah Efendi el- Haydarî

Beytûşî'nin ilmi şahsiyetinin teşekkülünde etkili olan önde gelen hocalarından biri dönemin seçkin ve müdakkik alimlerinden Sibğetullah el-Haydarî'dir. Erbil sancağına bağlı Mâverân köyünde dünyaya gelen Sibğetullah el-Haydarî, bölgenin köklü ve ilim ehli ailelerinden biri olan Haydarî (Haydariyye) ailesine mensuptur. Kaynaklarda yer alan bir rivayete göre o doğduğunda, 'İkinci Haydar' lakabıyla bilinen dedesi henüz hayattadır. Dedesi, babasına çocuğun adını sorduğunda 'Sibgatullah' cevabını almış ve bunun üzerine Kur'ani bir iktibasla 'Ve sabbagahu'⁵⁵ (Allah onu süslesin) demiştir. Dedesinin ağzından dökülen bu ifadenin ebced hesabıyla taşıdığı değer, aynı zamanda onun doğum tarihi olan H. 1114 yılına tekabül etmektedir. Haydarî ailesinin önde gelen bilginleri arasında yer alan Sibğetullah Haydarî, Dârü's-Selâm olan Bağdat'a gitmeden önce ilmi faaliyetlerine ve müderrisliğe memleketi Mâverân'da başlamıştır.⁵⁶ H. 12. yüzyılın ortalarında ise köklü Haydarî ailesinden Bağdat'a hicret eden ilk kişi unvanıyla Mâverân'dan ayrılmıştır.

Bağdat'a yerleştikten sonra kısa sürede ilmi otoritesini kabul ettirmiş ve bölgede ilmi riyaset makamında tek başına kalarak rakipsiz bir otorite haline gelmiştir. Onun bu derin ilmi, dönemin idarecilerinin de dikkatini çekmiştir. Bağdat valisi Hasan Paşa'nın oğlu Ahmed Paşa nezdinde büyük bir itibar ve yüksek bir makam elde etmesini sağlamıştır. Sibğetullah el-Haydarî'nin ilminin yüksek mertebelerde olması ve Bağdat'ta adeta bir çekim merkezi oluşturması onun hicretinden sonra başta bölgedeki Kürt talebeler olmak üzere pek çok ilim yolcusunun tahsillerine devam etmek üzere Bağdat'a gitmesini zorunlu kılmıştır. Beytûşî'nin de Bağdat yolculuğuna çıkıp ondan ilim tahsil etmesi bu ilmi cazibenin ve medrese ağının bir sonucudur. Sibğetullah el-Haydarî, Bağdat'ta bulunduğu süre zarfında silinmeye yüz tutmuş ilim nişanelerini ve klasik medrese eserlerini yeniden ihya etmiştir. İlerleyen yıllarda vatan

⁵⁵ el-Bakara 2/138: "صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ" (Bu din, Allah'ın verdiği bir renktir. Kim Allah'tan daha iyi bir renk verebilir? Biz yalnız O'na kulluk ederiz).

⁵⁶ Müderris, *Ulemâunâ*, 142.

hasreti ağır basınca memleketi Mâverân'a dönmüştür. Ancak Ahmed Paşa'nın vefatının ardından tekrar Bağdat'a giderek ilmi faaliyetlerine burada devam etmiştir. H. 1200 yılı civarında vefat eden şehyulmeşayih (şeyhlerin şeyhi) Sıbgatullah Efendi, geride kendi ilmi mirasını devralacak faziletli ve müdakkik iki oğul bırakmıştır. Bunlar Ubeydullah ve el-Hâc Muhammed Es'ad Sadrüddin'dir.⁵⁷

Sıbgatullah el-Haydarî'nin Bağdat merkezli ilmi faaliyetleri, Beytûşî'nin tahsil hayatında aile ve taşra medresesi çevresinin ötesine geçerek daha geniş ilmi muhite yayılmasını sağlamıştır. Haydarî'nin klasik medrese ilimlerinde olan yetkinliği tedris faaliyetlerindeki itibarı ve Bağdat'taki ilmi çevre üzerindeki etkisi, Beytûşî'nin ilmi birikiminin derinleşmesinde önemli bir zemin oluşturmuştur. Bu eğitim ilişkisinin Beytûşî'nin özellikle dil ilimleri, şerh-haşiye geleneği ve farklı disiplinleri bir arada ele alan telif anlayışında etkili olduğu söylenebilir. Böylece Beytûşî, babası ve İbnü'l-Hâc'dan aldığı ilk ve temel medrese eğitimini, Sıbgatullah el-Haydarî'nin temsil ettiği daha geniş Bağdat ilmi çevresinde geliştirme olanağı bulmuştur.

1.1.5.3. Ubeydullah bin Sıbgatullah el-Hayderî

Ubeydullah bin Sıbgatullah el-Hayderî, 16. yüzyılda Şaklava civarındaki Mâverân köyüne yerleşen alimleri ile meşhur Hayderî ailesine mensuptur.⁵⁸ Ubeydullah Hayderî, ilmî şahsiyetinin oluşumunda ailesinin ve özellikle babasının etkili olduğu düşünülmektedir. Gençlik yıllarında dönemin önemli sûfilerinden Mevlânâ Hâlid Zülcenaheyn'in yanında bulunmuştur. Molla Abdullah Beytûşî'den de dönemin meşhur alimlerinden biri olarak söz edilmiştir. Beytûşî'nin adı çeşitli kaynaklarda övgü ve saygıyla anılmakla birlikte Ubeydullah Haydarî'nin doğrudan onun öğrencisi olup olmadığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır.⁵⁹ İlmi gayelerle İmâdiye'ye giden el-Hayderî, İmâdiye Kalesi'nde bulunduğu dönemde çeşitli eserleri el yazısıyla çoğaltmıştır. İstinsah ettiği bilinen eserler arasında Seyyid Şerif el-Cürcânî'ye ait Şerhu's-Şemsiyye Üzerine Haşiye (1748 / H. 1162), Yusuf el-Asam el-Kürdî'nin el-Fevâidü'd-Diyâiyye için kaleme aldığı haşiye (1749 / H. 1163)

⁵⁷ Rûhani, *Kürt Meşhurları Tarihi*, 1/274.

⁵⁸ Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 3/153.

⁵⁹ Rûhani, *Kürt Meşhurları Tarihi*, 1/392-394.

ve Davud’a ait Tahrîru’l-Kavâidi’l-Mantıkiyye Haşiyesi Üzerine Haşiye (1747 / H. 1161) bulunmaktadır.⁶⁰

Onun ilmî ve tasavvufî şahsiyeti, dönemin şairleri tarafından da övgüyle dile getirilmiştir. Bu övgülerden biri de Beytûşî’ye ait şu beyitlerle ifade edilmiştir:

إِنْ فَاحَرْتَ دِجْلَةً فِي فَيْضِهَا عِلْمُ عَيْدِ اللَّهِ قُلْ أَقْصَرِي

فَعِلْمُهُ لَيْسَ لَهُ مَعْبَرٌ وَكَمْ رَأَيْنَا لَكَ مِنْ مَعْبَرٍ

وَدَّ السَّمَاءُ تَشْرِيقَ غُلَاهُ وَلَوْ بِالشَّمْسِ وَالْمَرْيَخِ وَالْمُشْتَرِي⁶¹

“Dicle, taşkınlığıyla övünürse şayet

Ubeydullah’ın ilmi karşısında de ki: “geri dur!

Çünkü Ubeydullah’ın ilminin geçilecek bir yeri yoktur”

Oysa senin nice geçitlerini gördük.

Gök kubbe, onun yüceliğini satın almayı diledi,

Bunun için Güneş’i, Merih’i ve Müşteri’yi bile verseydi razıydı.”

Beytûşî’nin Ubeydullah için yazdığı bu şiir satırları, onun ilmî yetkinliğini ve kaleme aldığı eserlerin etkisini vurgulamaktadır. Dicle Nehri ve gök cisimleri üzerinden kurulan karşılaştırmalar Ubeydullah’ın ilminin üstünlüğünü ifade eden anlatımlardır. Bu nedenle şiir, Beytûşî’nin ona verdiği değeri ve ilmî kişiliğine ilişkin değerlendirmesini yansıtan bir kaynak olmuştur. Ubeydullah Hayderî, ilmî ve tasavvufî yönleriyle 16. y.y Kürdistan’ında etkili olan şahsiyetlerden biridir. Onun hayatı, Beytûşî’nin ilmî çevresinin ve yetiştirdiği veya etkilediği alimlerin ortaya konulması bakımından önem taşımaktadır.

⁶⁰ İmad Abdüsselam Raûf, *el-Mu'cemü't-Târihî li-İmâratı Behdînân* (Erbil: el-Ekâdîmiyyetü'l-Kürdiyye [Kürt Akademisi Yayınları], 2011), 234.

⁶¹ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 247.

1.1.6. Öğrencileri

Beytûşî, hayatı boyunca Irak ve çevresindeki farklı ilim havzalarını dolaşarak devrinin büyük alimlerinden ders almış ve kendisi de ders verecek icazete sahip hale gelmiştir. Hocalarından aldığı ilim sancağını Ahsâ, Bağdat, Basra ve köyü Beytûş gibi önemli merkezlerdeki tedris faaliyetleriyle dalgalandırmış ve etrafında geniş bir talebe halkası oluşturmuştur.⁶² Önde gelen talebeleri şunlardır:

1.1.6.1. Şeyh Ma'rûf en-Nûdehî

Şeyh Ma'rûf Nûdehî/Berzencî, 1166/1753 yılında Şehrezûr'a bağlı Nûde köyünde doğmuştur. İlk eğitimini babasından alan Nûdehî, daha sonra Kalaçolan'da medrese tahsiline başlamıştır. H. 13. y.y başından itibaren tanınmaya başlayan bu aile, bünyesinden birçok alim ve şair çıkarmıştır.⁶³ Burada Molla Muhammed b. Hac Hasan, Molla Muhammed Gâzâî ve Molla Abdullah Beytûşî gibi dönemin önde gelen âlimlerinden ders almıştır.⁶⁴ Bu yönüyle Nûdehî, Beytûşî'nin yetiştirdiği önemli talebeler arasında yer almaktadır.

Medrese eğitimini tamamlayan Nûdehî, Molla Abdullah Beytûşî ve Molla Muhammed Gâzâî'den ilim icazeti almıştır. Ardından müderrislik yapmaya başlamıştır. Ancak ilmî faaliyetlerinin yanı sıra tasavvufî eğitim de almak istemiştir. Bu amaçla Kadirî şeyhlerinden Seyyid Abdurrezzak b. Seyyid İsmail el-Vulyânî'nin irşat faaliyetlerini sürdürdüğü Dehlize köyüne gitmiştir. Seyyid Abdurrezzak'ın vefatından sonra tasavvufî eğitimini tamamlamak üzere Dulperme köyünde yaşayan Şeyh Ali Dulpemevî'den tarikat icazeti almıştır.⁶⁵

Süleymaniye'de Abdurrahman Paşa Medresesi'nde müderrislik yaparak çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Oğlu Kâke Şeyh Ahmed Berzencî'nin yanı sıra Şeyh Hüseyin Kâdî, Şeyh Muhammed Berzencî, Şeyh Feyzi Zuhâvî, Şeyh Mahmud Kilderî, Molla Mahmud Gilalî, Şeyh Mahmud Gelezerdî, Şeyh Hüseyin Sıtkî ve Molla Ahmed Pîr Hasaney, onun tanınmış talebeleri arasında yer almaktadır. Medrese faaliyetlerini

⁶² Hâlid el-Cereyyân, "el-Beytûşî ve Menhecühû fi'n-Nahvi ve'l-Luğa", 54-61.

⁶³ el-Hâl, *eş-Şeyh Ma'rûf en-Nûdehî el-Berzencî*, 77-78; Mela Tahir Mela Abdullah Behrekey, *Mêjûyî Zanayânî Kurd*, c. 1, (Hewlêr: Koîbendî Hizrî İslamî le Kurdistanî Îraq, 2010), 241-243.

⁶⁴ Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 1/280.

⁶⁵ Muhammed Sâbir Mustafa, *en-Nûdehî ve Cuhûduhu'n-Nahviyye* (Erbil: Selahaddin Üniversitesi Matbaası, 2005), 34-38.

hayatının sonuna kadar sürdüren Şeyh Ma'rûf en-Nûdehî, 1254/1839 yılında Süleymaniye'de vefat etmiştir.⁶⁶

Beytûşî'nin yetiştirdiği önemli talebeler arasında yer almaktadır. Nitekim o, İbnü'l-Hâc'ı h. 1180 (1186?) yılında ziyarete gelen Beytûşî hakkında ilk karşılaşmasını şu sözlerle ifade etmektedir:

إِنِّي كُنْتُ بَعْضَ الْأَيَّامِ مُلَازِمًا لِأُسْتَاذِي الشَّيْخِ ابْنِ الْحَاجِّ، حِينَ جَاءَ رَجُلٌ قَصِيرُ الْقَامَةِ، فَاسْتَقْبَلَهُ
الْأُسْتَاذُ وَعَانَقَهُ وَأَجْلَسَهُ بَيْنَهُ، ثُمَّ تَوَجَّهَ إِلَيَّ وَقَالَ: يَا سَيِّدَ مَعْرُوفٍ، أَتَعْرِفُ هَذَا الرَّجُلَ؟ فَقُلْتُ: لَا، فَقَالَ:
هَذَا مُلَا عَبْدُ اللَّهِ الْبَيْتُوشِيُّ⁶⁷.

“Bir gün hocam Şeyh İbnü'l-Hâc'ın yanında bulunuyordum. O sırada kısa boylu bir adam geldi. Hocam onu karşıladı, ona sarıldı ve yanına oturttu. Daha sonra bana dönerek: ‘Ey Seyyid Ma'rûf, bu adamı tanıyor musun?’ diye sordu. Ben de: ‘Hayır.’ dedim. Bunun üzerine: ‘Bu, Molla Abdullah el-Beytûşî’dir.”

Bu ziyaret sırasında Betûşî, Nûdehî'nin odasında kalmıştır.⁶⁸ Bu durum Nûdehî açısından ilmî yolculuğun büyük bir dönüm noktası olmuştur. Onun, Nûdehî üzerindeki etkisi sadece ilim alanıyla sınırlı kalmamıştır. Şiir sahasında da kendisini göstermiştir. Nûdehî, onun feyzinden faydalanmış ve bunu bizzat kendisi sözlerinde şöyle ifade etmiştir:

فَوَاللَّهِ بَعْدَ ذَلِكَ مَا زَالَتْ قَرِيحَتِي إِلَّا وَهِيَ قَادِرَةٌ عَلَى النَّظْمِ⁶⁹

“Allah'a yemin olsun ki, bundan sonra şiir söyleme kabiliyetim nazım yazmaya muktedir hâle geldi.”

Bu beyitler gösteriyor ki; Nûdehî'nin manzum ve gramer sahasında kaleme aldığı manzum eserlerin arkasındaki edebi dönüşüm, Beytûşî ile olan temasa dayandığını ortaya koymaktadır.

⁶⁶ Kemal Tâhir Reşid, “eş-Şeyh Ma'rûf en-Nûdehî el-Berzencî ve Rihletühü'l-İlmiyye fi Kürdistân”, *Govârî Tiwêjer* 1/1 (Bahar 2018), 520-521.

⁶⁷ Reşid, “eş-Şeyh Ma'rûf en-Nûdehî el-Berzencî”, 520.

⁶⁸ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 30.

⁶⁹ Reşid, “eş-Şeyh Ma'rûf en-Nûdehî,” 521.

Beytûşî'nin talebeleri bağlamında değerlendirildiğinde Nûdehî, hocasından aldığı ilmî birikimi müderrislik faaliyetleriyle sonraki nesillere aktaran önemli bir şahsiyet olmuştur.

1.1.6.2. Şeyh Osman b. Sened el Basrî

Asıl adı Bedreddin Osmân b. Sened el-Vâilî el-Basrî'dir. 1800/1766 yılında Küveyt'in Feylekâ adasındaki Deşt köyünde doğmuştur. Aslen Necidli olup Benî Vâil kabilesinin Anze koluna mensuptur. İlk öğreniminin ardından Ahsâ'ya gitmiş ve burada Abdullah b. Muhammed el-Beytûşî ile Mübârek b. Ali b. Hamed'den ders almıştır.⁷⁰ Daha sonra Basra ve Bağdat'taki çeşitli medreselerde eğitimini sürdürerek dil, edebiyat, hadis, fıkıh ve tarih alanlarında yetiştirilmiştir. Özellikle Basra ve Bağdat'ta müderrislik yapmış, çok sayıda talebe yetiştirmiştir.⁷¹ Hocaları arasında yer alan Beytûşî, İbn Sened'in ilmi ve edebi gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Nitekim İbn Sened, Beytûşî'den ders almakla kalmamış onun ilmi çevresinden de etkilenmiştir. Mensur eserlerini makâme üslubunda kaleme alan İbn Sened, şiirleri ve edebî yetkinliği sayesinde “döneminin Harîrî'si” olarak anılmıştır. İtikadda Eş'arî, amelde ise Mâlikî olan İbn Sened, 19 Şevval 1242/16 Mayıs 1827 tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir.⁷² O, Beytûşî'den, Şeyh Muhammed Âlû Feyrûz'dan, Şeyh Ali b. Hüseyin el-Ahsâî'den ve Şeyh Muhammed b. Selîm es-Selûmî el-Basrî'den ders almıştır. İbn Sened'in bilinen eserleri arasında es-Sebâ'iku'l-‘Asced, Aşfâ'u'l-Mevârid ve Metâli'u's-Su'ûd yer almaktadır. Bu eserler onun tarih, edebiyat ve dil alanlarına yönelik ilgisini ve çok yönlü ilmi birikimini göstermektedir. İbn Sened, hocası Molla Abdullah el-Beytûşî'nin vefatının ardından onun için uzun bir mersiye kaleme almıştır.⁷³ Söz konusu mersiye es-Sebâ'iku'l-‘Asced adlı eserine dâhil etmesi, Beytûşî ile arasındaki hoca-talebe ilişkisinin yanı sıra, ona duyduğu ilmî ve şahsî bağlılığı da göstermektedir. Bu durum, Beytûşî'nin İbn Sened'in ilmi ve edebi şahsiyetinin oluşumundaki etkisini ortaya koyan önemli bir veridir. Mersiyede Beytûşî'nin ilmi, edebi kişiliği ve meziyetleri övgüyle anlatılmıştır. İbn Sened'in

⁷⁰ Mu'âz b. Mufettah b. Âkıl el-Harbî, *Şarfü'l-‘Înâye fî Keşfi'l-Kifâye li-‘Abdillâh b. Muhammed el-Kürdî el-Beytûşî: min Bâbi “Lâkin” ilâ Âhiri'l-Kitâb*, doktora tezi, el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, Külliyyetü'l-Luğati'l-‘Arabiyye, 1431-1432/2010-2011, c. 1, 18.

⁷¹ İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-‘Arifîn fî Esmâ'i'l-Mü'ellifîn ve Âsâri'l-Muşannifîn*, c. 1 (İstanbul: 1951; Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-‘Arabî, ts.), 661.

⁷² Musa Alak, “İbn Sened el-Basrî,” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ek-1 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 597-598

⁷³ el-Harbî, *Şarfü'l-‘Înâye fî Keşfi'l-Kifâye*, 1/17.

aşağıdaki ifadeleri, hocasına duyduğu saygı ve bağlılığı göstermesi bakımından önemlidir:

إِذَا انْتَشَرَتْ يَوْمًا مَطَاوِي نِظَامِهِ بِمَجْلِسِ آدَابٍ قَضَى أَنَّهُ الْكِنْدِيُّ
بَلْفَظٍ شَايَ نَظْمِ الْجُمَانِ طَلَاوَةً وَلَكِنَّهُ فِي الْفِكْرِ أَحْلَى مِنَ الشَّهْدِ
هُوَ الشِّعْرُ عَقْدًا نَظَمْتَهُ يَدُ الذِّكَا وَشِعْرُ الْفَتَى الْكُرْدِيِّ وَاسِطَةُ الْعَقْدِ
إِذَا أَخَذَ الْكُرْدِيُّ فِي نَعْتِ أَهْوَيْفٍ أَرَاكَ الْهَوَى الْعُذْرِيَّ يَصُبُّو إِلَى الْكُرْدِيِّ
وَإِنْ أَشْرَقَتْ أَشْعَارُهُ فِي خَرَائِدٍ أَرَاكَ قُلُوبَ النَّاسِ مَعْرِفَةَ الْوَجْدِ^{٧٤}

“Bir gün onun şiir tertibinin sayfaları açılıp yayıldığında,

Bu, el-Kindî’nin yönettiği edebiyat meclisine benzer.

Şairane ve tatlı bir söyleyişle inci tanelerini dizmiştir;

Ancak düşünce bakımından sözleri baldan daha tatlıdır.

Şiir, zekâ ve kavrayış elinin dizdiği bir gerdanlıktır;

Kürt delikanlının şiiri ise bu gerdanlığın ortasındaki mücevherdir.

Kürt, ince belli bir güzeli tasvir etmeye başladığında,

Saf ve temiz aşkın bile Kurde yönelip ona özlem duyduğunu görürsün.

Onun şiirleri eşsiz güzelleri tasvir ederek ortaya çıkığında,

İnsanların kalplerinde gerçek aşk ve özlemin ne olduğunu görürsün.”

Bu beyitlerde İbn Sened, hocası Beytûşî’nin şiir sanatındaki üstünlüğünü ve söz söyleme gücünü çeşitli edebi benzetmelerle ortaya koymaktadır. Onun şiirlerini, zeka ve kavrayışın meydana getirdiği değerli bir gerdanlığa, Beytûşî’nin şiirini ise bu gerdanlığın en kıymetli mücevherine benzetmektedir. Ayrıca “el-Kurdî” nisbesini kullanarak hocasının kimliğine ve ilmi şahsiyetine açıkça işaret etmektedir. Bu ifadeler, İbn Sened’in Beytûşî’yi üstün bir şair ve edip olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Bu mersiye, İbn Sened’in ilmi ve edebi şahsiyetinin oluşumunda

⁷⁴ Osman b. Sened el-Basrî, *Sebâ’ ikü’l- ‘Asced fî Ahbâri Ahmed b. Rizk el-Es’ad* (y.y.: Matbaatü’l-Beyân, 1375), 35.

Beytûşî'nin etkisini ortaya koymaktadır. İbn Sened'in hocasına duyduğu vefa ve bağlılığı, edebi bir metin ile ifade ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla *es-Sebâ'iku'l-Asced*'de yer alan bu mersiye Beytûşî'nin vefatı üzerine yazılmış bir ağıt değil aynı zamanda İbn Sened'in hoca-talebe ilişkisine verdiği değeri, edebi yeteneğini ve hocasının ilmi mirasına duyduğu saygıyı yansıtan önemli bir metindir.

Beytûşî'nin Nûdehî ve İbn Sened dışında farklı ilim merkezlerinden birçok öğrencisi olmuştur. Bu öğrenciler arasında Şeyh Hüseyin b. Ğannâm, Şeyh Muhammed b. Abdullah b. Feyrûz, Şeyh Muhammed el-Mûsilî, Abdülazîz b. Sâlih Âlû Mûsâ, Abdullah b. Câmî', Şeyh Nâsır b. Süleyman b. Suhaym, Ahmed b. Resûl el-Kerâvî, Şeyh Muhammed b. Abdülazîz b. Ahmed el-Abdülkâdir, Osman b. Câmî', İbrâhim el-Adsânî ve Abdurrahman el-Abdülkâdir bulunmaktadır.⁷⁵ Bu önemli isimler, Beytûşî'nin farklı ilim çevrelerinden öğrencilere ders verdiğini ve ilmi birikimini geniş bir öğrenci halkası aracılığıyla sonraki nesillere aktardığını göstermektedir. Bununla birlikte söz konusu öğrencilerin hayatları ve Beytûşî ile ilişkileri hakkında mevcut kaynaklarda yeterli ayrıntılı bilgi bulunmadığından burada yalnızca isimleri zikredilmiştir. Böylece Beytûşî'nin öğrencileri arasında hocasından aldığı ilmi mirası farklı bölgelere taşıyan ve sonraki nesillere aktaran önemli şahsiyetlerin bulunduğu görülmektedir.

1.1.7. İlmi Kişiliği

Beytûşî, yaşadığı dönemde derin bilgisi, geniş ufku ve çok yönlü alim kimliğiyle seçkin bir şahsiyetti. O, küçük yaşlardan itibaren ilim ile hemhal olmuştur. Onun ilmi şöhreti ve otoritesi doğup büyüdüğü coğrafya ile sınırlı kalmayıp farklı ilim merkezlerine yaptığı seyahatlerle geniş bir alana yayılmıştır. Beytûşî'nin öne çıkan bu ilmi kişiliği sahip olduğu teorik bilgi birikimiyle beraber pratik bilgiyi sahada kullanma ve yeni nesillere aktarma yetkinliğinden ileri gelmektedir. Onun ders halkasından geçen öğrencilerinden başta Osman b. Sened el-Basrî ve Şeyh Ma'rûf en-Nûdehî olmak üzere dönemin önde gelen ilim adamları arasında yer alan pek çok öğrencinin varlığı Beytûşî'nin söz konusu ilmi tesirini açıkça ortaya koymaktadır. Çok yönlü bir müellif olan Beytûşî'nin ilmi şahsiyetini oluşturan dil-belagat, fıkıh ve şerh-

⁷⁵ Hâlid b. Kâsım el-Cerayân, "Risâletü's-şeyh 'Abdillâh b. Muhammed el-Beytûşî el-Kurdî ilâ şeyhihi 'Ubeydillâh b. Şıbgatillâh el-Ħaydarî", *ed-Dâra* 49/4 (2023), 10.

haşiye geleneğindeki yerini bu bölümde temel unsurlar çerçevesinde alt başlıklar halinde değerlendireceğiz.

1.1.7.1. Dil ve Belagat İlmindeki Yetkinliği

Beytûşî'nin ilmi derinliği ve edebi mevkisini en iyi yansıtan değerlendirmelerden biri meşhur öğrencisi Osman b. Sened el-Basrî tarafından yapılmıştır. el-Basrî hocasını ‘*zamanın eşsiz alimi*’ olarak tasvir etmiştir. Onu, sahip olduğu dilbilimsel otoriteye dikkat çekmek adına yazmış olduğu eserlerinde ‘*es-Sibûveyh es-Sânî*’ (İkinci Sibeveyh) lakabıyla anmıştır.⁷⁶ Bilindiği üzere Sibeveyh, Arap grameri ve dilbiliminin kurucu ve önde gelen isimlerinden biri olarak bilinmektedir.⁷⁷ Dolayısıyla bir alimin bu benzetmeye nail olması Beytûşî'nin dil ilimlerindeki yetkinliğinin en üst seviyede olduğuna işaret etmesi bakımından oldukça anlamlıdır. Osman b. Sened, hocasının dil ve edebiyat alanındaki üstünlüğünü kapsamlı biçimde dile getirmektedir. Ona göre Beytûşî, kalemi kullanma ve hitap etme konusunda yüksek bir seviyeye ulaşmış; nahiv meselelerine hakimiyeti sayesinde bu alanın güçlüklerini çözmüş ve kapalı yönlerini açıklığa kavuşturmuştur. Aynı değerlendirmede onun edebiyat, münazara, hikmet, tarif ve tasrif alanlarında da derin bilgi sahibi olduğu ifade edilmektedir. Bu nitelermeler, Beytûşî'nin Arap dili ve edebiyatının farklı disiplinlerinde eser verebilen çok yönlü bir ilim adamı olduğunu ortaya koymaktadır.⁷⁸

Beytûşî'nin ilmi şöhreti ve dil alanındaki otoritesi bulunduğu coğrafya ile sınırlı kalmayıp başka diyarlara da yayılmıştır. Kendisi Ahsâ'ya seyahat edip oraya yerleştikten sonra bölgenin önde gelen alimleri arasında kudretli bir dil alimi ve edip olarak temayüz etmiştir. Bu yetkinliği ile kendisine ‘*Ridâ el-‘Arabiyye*’ (رضي العربية)⁷⁹ lakabı verilmiştir.⁸⁰

Onun dil ve belâgat alanındaki yetkinliğini şu dizelerden anlayabiliriz;

⁷⁶ İbn Sened, *Asfâü'l-Mevârid*, 102; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/131; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 2/232, 290.

⁷⁷ Hulusi Kılıç, “Sibeveyhi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/130-134.

⁷⁸ Osman b. Sened, *Sebâ'ikü'l-'Asced*, 34.

⁷⁹ Bu lakap klasik Arap geleneğinde mecazi bir övgü olup Beytûşî'nin Arap edebiyatına olan yetkinliğini gösterir. ‘*Arap dili ondan razıdır, Arapçanın kendisinden razı olduğu kimse*’ anlamlarına gelir.

⁸⁰ Hâlid b. Kâsım el-Cerayân, “Risâletü's-şeyh ‘Abdillâh b. Muḥammed el-Beytûşî el-Kurdî ilâ şeyhihi ‘Ubeydillâh b. Şıbgatillâh el-Ḥaydarî’”, *ed-Dâra* 49/4 (2023), 10.

يَا مَنْ يَرْجِي عَيْشَهُ الْعَمَلُ الْعَيْطُمُوسُ الْعَرْنَدُسُ الْعَرْنَسَا

يَطْوِي عَلَيْهَا بَسْبَسًا فَبَسْبَسًا مِنْ كُلِّ مَرْتِ كَالْمَرْأَةِ أَمْلَسَا⁸¹

“Ey geçimini çalışarak sağlamayı arzulayan kimse!

İri yapılı, güçlü ve dayanıklı [bir kimse ol].

Çölleri ve ıssız arazileri birbiri ardınca aş;

ayna gibi dümdüz olan her türlü çorak araziye geç.”

Bu beyitler, Beytûşî'nin Arapçanın söz varlığına ve özellikle az kullanılan kelimelere hakimiyetini göstermektedir. ‘aytamûs’,⁸² ‘arendes’,⁸³ ‘arans’,⁸⁴ basbas⁸⁵ ve mert⁸⁶ gibi kelimeler, gündelik kullanımda yaygın olmayan klasik sözlüklerde açıklanan kelimelerdir. Beytûşî'nin bu kelimeleri vezin ve anlam bütünlüğü içerisinde kullanması, onun dilin söz varlığına olan yetkinliğini ortaya koymaktadır. Beyitlerde ayrıca çöl tasviri yapılmıştır. O, güçlü ve dayanıklı bir insanın ıssız ve çorak arazileri aşmasını anlatırken anlamı güçlendirmek amacıyla art arda sıralanan kelimelerden yararlanmıştır. “بَسْبَسًا فَبَسْبَسًا” ifadesindeki tekrar, aşılması gereken çöllerin ve ıssız bölgelerin sürekliliğini ve çokluğunu vurgulamaktadır.

Beytûşî'nin öne çıkan bu ilmi kişiliği, Arap dili ve edebiyatına dair bilgiyi pratik sahada kullanma ve yeni nesillere aktarma kabiliyetinden de ileri gelmektedir. Onun ders halkasından geçen ve başta Osman b. Sened el-Basrî olmak üzere dönemin önde gelen ilim adamları arasında yer alan pek çok talebenin varlığı yazarın söz konusu yetkinliğini ve ilmi tesirini açıkça göstermektedir.

1.1.7.2. Fıkıh İlmindeki Yetkinliği

Beytûşî her ne kadar kaynaklarda ‘İkinci Sibeveyh’ lakabıyla anılacak düzeyde nahiv ve belagat yönüyle şöhret bulmuş olsa bile o aynı zamanda fıkıh alanında söz sahibi ve temel meselelere hakim bir fakihdir. Onun fıkıh ilmindeki bu yetkinliğini

⁸¹ Abdullah b. Muhammed el-Kurdî el-Beytûşî, *Sarfu'l- 'Înâye fî Keşfi'l-Kifâye*, haz. Mu'tâd b. Mu'tik b. Akil el-Harbî, doktora tezi, el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, Külliyyetü'l-Luğati'l-'Arabiyye (1431-1432),

⁸² عَيْشَهُ: Yaratılışı tam, iri ve güzel kimse.

⁸³ الْعَرْنَدُسُ: Sert ve sağlam olan.

⁸⁴ الْعَرْنَسَا: Güçlü ve dayanıklı olan.

⁸⁵ الْبَسْبَسُ: İssız ve bitkisiz yer.

⁸⁶ الْمَرْتِ: Hiçbir bitkinin bulunmadığı çöl veya uçsuz bucaksız arazi.

doğrudan kendi kaleminden çıkan nazım ve nesirlerinde görebilmekteyiz. Bunun en somut örneği hocası Muhammed b. el-Hâc'ın kaleme aldığı '*Îkâdu 'd-Dirâm alâ Men Lem Yûkî' Talâka 'l-Avâm*' adlı fıkhi eserine yazdığı takrizdir. Klasik dönem şerh ve haşiye geleneğinde spesifik bir fıkhi konuyu ele alan eserlere takriz yazabilmek metni onaylayan alimin de en az o eserin müellifi kadar fıkıh ve usul bilgisine sahip olmasını gerektiriyor. Dönemin sosyo-hukuki bir yarası olan ve bazı müftülerin rüşvet karşılığında zenginlerin talak (boşama) lafızlarını geçersiz sayması sorununu ele alan bu eserde Beytûşî, meseleye kayıtsız kalmamıştır. Yazdığı takrizin mukaddimesinde eseri sadece edebi olarak övmekle yetinmemiştir;

فَقُمْتُ امْتِنَالًا لِإِشَارَةِ مَنْ أَمَرَهُ وَاجِبُ الْقَبُولِ، لَا دُخُولًا فِي سِلْكِ مَنْ قَرَّظَ عَلَيْهِ مِنَ الْفُحُولِ،

لِذَلِكَ التَّأْلِيفِ مُقَرَّظًا، وَلِمَنْ يُخَالِفُ فَحَوَاهُ مُعَرَّضًا.⁸⁷

“Emrine uymanın gerekli olduğu kimsenin işaretine riayet ederek bu işe giriştim. Bunu, ileri gelen âlimlerden eseri övenlerin arasına katılmak amacıyla yapmadım; aksine söz konusu eseri övmek ve onun muhtevasına aykırı düşen kimseyi eleştirmek amacıyla kaleme aldım.” diyerek İslam hukuk kural ve kaidelerine layık bir duruş sergilemiştir. Devamında kaleme aldığı kasidede ise rüşvet yiyerek batıl fetva veren müftüleri hedefe koymuş;

بِأَيِّ حُجَّةٍ تُنْفِي وَتُرْشَى عَلَى إِلْغَاءِ تَطْلِيقِ الْعَوَامِ⁸⁸

“Hangi delile dayanarak fetva veriyor ve rüşvet alıyorsun?

Sırf sıradan halkın boşanmalarını iptal etmek uğruna!”

Bu mısralarıyla Beytûşî, fıkhi itirazını yüksek perdeden dile getirmiştir. Dolayısıyla Beytûşî, dil ilimlerindeki kusursuzluğunu İslam hukukunun toplumsal meselelerini savunmak için bir kalkan olarak kullanmış donanımlı bir fıkıh alimidir.

Takrizlerle beraber bu alanda yazmış olduğu eserleri de bulunmaktadır. Bunlardan biri fıkıh ilmindeki yetkinliğini gösteren İbn Hacer el-Heytemî'nin büyük günahları fıkhi bir tasnifle ele aldığı “*ez-Zevâcir 'an İktirâfi 'l-Kebâ'ir*” adlı hacimli mensur eseri üzerine talebelerin ezberlemesini ve anlamasını kolaylaştırmak amacıyla

⁸⁷ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 280.

⁸⁸ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 281.

önce 720 beyit halinde nazma çekmiştir. Ardından, fıkhi bir otorite kimliğiyle bizzat kendi kaleme aldığı bu manzumeyi “*Ṭarīkatü’l-Beşâ’ir ilâ Ḥadīkatı’s-Serâ’ir fî Nazmi’l-Kebâ’ir*” adıyla şerhetmiştir. Hukuki ve teorik bir metni anlam kaybına uğratmadan nazma dökebilmek ve bunu fıkhi kural ve kaidelerle şerh edebilmek için şairliğin ötesinde üst düzey bir fıkıh birikimini zorunlu kılmaktadır.

1.1.7.3. Şerh ve Haşiye Geleneğindeki Yeri

İslam telif geleneğinde, medrese müfredatının standartlaşmasıyla beraber özlü ve yoğun bir dille yazılmış temel eserlerin anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla köklü bir ‘şerh’ ve ‘hâşiye’ literatürü oluşmuştur.⁸⁹ Bu gelenek, sanıldığı üzere önceki eserlerin tekrarından ibaret değildir. Metinlerin nahiv, sarf, belâgat, mantık ve fıkhi açılardan yeniden üretilmesi, eleştirilmesi ve dönemin ilmi ihtiyaçlarına göre derlenmesidir.

Beytûşî de aldığı güçlü medrese eğitiminin ve sahip olduğu derin bilgisinin bir sonucu olarak bu geleneğin çok önemli ve üretken temsilcilerinden biri olmuştur. O, ilmi hayatında müstakil eserler ve manzumeler telif etmekle beraber kendisinden önce yazılmış ve medreselerde ders kitabı olarak okutulan temel metinlerin şifrelerini çözmek üzere güçlü şerh ve haşiyeler kaleme almıştır.

Beytûşî’nin şerh ve haşiye yazımındaki temel metodolojisi incelendiğinde dilbilimsel derinlik ve eleştirel tahkik anlayışının kusursuz bir şekilde harmanlandığı görülür. Müellif, her şeyden önce eğitimci kimliğinin getirdiği bir kaygıyla hareket ederek talebelerin kavramakta zorlandığı kapalı (muğlak) ibareleri eğitici bir dille şerh etmiş ve metinlerin dokusundaki anlam boşluklarını ustalıkla doldurmuştur. Bu açıklayıcı tavrını Arap dili ve edebiyatına olan üstün hakimiyetiyle destekleyen Beytûşî, ele aldığı metinlerin fıkhi veya akli mesajlarıyla yetinmekle kalmamış aynı zamanda ibareleri nahiv ve sarf bağlamında da detaylı bir tahlile tabi tutmuştur. Nitekim kavramların kökenlerine ve cümlelerdeki belagat sanatlarına dair düştüğü derinlikli notlar, onun haşiyelerinin en ayırt edici niteliğini oluşturmaktadır. Diğer taraftan o, tüm bu dilbilimsel çabasının yanında, şerh geleneğinde sıklıkla rastlanan körü körüne nakilcilik hatasına düşmekten özenle kaçınmıştır. Önceki şarihlerin düştüğü bilgi veya yorum hatalarını tespit eden meseleleri tahkik süzgecinden

⁸⁹ George Makdisi, *İslâm’ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitim*, çev. H. Tuncay Başoğlu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2007), 213, 214, 260, dn. 57.

geçirerek sağlam deliller ışığında kendi bağımsız tercihlerini ortaya koymuş bu yönüyle dirayetli ve tahkik ehli bir alim olduğunu kanıtlamıştır.

Nitekim onun üstün şerh metodolojisinin en somut örneklerinden biri İbn Hacer el-Heytemî'nin “*ez-Zevâcir 'an İktirâfi'l-Kebâ'ir*” adlı hacimli mensur eserine yaptığı çalışmadır. Müellif, talebelerin ezberlemesini ve anlamasını kolaylaştırmak amacıyla bu teorik eseri önce 720 beyit hâlinde nazma çekmiş ardından paha biçilmez bir şarih gibi bizzat kendi kaleme aldığı bu manzumeyi “*Ṭarîkatü'l-Beşâ'ir ilâ Ḥadîkatî's-Serâ'ir fî Naẓmi'l-Kebâ'ir*” adıyla şerhetmiştir.⁹⁰ Mensur bir metni ustalıklarla manzumeye dönüştürüp ardından kendi metnini şerh etmesi, onun hem şairlikteki dil kudretini hem de ilim aktarımındaki dehasını açıkça ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Beytûşî kaleme aldığı şerh ve haşiyelerle sadece geçmişin birikimini kendi devrine aktaran bir nakilci olmamış aynı zamanda metinler üzerine düşünen, yorumlayan, ana metindeki kapalı ibareleri çözen ve medrese tedrisatında köprü vazifesi gören otorite bir şarih olarak ilim tarihindeki haklı yerini almıştır.

1.1.7.4. Dini-Tasavvufi Kültürü

Beytûşî, ömrünün başlangıcında tasavvuf yolunda tarikat adabına riayet etmeye gayret gösteren vazifelerini titizlikle yerine getiren biriydi fakat sonrasında akli ve nakli ilimlere yönelmeyi tercih etmiş bilhassa dil bilimlerinde yoğunlaşmış böylece edebi üslupların dizgini tamamen ona yüklemiştir.⁹¹

Beytûşî'nin ilmî ve fikri gelişiminde tasavvufî eserlerin önemli bir yeri bulunmaktadır. İlk dönemlerinde hakikat ve marifet konularını ele alan eserleri sıkça okumuştur. Mev'iza ve rikâik türü, insanı ahlaki ve manevi yönden eğitmeyi amaçlayan eserlere özel ilgi göstermiştir. Ancak ilerleyen dönemlerde ilmi yönelişinde bir değişim meydana gelmiş ve özellikle dil ilimleri başta olmak üzere zahiri ve şer'i ilimlerle daha yoğun biçimde meşgul olmuştur.⁹² Bu değişim, onun tasavvufi birikimden tamamen uzaklaştığını değil, tasavvufi ilgisini dil, nahiv ve diğer dini ilimlerle birlikte sürdürdüğünü göstermektedir. Bu durum, onun ilmi şahsiyetinin tasavvufi birikim ile Arap dili ve dini ilimlerin birlikte şekillendirdiği çok yönlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

⁹⁰ Özel, “Beytûşî”, 192.

⁹¹ İbn Sened, *Asfâü'l-Mevârid*, 102.

⁹² *Asfâ'l-mevârid*, 102; *Hilyetü'l-beşer*, 2/1015.

Beytûşî'nin ilmi ve entelektüel şahsiyetinin en dikkat çekici yönlerinden biri de özellikle hayatının ilk dönemlerinde belirginleşen tasavvufi kimliğidir. O, sadece akli ve nakli ilimlerde derinleşmekle kalmamıştır. Kendisini ibadete adayan dünyevi arzulardan uzak duran zahit bir mutasavvıf olarak yaşamıştır. Sahip olduğu bu manevi derinlik ve alçakgönüllülük duygusunun bir yansıması olarak kendisine 'Derviş' lakabını uygun görmüş ve metinlerinde nefesine sıklıkla bu isimle hitap etmiştir.

Onun bu dervişane tutumuna bizzat kendi kaleme aldığı notlarda rastlamak mümkündür. Ağabeyi Şeyh Mahmud ile bulundukları Ahsâ beldesinde, H. 1172 yılında kendi el yazısıyla istinsah ettiği *el-Behcetü'l-Mardiyye* adlı eserin sonuna düştüğü kayıta kendisini, "Allah'a en çok muhtaç olan fakir kulu Derviş Abdullah el-Kurdî el-Beytûşî"⁹³ şeklinde tanıtarak tasavvufi neşvesini açıkça ortaya koymuştur. Beytûşî'nin bu zahitçe yaşantısı ve tasavvufi coşkusu, onun edebi eserlerine, bilhassa şiirlerine derinden sirayet etmiştir. Manevi aşkı ve derunî hissiyatı dizelerine taşırken yine kendi 'Derviş'liğine seslenmiş; söz konusu *el-Behcetü'l-Mardiyye* nüshasının haşiyesine kendi el yazısıyla şu manidar dizeleri not düşmüştür:

أَتَظُنُّ، يَا دَرَوِيشُ، سَيِّدَ قَوْمِهِ الْمَاءُ يُطْفِئُ كُلَّ نَارٍ تَوْقَدُ؟

إِنَّ الْهَوَى . وَشَرِيتُ صِرْفَ مُدَامِهِ يُبْدِي الْخَوَارِقَ، وَالْخَلَائِقُ تَشْهَدُ

هَآ إِنَّ نَارَ حُدُودِهِ يَوْمَ اللَّقَا فَرَحًا مِنَ الدَّمْعِ الْهَتُونِ تَزِيدُ؟⁹⁴

"Ey kavminin efendisi olan Derviş! Sanır mısın ki,

Su, yanan her ateşi söndürür?

Şüphesiz aşk ki ben onun saf şarabını yudumladım

Öyle harikalar yaratır ki, tüm mahlukat buna şahittir.

İşte bak! Kavuşma günü (sevgilinin) yanaklarının ateşi,

Benim sevinçten oluk oluk akan gözyaşlarımla daha da alevleniyor."

Bu dizelerde de görüldüğü üzere Beytûşî; tasavvuf edebiyatında sıkça rastlanan aşk, ateş ve gözyaşı metaforlarını ustalıkla kullanarak kendi içsel dünyasındaki

⁹³ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 21.

⁹⁴ Bu şiir beytini bizzat kendi el yazısıyla yazılmış olan (*el-Behcetü'l-Mardiyye*) kitabının bir sayfasının kenarına (haşiyesine), Beytûşî'nin kendi el yazısıyla yazılmıştır. el-Hâl, *el-Beytûşî*, 22.

yangınına dile getirmiştir. Başlangıçta kendini ibadete vermiş bir derviş olarak öne çıkan Beytûşî, zamanla Kur'an-ı Kerim'in dili olan Arapçaya, onun sonsuz edebi sırlarına ve şiir sanatına duyduğu özel ilgi sayesinde bu manevi coşkusu edebi bir dehayla taçlandırmıştır. Neticede onun bu tasavvufi duyarlılığı, dil üzerindeki hakimiyetiyle birleşerek onu şöhreti diyardan diyara yayılan eşsiz bir şair ve edebiyatçı konumuna yükseltmiştir.

O, yaşlılık döneminde kaleme aldığı bir başka şiirinde, biyografisine dair bilgiler vermiş ve düşünce dünyasını yansıtmıştır. Bu yönüyle söz konusu şiir, hem biyografik hem de fikri açıdan önem taşımaktadır.

لَيْتَ أَيَّامَ الصَّبَا لِي رَجَعَتْ بَعْدَمَا قَوَّضَنْ عَنْ رُبْعِي الْحَيَاةَ
مَنْ يَبْعُنِي مِنْ أَوْقَاتِ الصَّبَا أَعْطَاهُ مِنْ عُمْرِي سَبْعِينَ عَامَ
تِلْكَ أَيَّامٌ تَوَلَّتْ وَانْقَضَتْ وَكَأَنَّ لَمْ نَرَهَا إِلَّا مَنَامًا⁹⁵

“Keşke gençlik günleri bana geri dönseydi,
O günler ki çadırlarımızı yıkıp yurdumuzdan ayırdılar.

Kim bana gençliği satarsa,
Ona ömrümden yetmiş yıl veririm.

O günler geçti ve son buldu,
Sanki hiç görmemişiz gibi, bir rüyadan ibaretti.”

Beytûşî'nin ömründen yetmiş yıl geçtiğini ifade etmesi sadece kronolojik bir bilgi olmaktan öte bir ömrün muhasebesini yapan arifin tefekkürünü de yansıtmaktadır.

Söz konusu bu şiir sadece kronolojik bir veri sunmakla kalmayıp aynı zamanda Beytûşî'nin düşünce dünyasına ve manevi olgunluğuna dair önemli ipuçları da vermektedir. Yaşlılık döneminde kaleme alınan bu eser derin bir tasavvufi perspektif taşımaktadır. Şair, gençliğin geçiciliği temasını işlerken hayatın dünyevi yönlerinin faniliğini vurgulayarak insanın kaçınılmaz olarak yaşlanıp ölümle yüzleşeceği gerçeğini hatırlatmaktadır.

⁹⁵ el-Beytûşî, *Ṭarîkatü'l-beşâ'ir*, 1/13.

Beytûşî'nin şiirindeki tasavvufî yaklaşım onun manevi derinliğe sahip bir düşünür olduğunu göstermektedir. İnsanın manevi olgunlaşma sürecine dair derin farkındalığı şiirinin her dizesinde kendini hissettirmektedir. Bu durum onun ilmi kişiliğinin yanı sıra tasavvufî yönünün de güçlü olduğuna işaret etmektedir.

1.1.8. Vefatı

Beytûşî, H. 1211 (m. 1796) yılına kadar Ahsâ'da kalmıştır. Memleketi Beytûş'a dönmeye karar verince önce Basra'ya gitmiş ve Şeyh Ahmed b. Dervîş el-Kevâzî el-Abbâsî'nin misafiri olmuştur. Şeyh Osman bin Sened, kitabında şöyle der:

“Şeyh Ahmed el-Abbasi, Basra'ya gelişinden birkaç gün sonra Beytûşî için orada yerleşmesi maksadıyla bir medrese inşa ettirmişti. Ancak kaderin elleri, o ikisinin arzularına) kavuşmasına engel oldu. Vefat, müderrisi (Beytûşî'yi) dersleri takrir etmeye ve öğretmeye başlamadan önce yakaladı. (Medreseyi vakfeden) vakıf sahibi de (medresenin) vazifeleri tamamlanmadan önce vefat etti.”⁹⁶

Şeyh el-Kevâzî, Beytûşî için bir medrese ve cami hazırlamışsa da Beytûşî'nin sağlık durumu ağırlaşmıştır. Beytûşî, buraya ulaşmasından kısa bir süre sonra yakalandığı hastalığın etkisiyle vefat etmiştir.⁹⁷ O, vatanından uzakta evlatlarından ve akrabalarından ayrı bir şekilde vefat etmiştir. Basra'nın Zübeyr bölgesinde Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) kabrinin bulunduğu mezarlığa defnedilmiştir.⁹⁸

Beytûşî'nin öğrencilerinden biri olan Osman b. Sened, Beytûşî'nin vefat tarihini bir eserinde H. 1210⁹⁹ (m. 1795), başka bir eserinde ise H. 1211¹⁰⁰ (m. 1796) yılında vefat ettiğini aktarmıştır. Zeki Beg ise Beytûşî'nin H. 1221 (m. 1806) yılında vefat etmiş olmasının daha kuvvetli bir ihtimal olduğunu belirtmiştir.¹⁰¹ Kaynaklardaki bu farklılık sebebiyle vefat tarihi kesin olarak belirlenememekle birlikte Zeki Beg'in kaydı esas alındığında Beytûşî'nin H. 1221 yılında vefat ettiği kabul edilebilir.

Beytûşî, seksen yıllık ömründe Arap dili ve edebiyatı sahasında döneminin en yetkin şahsiyetlerinden biri olarak temayüz etmiştir. Onun bu alandaki yetkinliği ve engin donanımı kısa sürede kendisine seçkin bir konum kazandırmıştır. İlmi şöhreti

⁹⁶ İbn Sened, *Sebâikü'l-'asced*, 38.

⁹⁷ es-Selefî - ed-Doski, *Mu'cemü's-şu'arâi'l-Kürd*, 168.

⁹⁸ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 33-34; Müderris, *Ulemâunâ*, 148.

⁹⁹ İbn Sened, *Asfâü'l-Mevârid*, 102.

¹⁰⁰ İbn Sened, *Sebâikü'l-'asced*, 40.

¹⁰¹ Zekî Beg, *Târîhü'l-Süleymâniye*, 220.

yaşadığı coğrafyanın sınırlarını aşarak uzak diyarlara kadar yayılmış ve dönemin önde gelen alimleri tarafından takdirle karşılanmıştır.¹⁰²

1.2. Eserleri

Beytûşî, İslami ilimler ile Arap dili ve edebiyat alanının farklı sahalarında telif ettiği çok sayıda eser kaleme almıştır.¹⁰³ Telifleri, onun nazım kabiliyeti yüksek bir şair olduğunu ayrıca nahiv, sarf, aruz, kafiye, belâgat, ahlak ve dini ilimler sahalarında derinleşmiş bir alim olduğunu göstermektedir.

Beytûşî'nin eserlerini, mahiyetleri bakımından beş grupta inceleyeceğiz:

1. Manzum eserler
2. Mensur eserler
3. Şerh, haşiye ve ihtisar türü eserler
4. Lugaz ve nahiv bilmececelerine dair eserler
5. Takrizlerine dair eserler

1.2.1. Manzum Eserleri

Klasik medrese geleneğinde teorik kuralların akılda kalıcılığını sağlamak, ezberlemenin daha kolay olması için sıklıkla başvurulanan 'nazma çekme' usulü,¹⁰⁴ bir sonraki nesillere aktarımı sağlayan önemli bir öğretim yöntemidir. Beytûşî'de bu gelenek içinde dil ilimleri, aruz, kafiye gibi edebi yönü güçlü bir şairdir. Arapçanın kendisi için sonradan öğrenilmiş bir ilim dili olmasına rağmen şiirlerinde akıcı ve güçlü bir üslup kullanması onun edebi yetkinliğini göstermektedir. Onun dilbilgisi, belagat ve öğüt gibi farklı disiplinlerde kaleme aldığı başlıca manzum eserleri şunlardır:

a. *el-Kâfi*

Beytûşî'nin aruz ve kafiye ilimlerine dair kaleme aldığı 327 beyitlik manzumesidir. Eser, Arap şiirinin vezin ve kafiye sistemini öğretmeyi amaçlamaktadır. Bu yönüyle medrese öğrencilerine yönelik didaktik bir önem

¹⁰² es-Selefi - ed-Doski, *Mu'cemü 'ş-su'arâi'l-Kürd*, 167.

¹⁰³ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 95-131.

¹⁰⁴ Ahmet Abdülhadioğlu, "Arap Edebiyatında Didaktik Şiirin Ortaya Çıkışı ve Arap Grameri Konusunda Yazılan Başlıca Manzumeler", *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi* 3/1 (2018), 20.

taşımaktadır. Bu manzumenin müellif hattıyla yazılmış müsveddesi, Basra'daki Bâş A'yân Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bununla birlikte müellif, manzumenin telif tarihini belirtmemiştir. Beytûşî, gençlik döneminde ilmi ve edebi kudretini sınamak amacıyla bu eseri nazmettiğini ifade etmektedir.¹⁰⁵ Bu eserin basım tarihine dair bilgi bulunmamaktadır. Beytûşî, eserin girişinde bu manzumeyi gençlik döneminde kaleme aldığını belirtmektedir:

هَذَا اِثْنًا نَظَمِي فِي الشَّبَابِ فَلَا تُبَادِرْ صَاحِبَ الْعِتَابِ

وَإِنْ بَجْدٍ فِيهِ خِلَافَ الْأَدَبِ فَالطَّبْعُ كُرْدِيٌّ وَهَذَا عَرَبِيٌّ¹⁰⁶

“İşte bu, gençlikte nazmıma başlangıçtır.

Aceleyle kınama arkadaşım.

Eğer içinde edebe aykırı bir şey bulursan

Zira tabiat Kürtçe, bu ise Arapçadır.”

Manzumenin girişindeki bu beyitler, Beytûşî'nin eseri gençlik döneminde kaleme aldığını göstermektedir. “فَالطَّبْعُ كُرْدِيٌّ وَهَذَا عَرَبِيٌّ” ifadesi, müellifin Kürtçe ile Arapça arasındaki dil farklılığının farkında olduğunu ve eserindeki muhtemel ifade kusurlarını bu çerçevede değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Bu ifade, onun Arapçadaki yetersizliğinin aksine kullandığı dile yönelik bilinçli ve ihtiyatlı yaklaşımını yansıtmaktadır. Bununla birlikte, gençlik döneminde aruz ve kafiye ilimlerine dair 327 beyitlik bir manzume kaleme alması, Beytûşî'nin Arap dili, şiir geleneği ve nazım tekniğine erken dönemde hâkimiyet kazandığını göstermektedir. Dolayısıyla söz konusu beyitler, onun edebi yetkinliğini ve ilmî konulara yaklaşımındaki ölçülü tutumu birlikte ortaya koymaktadır.

b. Kifâyetü'l-Meânî fî Hurûfî'l-Meânî

Anlam harflerini açıklamak üzere kaleme aldığı Beytûşî'nin en meşhur manzume eserlerinden biridir. Arap dilindeki anlam harfleri ve edatları konu alan bu manzume, kaynaklarda 672 beyitlik bir eser olarak zikredilmektedir. Eser, 1191/1777

¹⁰⁵ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 96.

¹⁰⁶ Seyyid Mustafa Mahmûdiyân, “Mecerratü'l-‘âlemi'l-İslâmî ve nücûmühâ: el-Beytûşî nemûzecen”, *Evrâk Şekâfiyye*, 2024, 33, [erişim tarihi 12 Temmuz 2026],

yılında Ahsâ'da telif edilmiş ve Ahsâ yöneticilerinden Şeyh Ahmed el-Ensârî el-Hazrecî'ye takdim edilmiştir.¹⁰⁷ Bu eser; H. 1289 yılında İstanbul'da basılmış ayrıca Şefî' Burhânî tarafından neşredilip şerh edilmiş ve 1426/2005 yılında Dımaşk'ta yayımlanmıştır. Manzumesinin sonuna şu notu düşmüşülmüştür:

نَظَّمْتُهَا فِي بَلَدِ الْأَحْسَاءِ لَا زَالَ مَحْمِيًّا مِنَ الْبَأْسَاءِ

أَبْيَاتُهَا مُحْكَمَةٌ رَصِينَةٌ مَجْمُوعُهَا لَوْلُؤَةٌ ثَمِينَةٌ

وَحِينَ مَنَّ اللَّهُ بِالْإِتْمَامِ أَرْخَتْهَا بِأَحْسَنِ الْخِتَامِ¹⁰⁸

“Ben bu dizeleri (bu şiiri) Ahsâ diyarında nazmettim

(Allah o beldeyi) her türlü zorluktan ve darlıktan dâimâ muhafaza eylesin!

Onun beyitleri ustaca örülmüş ve son derece sağlamdır

Bu şiirinin tamamı, paha biçilmez (çok değerli) bir incidir.

Ve Allah (bu eseri) tamamlamayı (bana) lütfe ettiğinde / nasip kıldığında...

Onun yazılış tarihini 'en güzel bir son/hitam ile' (بِأَحْسَنِ الْخِتَامِ) belirttim. ''¹⁰⁹

Manzume, nahiv kaidelerini sistematik biçimde ele almakla birlikte vatandan uzak kalma, dostlardan ayrılık, gurbet ve musibet temalarını içeren şiirsel bir mukaddimeyle başlamaktadır.¹¹⁰ Bu özellik, esere dilbilimsel muhtevasının yanında müellifin hayatına ışık tutan biyografik ve tarihi bir değer de kazandırmaktadır.

c. Hadîkatü's-Serâ'ir fî Nazmi'l-Kebâ'ir

Beytûşî'nin ahlaki ve dini içerikli eserlerinden biridir. Müellif, İmam İbn Hacer el-Askalânî'nin ez-Zevâcir adlı kitabının manzum hâle getirilmesiyle meydana getirilen bir manzumedir. Bu eserini, 720 beyit halinde nazma çekmiştir. Yâsir b. İbrâhim el-Mezrûî tarafından neşredilmiş ve 1427/2007 yılında Küveyt'te

¹⁰⁷ Özel, “Beytûşî”, 192-194.

¹⁰⁸ Mu'tâd b. Müfik b. Âkıl el-Harbî, Şarfü'l- 'inâye fî keşfi'l-Kifâye li- 'Abdillâh b. Muḥammed el-Kürdî el-Beytûşî (Doktora Tezi, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Külliyyetü'l-Luġatî'l-'Arabiyye, 1431-1432/2010-2011), 1/13.

¹⁰⁹ Son mısradaki 'بِأَحْسَنِ الْخِتَامِ' (bi-ahseni'l-hitâm) ibaresi, klasik Arap edebiyatında yaygın olarak kullanılan tarih düşürme sanatına bir örnektir. Müellif bu ibare aracılığıyla hem eserin güzel bir sonla tamamlandığını ifade etmekte hem de ebced hesabıyla h. 1191 yılına işaret etmektedir. Nitekim müellif, eserin telif tarihini başka kayıtlarında da açıkça h. 1191 olarak belirtmiştir.

¹¹⁰ el-Hâl, el-Beytûşî, 109-114.

yayımlanmıştır. Eser, *el-Hișâlû'l-mükeffire li'z-zünûbi'l-müteḳaddime ve'l-müte'ahḫire* adlı eserle birlikte basılmıştır.¹¹¹ Manzume, büyük günahları bunların dini hükümlerini ve insan hayatındaki sonuçlarını öğretici bir üslupla ele almaktadır. Müellif manzumesinde hamd ve salatın ardından şöyle der:

وَبَعْدُ إِنَّ هَذِهِ أَرْجُوزَةٌ بَلِيغَةٌ وَاضِحَةٌ وَجَيِّزَةٌ

مَنْظُومَةٌ لَكِنَّهَا كَالنَّشْرِ تَكَادُ كَالْمَاءِ الزَّلَالِ تَجْرِي¹¹²

“Bundan sonra; bu ercuze, açık ve özlü bir eserdir.

Nesir gibi akıp giden, neredeyse cevherleri dökülen bir manzumedir.”

Beytûşî, eserini “ercuze” olarak nitelendirmektedir. Ercüze, Arap şiirinde recez bahrinde nazmedilen, çoğunlukla öğretici nitelik taşıyan manzum eserlerin adıdır.¹¹³ Müellifin “beliğ, açık ve özlü” sıfatlarıyla vurguladığı husus manzumenin güçlü bir ifade, anlaşılır bir dil ve gereksiz uzatmalardan uzak bir anlatım taşımasıdır. “*Nazım olduğu halde nesir gibi akması*” ifadesi ise eserin rahatça okunup anlaşılabilir olacak öğretim ve ezberlemeye elverişli bir üslupla kaleme alındığını gösterir. Son mısradaki “*berrak su*” teşbihi de manzumenin akıcılığını, dilinin sadeliğini ve okuyucuya kolaylıkla nüfuz eden anlatımını ifade etmektedir.

d. el-Mükeffirat

Bu eser, kırk dokuz beyitten oluşan kısa bir manzumedir. Günahlara kefarete olan bütün hasletleri ihtiva eden eser, edebi üslubu ve akıcı ifadeleriyle dikkat çeken manzum hale getirilmiş nesir görünümünde bir risaledir. Müellif, eseri 1194 yılında Ahsâ'da nazmetmiştir.¹¹⁴

أَحْمَدُهُ مِنْ عِنْدِهِ الْآلَاءُ يَعْفِرُ مَا شَاءَ لِمَنْ يَشَاءُ

¹¹¹ Abdullah b. Muhammed el-Beytûşî, *Hadikatü's-serâir fî nazmi'l-kebâir ve yelîhâ el-Hișâlû'l-mükeffire li'z-zünûbi'l-müteḳaddime ve'l-müteahḫire*, thk. Yâsir İbrâhim el-Mezrûî (Kuvvet: Gırâs li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2007), 5-6.

¹¹² el-Beytûşî, *Hadikatü's-serâ'ir*, 23.

¹¹³ Ercuze (الأرجوزة) Arap edebiyatında aruzun recez (الرجز) bahriyle yazılmış manzumelere verilen isimdir. Klasik İslami ilimlerde ve edebiyatta çok önemli bir yeri vardır. Bk. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, “Recez”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 34/509-510 (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007).

¹¹⁴ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 108.

ثُمَّ أَصَلَّى مَعَ سَلَامٍ مِسْكِيٍّ عَلَى النَّبِيِّ الْهَاشِمِيِّ الْمَكِّيِّ ١١٥

“Nimetleri bahşeden Allah’a hamdederim;
O, dilediği kimsenin dilediği günahını bağışlar.
Ardından misk kokulu bir selâmla,
Hâşimî ve Mekkî Peygamber’e salât ederim.”

Beytûşî, bu kısa manzumesine hamd ve salat ile başlamaktadır.

Beytûşî’nin belirtilen mazum eserleri dışında, şerh ve haşiyeleri arasına serpiştirdiği birçok manzume ve kıtası bulunmaktadır. Bunların bir kısmı şerhlerinde zikredilmiş bir kısmı ise müstakil olarak kaydedilmiştir. Aşağıdaki manzumeler ve kıtalar bunlar arasındadır:¹¹⁶

- Manzûme fî beyânî’l-ef’âl:

Geçişli ve geçişsiz fiillerin eşit olduğu durumları açıklayan 55 beyitlik bir manzumedir. 387 fiil örneğini içermektedir¹¹⁷

- Manzûme fî beyânî’l-ef’âlî’l-vâviyye ve’l-yâiyye:

Vâv, Yâ ve Hemze ile Gelen Fiilleri Açıklayan Manzumesi 77 beyitten oluşmakta olup bahsi geçen fiillerden 122 fiili içermektedir.¹¹⁸

- el-Lü’lûü’l-mensûr fî beyânî’l-ef’âl:

Geçişli ve geçişsiz kullanımı eşit olan fiilleri açıklayan eser.¹¹⁹

- el-Ev’iyetü’l-müstaṭâbe fî’l-ed’iyeti’l-müstecâbe:

Kabul olunan dualara dair 34 beyitlik bir manzumedir. Beytûşî tarafından h. 1194 yılında nazmedilmiştir.

- Vâvî ve yâî olarak gelen fiilleri açıklayan manzume:

47 beyitten oluşmaktadır.

¹¹⁵ Abdullah b. Muhammed el-Kürdî el-Beytûşî, *Manzûmetü’l-mükeffirât li-küllî zenbin sâbiḳin ve âtin; ve-yeliḥâ el-Ed’iyetü’l-müstecebe* (Mısır: el-Matba’atü’l-Cemâliyye bi-Ḥâreti’r-Rûm, 1. bs., 1332/1914), 2.

¹¹⁶ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 125-127.

¹¹⁷ Beytûşî, *Kifâyetü’l-me’ânî*, 47-49; el-Hâl, *el-Beytûşî*, 99-103; el-Beytûşî, *el-Hifâye*, 37-41.

¹¹⁸ el-Cerayân, “Risâletü’ş-şeyh ‘Abdillâh...”, 22.

¹¹⁹ Muhammed Zekî Molla Hüseyin el-Bervârî, “Devru ulemâi’l-Kürd fî neşri’l-meâriḳi’l-İslâmiyye ve binâi’l-hadâratî’l-insâniyye”, *Mecelletü Câmîati Zâhâ* B1/2 (2012), 119.

- Semâî Müennesleri Açıklayan Manzume:

Bu manzume, herhangi bir belirli işaret taşımadığı hâlde müennes kabul edilen isimleri açıklamaktadır. Elli dokuz beyitten oluşmakta ve iki yüz yirmi bir semâî müennes kelimeyi kapsamaktadır.

- Şâz Masterları Açıklayan Manzume:

Bu manzume, Arapçadaki şâz masterları açıklamaktadır. On beş beyitten oluşmakta ve yirmi iki mastarı kapsamaktadır.

- Yapı Harflerinin Birli Harften Beşli Harfe Kadar Sayılarını Açıklayan Manzume:

Bu manzume, bir harften beş harfe kadar kelime yapısında kullanılan harflerin sayılarını açıklamaktadır. On üç beyitten oluşmaktadır. Müellif, bu beyitlerin yedisinde elli bir harfi bir araya getirmiştir.

- İsimlerin Özelliklerine Dair Manzume:

İsimlerin bazı özelliklerini açıklayan bu manzume on iki beyitten oluşmaktadır.

- İbn Lafzının Yazılışına Dair Manzume:

Bu manzume, “ibn” kelimesinin yazılış şeklini açıklamaktadır. On iki beyitten oluşan manzumenin özeti şudur: “İbn” kelimesi bir yerde elifsiz, on yerde ise elifli olarak yazılır.

- Fiillerin Alametlerini Açıklayan Kıta

Fiillerin alametlerini açıklayan bu kıta beş beyitten oluşmaktadır.

- Yarış İçin Bir Araya Getirilen Atların İsimlerine Dair Kıta

Yarış amacıyla bir araya getirilen atların isimlerini açıklayan bu kıta altı beyitten oluşmaktadır.

- Ziyafet İsimlerine Dair Kıta

Ziyafet ve davet türlerinin isimlerini açıklayan bu kıta dört beyitten oluşmaktadır.

- Zamirin Gizlenmesinin Gerekli Olduğu Yerleri Açıklayan Kıta

Zamirin gizli bulunmasının gerekli olduğu yerleri açıklayan bu kıta beş beyitten oluşmaktadır.

- Müennesinin “Fe‘lâne” Kalıbında Geldiği Kelimelere Dair Kıta

Müennes şekli “fe‘lâne” kalıbında gelen kelimeleri açıklayan bu kıta altı beyitten oluşmakta ve on dört kelimeyi kapsamaktadır.

- Umum Sîgalarını Açıklayan Kıta

Umum ifade eden kalıpları açıklayan bu kıta sekiz beyitten oluşmakta ve umum ifade eden kırk sîgayı kapsamaktadır.

- Hz. Peygamber'in Bazı Hasâisine Dair Manzume

Hz. Peygamber (sav)'in bazı hususiyetlerini açıklayan bu manzume on dört beyitten oluşmaktadır.

1.2.2. Mensur Eserleri

Beytûşî, manzum eserlerinde gösterdiği başarıyı mensur eserlerinde de ortaya koymuştur. Özellikle risale (mektup) ve takriz türlerinde kaleme aldığı metinler, onun belâgat, fesahat ve edebi üslup bakımından güçlü bir yazar olduğunu göstermektedir.

1.2.2.1. Edebi Mektupları

Tarihsel süreçte kadim medeniyetlerden İslam'ın doğuşuna kadar gelişen mektup türü taşıdığı haberleşme ve aidiyet vasfını güçlü bir edebi üslupla birleştirerek *resâil* adıyla müstakil bir sanat dalına dönüşmüştür. Modern öncesi İslam toplumundaki en önemli nesir türlerinden biri olan bu yazım sanatı *sınâatü't-teressül* olarak adlandırılmıştır.¹²⁰

Nazım türünde verdiği eserlerde ustalığıyla tanınan Beytûşî, mektup ve risale gibi nesir türlerinde de kendi döneminin dikkat çeken isimlerinden biri olmuştur. Dönemin edipleri, emirleri ve ilmi şahsiyetleriyle kurduğu yazılı iletişim Arap edebiyatında *ihvâniyye* türünün nadide örneklerini ortaya koymasını sağlamıştır.¹²¹ Şeyh Muhammed el-Hâl'in da ifade ettiği üzere Beytûşî mektuplarını nazım, nesir ve atasözleriyle zenginleştirerek ardında kıymetli bir nesir mirası bırakmıştır.¹²² Her ne kadar bu zengin edebi mirasın önemli bir kısmı zamanla kaybolmuş olsa da günümüze ulaşan risaleleri onun belâgat ve fesahatteki tartışılmaz yetkinliğini gözler önüne sermektedir.

Beytûşî'nin hayatı incelediğinde maruz kaldığı yoksulluk, bitmek bilmeyen yolculuklar ve gurbet gibi ağır koşullara rağmen dil ve edebiyata olan derin yetkinliğini hiçbir zaman kaybetmediği görülmektedir. Heyecanlı şiir yeteneği, geniş hayal gücü ve güçlü hafızası, onun nesir sahasında da yetkin bir kalem olmasını

¹²⁰ Nebi Bozkurt, "Mektup", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/13.

¹²¹ el-Cerayân, "Risâletü's-şeyh 'Abdillâh...", 25.

¹²² el-Hâl, *el-Beytûşî*, 227.

sağlamıştır. Günümüze ulaşan risaleleri ilminin genişliğine, düşünsel derinliğine ve dil estetiğine şahitlik eden birer edebiyat ve sanat vesikasıdır.

Güncel araştırmalar ve yazma eser katalogları ışığında Beytûşî'ye ait olduğu kesin olarak tespit edilen dört temel mektup bulunmaktadır. Şeyh Muhammed el-Hâl kendi kitabında bunlardan üçüne değinmiştir. Bir diğerine ise yaptığımız literatür taraması sonucunda başka bir araştırmacının ulaştığı görülmektedir.¹²³ Hem tarihi birer vesika hem de edebi birer eser olarak karşımıza çıkan bu risaleler şunlardır:

1. İbnü'l-Hâc Risalesi (1180/1766):

Beytûşî'nin edebi mektuplarından 1180/1766 yılında Ahsâ'dan doğduğu bölgeye döndükten sonra hocası Muhammed b. el-Hâc'a gönderdiği bir risaledir. Beytûşî, mektubuna Allah'a hamd ve Hz. Peygamber'e salat u selam ile başlamakta ardından hocasını fesahat ve belagat alanlarında üstün bir şahsiyet olarak takdim etmektedir. Onu fazilet ve ferasetin dizginlerini elinde tutan, cehalet ve dil tutukluğunun ilacı, belagat sahalarının süvarisi ve hakikatlerin aydınlatıcısı şeklinde niteleyen müellif, hocasına duyduğu derin hürmeti ve bağlılığı sanatlı bir üslupla şu dizelerde dile getirmektedir;

فَأَهْدِي إِلَى مَنْ قَلْبِي عِنْدَهُ، وَلَا زِلْتُ فِي الْمَكَارِمِ عَبْدُهُ، مَالِكِ أَرْمَةِ الْفَضْلِ وَالْفَضْلِ، وَالشَّانِي

بِإِشَارَتِهِ دَاءَ الْعِيِّ وَالْجَهْلِ، مُثِيرِ نَفْعِ الْفَصَاحَةِ وَفَارِسِهَا، وَمُمَيِّزِ غَيْثِهَا وَفَارِسِهَا، أَعْنِي بِهِ أَسْتَاذِي¹²⁴

“Kalbimin kendisine bağlı olduğu ve fazilet yolunda hala onun kölesi bulunduğum; fazilet ve dirayet dizginlerini elinde tutan; işaretiyle dil tutukluğu ve cehalet hastalığına şifa olan; fesahat meydanında at koşturan ve onun incelikleriyle kusurlarını birbirinden ayıran hocama, yani üstadıma, bu risâleyi takdim ediyorum.”

Risalenin devamında Beytûşî, Muhammed b. el-Hâc'ın ilmi ve edebi meziyetlerini övgü dolu ifadelerle anlatmaktadır. Hocası, sözleri açıklığa kavuşturan, güzelleştiren ve anlam bakımından yücelten bir üstat olarak tasvir edilir. Uzun süren ayrılığın ardından kaleme alınan mektupta, zaman ve mekanın meydana getirdiği uzaklık ile hocasına duyulan hasret ön plana çıkarılmaktadır. Bu duygular, Beytûşî'nin kaleme aldığı manzum parçalarla da desteklenmiştir. Şair, ayrılığın kendisinde

¹²³ el-Cerayân, “Risâletü's-şeyh ‘Abdillâh...”, 23.

¹²⁴ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 263.

meydana getirdiği üzüntü ve yorgunluğu aslında gecelerin verdiği sıkıntı, uykusuzluk ve hasret temaları üzerinden ifade etmektedir. Hocasıyla vedalaştıktan sonra huzur bulamadığını belirten Beytûşî, onun yüzünü ayın aydınlığına, kendisini ise bu aydınlıktan mahrum kalmış bir aşığa benzettiğini şu ifadelerle belirtmektedir;

مَنْ لَصَبٍ بِلَيْلِي الْمُنْحَنِ أَوْرَثَتْ قَلْبِي وَجُثْمَانِي ضَعْفَى

لَمْ أَذُقْ مِنْ بَعْدِ تَوْدِيعِكَ لِي يَا أَخَا الْبَدْرِ سَنَاءً وَسَنَاءً

“O eğri büğrü kederli gecelerin elinde kalmış dertli âşığa kim yardım edebilir?

Zira o geceler hem kalbime hem de bedenime bitkinlik ve maraz miras bıraktı.

Seninle vedalaştığımız o günden beri alamadım tadını

Ne bir parıltının ne de uykunun tadını Ey ay yüzlü efendim!”¹²⁵

2. Süleyman Bey eş-Şâvî Risalesi (1190/1776):

1190 yılında Basra’da, Sâdık Han ez-Zendî’nin şehri on altı ay boyunca kuşattığı sırada Süleyman Bey b. Abdullah Bey el-Himeyrî eş-Şâvî’ye gönderdiği “*Süleyman Bey eş-Şâvî Risâlesi*”dir. Beytûşî, bu risalede kuşatma altında bulunan Basra’nın maruz kaldığı sıkıntıları, halkın açlık ve sefaletini, şehirdeki güvenlik sorunlarını ve Zendîlerin halka yönelik zulümlerini şu tasvirlerle ortaya koymaktadır;

وَقَدْ هَزِلْتُ حَتَّى بَدَا مِنْ هَزَالِهَا كَلَاهَا وَهَلْ يَسُوعُ لَكُمْ أَنْ تُسَلِّمُوهَا إِلَى يَدِ الْبِلَا، أَوْ تَسُومُوهَا عَلَى

هَذَا الصَّلَى، وَقَدْ رَبَّتْ لَكُمْ نَوْمَةٌ وَتَسْتَضِيئُونَ مِنْ مَصَابِيحِ أَنْبَاءِهِمْ، وَتَقْتَدُونَ بِأَعْمَالِهِمْ، وَتَعْتَمِدُونَ عَلَى

أَقْوَالِهِمْ، فَلَا تُضَيِّعُوا لَهَا الْحَقُوقَ، وَلَا تُقَابِلُوا بِرَهَا بِالْعُقُوقِ، وَهَلْ تَطْمَعُونَ فِي الرَّاحَةِ بَعْدَ ذَهَابِ الْبَصْرَةِ؟

وَكَتَوَاءِ الْقُلُوبِ بِنَارِ الْحَسْرَةِ، وَالْعَدُوِّ مُضْمِرٌ فِي أَخْذِهَا أَنْ يُوقِعَكُمْ فِي الْكَمَدِ إِلَى الْأَبَدِ¹²⁶

“Basra, öylesine zayıf düşmüştür ki, aşırı zayıflıktan dolayı böğür kemikleri dahi görünür hâle gelmiştir. Onu felâketin pençesine terk etmek veya bu yakıcı ateşte kavrulmasına göz yummak size revâ mıdır? Oysa Basra, bağrında yetişen nice seçkin şahsiyetleri büyütmüş; ilim ve irfan sütünden, meşhur nahiv âlimlerini, âbidleri, kâîleri ve zâhidleri besleyip yetiştirmiştir. Bugün dahi onların görüşlerine başvuruyor, sözlerinin meşalesiyle yolunuzu

¹²⁵ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 264.

¹²⁶ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 220.

aydınlatıyor, amellerini örnek alıyor ve sözlerine güveniyorsunuz. Öyleyse Basra'nın üzerinizdeki haklarını zayi etmeyin; onun size yönelik iyiliklerine nankörlükle karşılık vermeyin. Basra'nın elden çıkmasından sonra huzur bulabileceğinizi mi sanıyorsunuz? Kalpler hasret ateşiyle kavrulurken düşman, Basra'yı ele geçirerek sizi ebedî bir keder ve ıstıraba sürüklemeyi, ardından da şehirleri birer birer zapt etmeyi tasarlamaktadır.”

Beytûşî bu tasvirinde Basra'yı bir anne veya himaye eden bir şehir olarak kişileştiren üslubunu korumaktadır.

Süleyman Bey'i düşmana karşı harekete geçmeye ve Basra'yı kuşatmadan kurtarmaya teşvik etmektedir. Mektupta Basra'nın ilmi ve tarihi önemine özellikle vurgu yapılmakta nahiv ve ilim ehlinin yetiştiği bu şehrin korunması, geçmişteki hizmetlerine karşılık vefa gösterilmesi gereken bir sorumluluk olarak sunulmaktadır. Beytûşî, Süleyman Bey b. Abdullah Bey el-Himeyrî eş-Şâvî'yi cesaret, cömertlik, asalet ve kahramanlık vasıflarıyla överek onun şehrin kurtuluşundaki rolünü yüceltmış kuşatmanın yol açtığı yıkımı ise yakarış, methiye, teşbih, istiare ve mübalağa gibi edebi sanatlarla etkili bir biçimde dile getirmiştir.¹²⁷ Bu yönüyle risale yardım ve kurtuluş çağrısı olma niteliğiyle beraber aynı zamanda Basra'nın tarihi ve ilmi mirasını savunan dönemin siyasi ve sosyal şartlarını yansıtan önemli bir edebi ve tarihi belge niteliğindedir.

Bu mektup merhum Molla Muhammed el-Celî'nin Köysancak'taki (Koy Sancak) kütüphanesinde yer alan yazma bir mecmuanın içerisinde bulunmaktadır.¹²⁸

3. Ubeydullah b. Sıbgatullah el-Haydarî Risalesi (1197/1782):

Beytûşî'nin H. 1197 yılında Ahsâ'da bulunduğu sırada Bağdat'ta Ubeydullah Sıbgatullah Haydarî'ye yazdığı altı varaktan oluşan mektuptur. Bu mektup edipler arasında *er-Risâletü'l-İrâkıyye* adıyla tanınan meşhur bir mektuptur. Mektup, Bağdat'ta 7 Nisan 1923 yılında yayınlanan *el-Yakîn* isimli derginin yirminci cildinde karışık bir şekilde basılmıştır. Bu mektubun bir nüshasını Molla Abdullah İmam-ı Câmî-i Kebîr'in (Süleymaniye) yazma koleksiyonunda bir diğer nüshasını merhum Molla Muhammed el-Gazzâlî'nin (Kerkük) yazma koleksiyonunda başka bir nüshasını da Üstat Seyyid Abbas ez-Zâvî'nin kütüphanesinde bulunan 880 numaralı yazma mecmuada bulunmaktadır.¹²⁹ Üslup ve muhteva bakımından dikkat çeken bu risale,

¹²⁷ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 214-220.

¹²⁸ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 254.

¹²⁹ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 226.

yazarın edebi yetkinliğini yansıtmaması bakımından özellikle *Sarf el-Înâye* ve *Kifâyet el-Meânî* adlı eserlerinin zeylinde günümüze ulaşmıştır.¹³⁰ Bu risale; beyan ilminin inceliklerini, edebi nükteleri ve nadir ifadeleri ihtiva eden edebi bir eserdir. Beytûşî'nin yaşadığı halleri ve hayatının pek çok yönünü üstü kapalı da olsa nakletmesi bakımından oldukça kıymetlidir. Başlığı kırmızı mürekkeple kaleme alınmış olup şu şekildedir:

هَذِهِ رِسَالَةٌ كَتَبَهَا الشَّيْخُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْكُرْدِيُّ الْبَيْتُوشِيُّ فِي الْأَحْسَاءِ إِلَى الْعَالِمِ الشَّيْخِ عَبْدِ

اللَّهِ أَفَنْدِي ابْنِ صَبَّغَةَ اللَّهِ أَفَنْدِي بِبَغْدَادَ سَنَةَ ١١٩٧ هـ.

“Bu, Şeyh Abdullah b. Muhammed el-Kurdî el-Beytûşî'nin, Bağdat'taki âlim Şeyh Ubeydullah Efendi b. Sıbgatullah Efendi'ye el-Ahsâ'da, 1197 yılında yazdığı bir risaledir.”

Risalenin ilk kısımlarında Bağdat'a ve dostlarına duyduğu özlemi dile getirmiştir. Devamında ise içinde bulunduğu şahsi sıkıntılara değinmiştir. Gurbette karşılaştığı maddi zorluklardan bahsederken, makam sahiplerine yaranmaya çalışmadığını ve bir alim olarak izzetinefsini daima koruduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

الزَّمَانُ صَلِيبٌ، لَمْ يَحْمِلْنِي. وَلِلَّهِ الْحَمْدُ. تَصْرِيْفُهُ لِحَوَالِي، وَإِعْلَالُهُ لِأَمَالِي، عَلَى ابْتِدَائِي، بِالتَّمَلُّقِ

إِلَى وَالٍ¹³¹.

“Zaman serttir; ne var ki —hamd olsun Allah'a— onun ahvalimi alt üst etmesi ve umutlarımı çürütmesi, beni bir valiye müdahane ederek izzetimi ayaklar altına almaya sevk edemedi.”

İçinde bulunduğu güç şartlara rağmen onurunu koruduğunu vurgulamış ve ardından gelen beyitlerde ise;

وَأِنْ أَضْرَّتْ بِكَ الْأَوَاءُ وَالنُّوبُ لَا تَمُدُّنَّ يَدًا يَوْمًا لِأَخِيْدٍ¹³²

¹³⁰ el-Cerayân, “Risâletü’ş-şeyh ‘Abdillâh...”, 25.

¹³¹ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 244.

¹³² el-Hâl, *el-Beytûşî*, 263.245.

“Şayet darlıklar ve üst üste gelen musibetler sana zarar verse bile

Bir günlüğüne bile olsa, başka bir eli tutmaya sakın elini uzatma!”

Beytûşî şahsi tecrübesinden hareketle zorluklar karşısındaki bu ahlaki duruşu, aruz yapısı ve iddialı bir dille nazmettiğinin örneğidir. O, yaşadığı durumu dilenme aracına dönüştürmemiştir. Bunu, ilmi vakarını ve şahsiyetini yüceltmek için kullandığı edebî bir beyana dönüştürmüştür.

4. Şeyh el-Adesânî Risalesi:

Beytûşî'nin, Ahsa kadısı Şeyh Muhammed Hasan b. Abdurrahman el-Advânî'ye gönderdiği cevap risalesidir. Şeyh el-Advânî, Ahsa âlimleri arasındaki konumunu ve kadılık görevini teyit etmek amacıyla Beytûşî'ye bir mektup yazmış; Beytûşî de kendisine, hakkında hüsn-i zanda bulunduğu için teşekkür ettiği bir risaleyle cevap vermiştir.¹³³

3.1.1.1. Takrizleri

Beytûşî'nin medhiye ve takrizlerindeki üslubu ilim erbabına yazdığı zarif mektuplarda ve devlet adamlarına sunduğu siyasi ve askeri metinlerde de kendini gösterir.¹³⁴ Klasik Arap edebiyatının hamasi dilini kendi belagat yetkinliğiyle harmanlayan müellif Zend kuvvetlerinin Basra'yı kuşatması üzerine Süleyman Beg'e yazdığı mektupta övülen kişiyi şu satırlarla yüceltmıştır:

المُجْتَدِي فَوْقَ آمَالٍ يَتَمَنَّاها، أَغْنِي بِهَا سُدَّةَ حَضْرَةِ الْهَزْبِ الْمَغَوَّارِ، الْبَحْرِ التَّيَّارِ، قَانِصِ الْأَقْرَانِ،
فَارِسِ الْفُرْسَانِ، مَنْ يَعْلُ بِبَيْضِ الصَّفَاحِ وَالسُّمْرِ الصَّوَادِي، مِنْ وَرْدٍ وَرِيدِ الْأَعَادِي، وَيَنْظُمُ بِالطَّنِّ قَوَائِي
الْكَتَائِبِ بِالْهُوَادِي، وَتَشْكُرُ فَتَكَتَهُ بِالْأَقْرَانِ الْعُرْفِ الْخَوَامِعِ، وَتَصْدَحُ بِفَصِيحِ السَّاجِعِ الْجَوَامِعِ، الْوُرُقِ
السَّوَاكِعِ، مُعَوِّدِ الضَّرْبِ وَالطَّعَانِ، حَضْرَةِ الْأَمْجِدِ ابْنِ الْمَرْحُومِ عُبَيْدِ اللَّهِ بَكِّ سَلِيمَانَ، لَا زَالَتِ الْأَكْفُ

¹³³ el-Cerayân, “Risâletü’ş-şeyh ‘Abdillâh...”, 27.

¹³⁴ Takriz, bir eserin müellifi ve muhtevası hakkında, genellikle eserin yayımlanmasından veya çoğaltılmasından önce kaleme alınan tanıtıcı, değerlendirici ve övgü içeren yazıdır. Şark telif geleneğinde önemli bir yer tutan takrizler, eserin okuyucuya sunulmasını, müellifin ilmi ve edebi yeterliğinin ortaya konulmasını ve eserin değerinin vurgulanmasını amaçlar. Çoğunlukla secili nesirle yazılmakla birlikte manzum veya mensur-nazım karışık biçimlerde de kaleme alınan bu metinlerde, müellifin şahsiyeti, ilmi birikimi ve edebi başarısı övgü ifadeleriyle tanıtılır. Bu yönüyle takrizler eserin telif çevresini, müellifin ilmi itibarını ve dönemin edebi anlayışını yansıtan tamamlayıcı metinlerdir. Bk. Mustafa İsmet Uzun - Ahmet Turan Arslan, “Takriz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010), 39/472-474.

تَسْتَوَكِفُ أَنْوَاءَهُ، وَعَوَادِي الدَّهْرِ تَنْكَبُ أَعْدَاءَهُ، وَمُطَرَفُ الْمَجْدِ مُوشِي بِجُودِهِ، وَسَمَاءُ الْفَضْلِ مُزَيَّنَةٌ بِقِرَانِ
إِقْبَالِهِ وَسُعُودِهِ، ذَا بُرْدٍ مِنْ شَبَابِ الْمَجْدِ قَشِيبٍ، وَعُودٍ عَلَى نَابِ الزَّمَانِ صَلِيبٍ.¹³⁵

“O (yüce makam), yardım dileyen kimseye umduğu emellerin bile ötesinde ihsanda bulunur. Bununla; düşmana korkusuzca saldıran aslanın, coşkun denizin, cephedeki denklerini avlayan o avcının, şövalyelerin şövalyesinin ulu eşiğini kastediyorum.

O öyle bir kahramandır ki; kılıçların yüzünü ve susuzluktan kavrulan mızrakları, düşmanların şah damarından (akan kanla) kana kana doyurur. Süngü darbeleriyle ordunun artçı birliklerini, öncü birliklere (bir şairin mısralara kafiye dizmesi gibi) kusursuz bir nizamla dizer. Onun savaş meydanında düşmanları kırıp geçirmesine yeleli ve topal sırtlanlar (cesetlere doydukları için) teşekkür eder; şakıyan güvercinler de bu zaferi en fasih nağmelerle dilden dile şakırlar.

(İşte kelimelerimle) Vurmayı ve savaşmayı âdet edinmiş, merhum Ubeydullah Beg'in en şanlı oğlu Süleyman Beg hazretlerini (kastediyorum).

Eller onun (cömertlik) yağmurlarını daima dilesin. Zamanın musibetleri hep onun düşmanlarını vurup yıksın. Şeref kaftanı daima onun cömertliğiyle nakışlansın. Erdem seması, onun ikbali ve saadetiyle süslensin. O, şan ve şerefın tazeliğinden örülmüş yepyeni bir hırka içinde, zamanın (yıpratıcı) dişlerine karşı sert ve sağlam bir ağaç gibi (dimdik) kalsın!”

Bu metinde Beytûşî bir askeri takriz örneği sergilemektedir. Süleyman Beg'in cesaretini ve gücünü betimlerken kullandığı *saldıran aslan*, *coşkun deniz* ve *şövalyelerin şövalyesi* şeklindeki teşbihler, klasik Arap yiğitlik edebiyatının özelliklerini yansıtır. Ancak Beytûşî'yi asıl farklı kılan komutanın savaş meydanındaki sevk ve idaresini bir sanat icrası gibi kurgulamasıdır. Düşmanın öncü ve artçı birliklerini birbirine katmasını, *bir şairin kelimeleri nizam dairesinde dizerek kafiye oluşturmaya* benzetmesi yazarın askerlik ve edebiyat ilkelerini aynı noktada birleştirdiği edebi bir icradır. Bunun yanı sıra savaşın dehşetini ve düşmana verilen zayılatı göstermek için topal sırtlanların ve güvercinlerin komutana *teşekkür ve medh etmesi* motifine başvurması doğanın, komutanın zaferine şahitlik ettiği resmetmektedir. Metnin sonundaki cömertlik, şan ve uzun ömür duaları ise yazının bir mektup olmaktan çıkıp dönemin idarecisine sunulmuş edebi bir övgü (takriz) belgesine dönüştüğünü kanıtlamaktadır.

¹³⁵ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 256.

Beytûşî'nin edebi şahsiyetini ve ilmi itibarını ortaya koyan önemli metinlerden biri Musullu edip ve alim Seyyid Muhammed Emin el-Ömerî el-Mavsîlî'nin ¹³⁶ *el-Bedî'îyye*¹³⁷ adlı eserine yazdığı takrizdir. Beytûşî, ikinci defa Ahsa'dan memleketi Beytûş'a döndüğü sırada ilmi olgunluğa erişmiş, şöhreti çevre bölgelere yayılmış ve dönemin alim ve ediplerinin ilgisini kazanmıştır. Bu dönemde el-Ömerî ile kurduğu dostluk sonucunda 1183 yılında kendisine gönderilen *el-Bedî'îyye* nüshasını mensur bir takrizle değerlendirmiştir. Söz konusu takrizde Beytûşî, eserin muhtevasını ve edebi değerini övmekle kalmamış eserin müellifi el-Ömerî'yi ve mensup olduğu Ömerî ailesini de çeşitli övgü ifadeleriyle methetmiştir. Beytûşî'nin takrizleri onun belagat, bedî' ve nesir sanatlarındaki yetkinliğini de göstermektedir. Nitekim hocası İbnü'l-Hâc'ın Kavâ'idü'l-kalâ'id adlı eserine yazdığı takrizlerden biri de bu kapsamda değerlendirilebilir. Tespit edilen iki takrizden ilki, Semâve'deki Ulu Cami imamı Molla Abdullah'ın yanında bulunan yazma bir mecmuada yer almakta ikincisi ise Beytûşî'nin kendi hattıyla, hocasına ait risalenin üzerine kaydedilmiş bulunmaktadır.¹³⁸ Bu metinler hem edebi ve belagi özellikleri hem de Beytûşî'nin ilmi çevresini ve çağdaşları nezdindeki itibarını göstermeleri bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca söz konusu takrizler, Beytûşî'nin zamanla kaybolma veya dağılma tehlikesiyle karşı karşıya kalan edebî mirasının tespit edilmesi açısından da değerli kaynaklardır. Bu çerçevede Beytûşî'nin takrizleri, eser ve müellif hakkında övgüde bulunan metinler olmanın ötesinde, onun edebî üslubunu, ilmî ilişkilerini ve dönemin telif kültürünü yansıtan önemli belgeler niteliğindedir.

3.1.2. Şerh/Haşiye/ İhtisar Türü Eserleri

Klasik İslam ve medrese geleneğinin en önemli unsurlarından biri geçmiş dönemlerde yazılmış temel metinlerin yeni nesillerin anlayabileceği şekilde açıklanması ve işlenmesidir. Beytûşî de bu ilmi geleneği sürdürerek kendinden önce yazılmış temel eserleri detaylıca açıklamak bu metinleri daha anlaşılır kılmak için

¹³⁶ Şeyh Muhammed Emîn b. Hayrillâh el-Ömerî el-Mavsîlî el-Hatîb'dir. Hicri 1150 (M. 1730) yılında doğmuş, 1203 (M. 1788) yılında vefat etmiştir. İlk eğitimini babasından almış, ardından bölgenin büyük âlimlerinden ders görmüştür. 1178'de Bağdat'a gitmiş, Haydarî ailesinden dersler almış, ardından Musul'a dönerek telif ve ders ile meşgul olmuştur. Otuz cildi aşan eserleri (manzum ve mensur) mevcuttur. Bkz. el-Hâl, *el-Beytûşî*, 279.

¹³⁷ Her bir beyti belirli bir bedîî sanatı içeren kasidelerdir. Bedîiyyeler uzun zaman önce ortaya çıkmış olup, ilk bedîiyye Safiyyüddîn el-Hillî'ye aittir. Bkz. Hulusi Kılıç, "Bedîiyyât", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992), 5/323-324.

¹³⁸ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 269.

kenarlarına notlar düşmek ve hacimli, uzun eserleri özetlemek amacıyla çeşitli çalışmalar kaleme almıştır. Müellifin ilmi birikimini yansıtan bu türdeki başlıca eserleri şunlardır:

a. el-Hifâye bi-tavzîhi'l-Kifâye:

Beytûşî'nin 1191/1777 yılında Ahsâ'da telif ettiği *Kifâyetü'l-me'ânî* adlı manzumesine yazdığı şerhtir. Yaklaşık yedi yüz sayfa hacmindeki eser, müellifin dil, edebiyat ve belâgat alanlarındaki yetkinliğini yansıtan zengin muhtevalı bir çalışma niteliğindedir. Şerhte Kur'ân âyetleri, hadisler, Arap meselleri, lugazlar, nahiv meseleleri, *Nehcü'l-belâğa* ve *el-Makâmât*'tan edebî pasajların yanı sıra alim ve ediplerin nükteli sözlerine yer verilmiştir. Beytûşî, eserinde yaklaşık 500 âyet başka şairlere ait 580 beyit ve kendisine ait altmış beş beyitle istişhadda bulunmuştur.¹³⁹ Bu yönüyle *el-Hifâye*, anlam harfleri ve edatlara dair açıklamalar sunmanın ötesinde ilim, edebiyat ve güzel beyan alanlarında öğrencilerin istifade edebileceği kapsamlı bir kaynak özelliği taşımaktadır. Tâhâ Sâlih Emîn Agâ tarafından 1994 yılında Selâhaddin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanmış, daha sonra 1433/2012 yılında Beyrut'ta yayımlanmıştır.¹⁴⁰

b. Sarfu'l-inâye bi-keşfi'l-Kifâye:

Beytûşî'nin önceki şerhi el-Hifâye'nin muhtasarı olarak 1198/1784 yılında Ahsâ'da telif edilmiştir. 543 sayfalık bu eser 1922 yılında Mısır'da merhum Seyyid Abdülhamîd el-Geylânî el-Bağdâdî'nin maddi desteğiyle basılmıştır. Eser her ne kadar el-Hifâye'den daha muhtasar olsa da fayda maksat ve üslup bakımından aslından daha mükemmel kabul edilmektedir. Tıpkı aslı gibi edebi bir bahçe ve şiirsel bir gülistan niteliğindedir. Muhtevasında ayetlerin güzellikleri, kifayeler, Arap meselleri, edebi letaif ve nahvi bilmece yer almaktadır. Müellif bu eserde istişhad olarak 500 beyti başkalarından 53 beyti kendi şiirlerinden ve yaklaşık 750 Kur'an ayetini kullanmıştır. Bunlara ilaveten el-Hifâye'de bulunan diğer edebi bölümler de eserde mevcuttur. Sarfu'l-Înâye, müellifin ahlaki özelliklerini yansıtan belîğ bir mukaddime ile

¹³⁹ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 114-119.

¹⁴⁰ Abdullah b. Muhammed el-Kurdî el-Beytûşî, *el-Hifâye bi-tavzîhi'l-Kifâye: Şerhu manzûmeti Kifâyeti'l-me'ânî fî hürûfi'l-me'ânî*, thk. ve dir. Tâhâ Sâlih Emîn Agâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1433/2012), 3.

başlamaktadır.¹⁴¹ Bu mukaddimede Beytûşî, ilmi kişiliğini ve eserinin özelliklerini edebi bir üslupla ortaya koymaktadır.

Şarfî'l-'inâye adlı eser üzerine gerçekleştirilen akademik çalışmalarda metnin neşri ve tahliline odaklanılmıştır: Mâcid b. Gays b. Ferec el-Huceylî, 1433 yılında Medine İslâm Üniversitesi'nde tamamladığı doktora tezinde eserin başından lâm harfinin sonuna kadar olan kısmını neşre hazırlarken; Mu'tâd b. Mu'tak b. Âkıl el-Harbî ise 1432 yılında hazırladığı doktora teziyle eserin "len" babından sonuna kadar olan bölümünü tahkik etmiştir. Bunun yanı sıra Muhammed Hüseyin Ali, 2005 yılında Bağdat Müstansırıyye Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde sunduğu *el-Hilâfî'n-nahvî fî kitâbi Şarfî'l-'inâye li'l-Beytûşî* başlıklı yüksek lisans teziyle eserdeki nahiv ihtilaflarını incelemiştir.¹⁴²

b. Tarîkatü'l-beşâ'ir ilâ Hadîkati's-serâ'ir

Beytûşî'nin şerh faaliyetinin dikkate değer örneklerinden bir diğeri *Hadîkatü's-serâ'ir fî nazmi'l-kebâ'ir* adlı manzumesi üzerine şerh yazdığı *Tarîkatü'l-beşâ'ir ilâ Hadîkati's-serâ'ir* adlı eseridir. Müellif, bu şerhi 1195 yılında Ahsâ'da telif etmiş eserinde ne anlamı zedeleyen aşırı bir ihtisara ne de okuyucuyu usandıran bir tafsile yönelmiştir. Yaklaşık beş yüz sayfa hacmindeki eser, Beytûşî'nin nazmettiği metni açıklamakla birlikte çeşitli sahih kaynaklardan derlenen ilave bilgilerle zenginleştirilmiştir. Müellifin kendi şiirlerinden ve başka şairlerin beyitlerinden istişhadda bulunması şerhin fıkhi açıklamalar içeren bir metin olmakla beraber dil, edebiyat ve belagat unsurlarını ihtiva eden çok yönlü bir telif olduğunu göstermektedir. Eserin müellif nüshasının Şeyh Ma'rûf en-Nûdehî'nin kütüphanesinde diğer bir nüshasının ise Süleymaniye'de Molla Ahmed ed-Dehmîrî'de bulunduğu kaydedilmektedir.¹⁴³

c. el-Vâfi bi-halli'l-Kâfi:

Beytûşî'nin 1179/1765 yılında Beytûş Medresesi'nde kaleme aldığı kendi manzum eseri el-Kâfi'nin şerhidir. Yaklaşık yüz elli sayfalık hacimli bir eser olan bu şerh maksadı tam olarak karşılayan gereksiz uzatmalardan kaçınan açıklayıcı bir üsluba sahiptir. Müellif şerhinde istişhad amacıyla iki yüz elli yedi beyti başkalarının

¹⁴¹ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 119-122.

¹⁴² el-Beytûşî, *Şarfî'l-'inâye fî keşfi'l-kifâye*, 16.

¹⁴³ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 104-108.

şiiirlerinden yirmi bir beyti ise kendi şiiirlerinden iktibas etmiştir. Eserin müsveddesi Beytûşî'nin el yazısıyla Basra'daki İbn A'yân Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir. Bunun dışında iki nüshası daha mevcuttur; Birinci nüsha merhum Şeyh Nûrî b. Merhum Şeyh Baba Ali'nin kütüphanesinde bulunmakta olup başı ve sonu müellifin hattıyladır. İkinci nüsha ise Süleymaniye'deki Halidiye Tekkesi'nde müderris olan Molla Abdullah el-Cürcistânî'nin kütüphanesinde yer almaktadır.¹⁴⁴

d. el-Mübeşşirât

Bu eser, el-Mükeffirât manzumesinin şerhidir. Müellif, şerhi 1194 yılının Zilkade ayında kaleme almıştır. Eser, maksadı tam olarak karşılayan ne gereksiz bir uzatmaya ne de anlamı eksilten bir kısalığa başvuran açıklayıcı bir telifdir. Yaklaşık kırk sayfadan oluşmaktadır. Müellifin tashih ettiği bir yazma nüsha Şeyh en-Nûdehî'de bulunmaktadır. Eserin diğer bir nüshasının ise daha önce zikredilen müderris Molla Muhammed Saîd'in yanında mevcut olduğu kaydedilmektedir.¹⁴⁵

c.Hâşiye alâ şerhi'l-Fâkihî:

Abdullah b. Ahmed el-Fâkihî el-Mekkî'nin 'Mücîbü'n-nidâ alâ şerhi Katri'n-nedâ' isimli eseri üzerine Beytûşî tarafından kaleme alınan bu haşiye 545 sayfadan müteşekkildir. Müellif eserin mukaddimesinde kendisini tevazu ile 'el-muhtâc ilâ afvi rabbihî Ganî, Abdullâh b. Muhammed el-Kürdî el-Beytûşî' olarak tanıtmaktadır. Eserin mukaddimesinde hamdele ve salvele bölümünden sonra müellif bu haşiyelerin Allâme Abdullah b. Ahmed el-Fâkihî el-Mekkî'nin -Allah ona rahmet etsin- 'Mücîbü'n-Nidâ ilâ Şerhi Katri'n-Nedâ' adlı şerhi üzerine kendisi tarafından yazıldığını belirtmektedir. Ferağ kaydına göre eser H. 1209 yılı Ramazan ayının sekizinci gününde (1795) tamamlanmıştır. Henüz matbu nüshası bulunmayan bu haşiyenin iki yazma nüshası tespit edilmiştir. Bunlardan biri Süleymaniye'de merhum Hacı Molla Said'in kütüphanesinde diğeri ise Bağdat'ta Hasan Efendi en-Nâib'in kütüphanesinde muhafaza edilmektedir.¹⁴⁶

¹⁴⁴ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 98.

¹⁴⁵ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 109.

¹⁴⁶ Mu'tâd b. Müfik b. Âkıl el-Harbî, *Şarfü'l-'inâyê fî keşfi'l-Kifâye li-'Abdillâh b. Muhammed el-Kürdî el-Beytûşî* (ö. 1221/1806): *min Bâbi "len" ilâ Âhiri'l-Kitâb — Dirâse ve Tahkîk* (Doktora Tezi, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Külliyyetü'l-Luğati'l-'Arabiyye, 1431-1432/2010-2011), c. 1, 23.

Bu alanda yazılan diğer şerh ve haşiyeleri:¹⁴⁷

el-Lü'lüü'l-Menkûş: el-Kifâye şerhidir.

Tuhfetü'l-Hillân fî Şerhi'l-Elgâzi'l-Arabiyye: Arapça bilmecelerin şerhi.

Manzûme fî'l-Ef'âli'lletî İstevâ fiha'l-Lüzûm ve't-Teaddî: Geçişli ve geçişsiz kullanımı eşit olan fiiller hakkında manzume şerhi

Tercemetü Melhameti Danyal mine'l-Fârisiyye ile'l-Arabiyye: Danyal destanının Farsçadan Arapçaya tercümesi, H. 1179 yılında yazılmıştır.

3.1.3. Lugaz ve Bilmeceleri

Lugaz, sözlükte çöl faresinin yuvasını gizlemek amacıyla eğri büğrü yollar kazması ve sözü maksadını gizleyecek biçimde kullanması anlamındaki lağz kökünden türemiş olup edebi bir terim olarak bir varlık veya kavramı doğrudan açıklamak yerine onun özelliklerine işaret eden kapalı ve sanatlı anlatım biçimini ifade eder.¹⁴⁸ Arap edebiyatında çoğunlukla manzum olarak kaleme alınan lugazlarda muhatabın dikkatini ve zekasını sınamak onu düşünmeye sevk etmek ve zor meseleleri çözme alışkanlığı kazandırmak amaçlanmıştır. Bu yönüyle lugazlar eğlendirici metinlerden ibaret olmayıp sarf, nahiv, lugat, fıkıh, feraiz ve hesap gibi çeşitli ilim alanlarının öğretiminde de kullanılan didaktik bir tür niteliği taşır. Lafız ve mana lugazları şeklinde iki ana gruba ayrılan bu türde, kimi zaman kelimelerin uzak anlamlarından, harf yapılarından ve yazılış özelliklerinden kimi zaman da bir varlığın örtülü biçimde sıralanan niteliklerinden yararlanılır.¹⁴⁹ Arap edebiyatında erken dönemlerden itibaren örnekleri görülen lugaz fakih ve edipler tarafından bu alanda eserler kaleme alınmıştır. Bu edebi geleneğin bir devamı olarak Beytûşî de lugaz ve bilmecelere özel bir ilgi göstermiş, dil ve nahiv meselelerini sanatlı ve düşündürücü bir anlatımla ele alan çeşitli manzumeler ve mensur açıklamalar kaleme almıştır. Şöyleki;

¹⁴⁷ Tâhir Mollâ Abdullah el-Bahrî, *Hayâtü'l-emcâd min 'ulemâ'i'l-Ekrâd*, trt. Ebû Bekir Mollâ Tâhir el-Bahrî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2015), 1/138-139.

¹⁴⁸ Ahmed Âsım Efendi, *Mütercim Ahmed Âsım Efendi: el-Okyânûsu'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît*, yay. haz. Mustafa Koç - Eyüp Tanrıverdi, c. 3 (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 2531.

¹⁴⁹ Ethem Demir, "Klasik Nahiv Öğretiminde Didaktik Bir Öğe Olarak 'Elgâz'", *Dergiabant* 7/14 (2019), 533-548.

يَا إِمَامًا عَلَى عِلَالِهِ أُولُو الْفَضْلِ أَجْمَعُونَ

أَيُّ حَرْفٍ مِنَ الْحُرُوفِ يَثْنَى وَيَجْمَعُ

إِنَّكُمْ أَنْتُمْ الْعِمَامَا دُفَعْتُمْ وَأَسْرِعُوا¹⁵⁰

“Ey oğlunun başında bulunan imam!

Ey bütün fazilet sahipleri, toplanın!

Harflerden hangi harf

İkil yapılır ve çoğul hâle getirilir?

Şüphesiz siz direklerin kendisisiniz;

Öyleyse örnek verin ve acele edin!”

Beytûşî Sarfu’l-‘Înaye adlı eserinde geçen beyitlerde nahivle ilgili bu bilmeceye yer vermiştir. “Harflerden hangisi ikil ve çoğul yapılabilir?” sorusunun cevabı aynı beyitte vererek hem nahiv terimine hem de onun çoğul biçimine dikkat çekmiştir.

Tuḥfetü’l-ḥullân li-işḥâzi’l-ezhân:

Nahiv bilmeceleri/lügazları hakkında yazma eserdir. Telif tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Safer 1190/Nisan 1776 tarihli bir nüshası mevcuttur. Eser kendi sahasında müstesna bir konuma sahip olup nahvi münazaralar ve Arap bilmecelerini ihtiva etmektedir.¹⁵¹ Muhammed b. Abdullah Âlû Abdülkâdir el-Ahsâî’nin *Tuḥfetü’l-ḥullân fi’l-elgâzi’n-naḥviyye* adıyla zikrettiği bu eser Süleymaniye Evkaf Kütüphanesi’nde *el-Elgâzü’n-naḥviyye* adıyla kayıtlı kitapla aynıdır.

Beytûşî’nin *Tuḥfetü’l-ḥullân* adlı eserinde yer almayan başka birçok latif lügazı da vardır. Müellif bunları, konuya uygun düştükçe şerh ve haşiyelerinin çeşitli bölümlerine serpiştirmiştir. Bu lügazların önemli bir kısmı, nahiv kurallarını edebi bir anlatım içerisinde gizleyerek okuyucuyu hem düşündürmekte hem de ilgili kaideyi öğrenmeye yönlendirmektedir.

Beytûşî’nin eserleri onun çok yönlü ilmi ve edebi şahsiyetini açık biçimde gözler önüne sermektedir. Müellif, manzumelerinde didaktik bir üslup benimsemiş dil ve din ilimlerine dair meseleleri ezberlenebilir hale getirmiştir. Mensur eserlerinde ise

¹⁵⁰ el-Harbî, *Şarfü’l-‘Înâye*, c. 1, 35.

¹⁵¹ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 99.

belâgat, fesahat ve edebi yetkinliğini göstermiş mektupları aracılığıyla kendi hayatına, yaşadığı döneme ve ilmi çevresine dair önemli bilgiler aktarmıştır.

Şerh, haşiye ve ihtisarları onun klasik metinleri derinlemesine kavradığını bu metinleri yeniden yorumlama, açıklama ve öğretme gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Lugaz ve nahiv bilmecelerine dair eserleri ise Beytûşî'nin dilin inceliklerine hakimiyetini ve medrese öğretimde farklı yöntemlerden yararlanma kabiliyetini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Beytûşî, Kürt asıllı bir Arap dili ve edebiyatı alimi olarak klasik İslami ilimler geleneği içerisinde önemli bir yere sahiptir. Eserleri hem Arap dili öğretimi hem de Irak, Ahsâ ve çevresindeki ilmi-edebi hayatın anlaşılması bakımından dikkate değer bir kaynak niteliğindedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ABDULLAH B. MUHAMMED EL- BEYTÛŞÎ'NİN EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Abdullah b. Muhammed el- Beytûşî'nin edebi kişiliğinin şekillenmesinde, onun medrese geleneğinden beslenen köklü ilmî birikimi ile klasik Arap edebiyatı estetiğini birleştiren çok boyutlu bir yapı etkili olmuştur. Onun nazım ve nesir türündeki eserleri, bireysel tecrübelerin aktarıldığı metinler olmanın ötesinde dönemin sosyokültürel dinamiklerini, dilsel zenginliğini ve belâgat unsurlarını yansıtan edebi vesikalar niteliğinde olmuştur. Bu bölüm, Beytûşî'nin edebî kişiliği bütüncül ve sistematik bir çerçevede incelenmiştir. Çalışmanın bu kısmında öncelikle yazarın edebi kimliğinin genel hatları, alim-şair profili ve klasik Arap şiiri geleneğiyle kurduğu teorik bağ ele alınmıştır. Ardından müellifin eserlerindeki dil kültürü ile olaylar ve durumlar karşısında geliştirdiği anlatım teknikleri yapısal düzeyde tahlil edilmiştir. Çalışmanın ilerleyen aşamalarında ise metinlerin muhtevasında öne çıkan temalar sınıflandırılmıştır. Son olarak meânî, beyân ve bedî' ilimleri çerçevesinde başvurduğu edebî sanatlar, onun külliyyatından seçilen somut örnekler bağlamında değerlendirilmiştir.

2.1. Edebi Kişiliğinin Genel Çerçevesi

Beytûşî, din ilimlerinin yanı sıra Arap edebiyatı alanındaki birikimiyle de öne çıkmıştır. Nazım ve nesir türlerinde eserler kaleme alan müellif; şiir, belâgat, dil ve edebi sanatlar konusundaki hakimiyetiyle dikkat çekmiştir. Eserlerinde Arap dilinin inceliklerini, şiir geleneğini ve edebi ifade biçimlerini başarılı bir şekilde kullanmıştır. Bu yönüyle Beytûşî'nin edebi kişiliği, ilmi konuları açık ve etkili bir üslupla ele almasıyla belirginlik kazanmıştır. Onun edebi yönünü ortaya koyan başlıca unsurlar; Arap diline hakimiyeti, şiir ve nesir alanındaki üretkenliği, farklı edebi türlere ilgisi ve ilmi meseleleri estetik bir anlatımla ifade edebilme becerisidir. Bilgi birikimi bakımından zengin, ilmi bol, ifade gücü kuvvetli ve ufku geniş bir alim olarak tanınmıştır. Sahip olduğu bu güçlü ilmi karakteri onu ayrıcalıklı kılmıştır. O, ardında gelecek nesillere aktarılacak zengin bir edebi miras bırakmıştır. Beytûşî, edebi yetkinliğini ve bu ilme olan tutkusunu Irak Risalesi'nde bizzat kendi ifadeleriyle dile getirirken edebiyatın ruhuyla nasıl bütünleştiğini şu şekilde tasvir etmektedir:

رَسُولُهُ الْعِرَاقِيَّةُ: وَإِنِّي فِي أَثْنَاءِ ذَلِكَ لَمْ أَلْ فِي اقْتِنَاءِ عِلْمِ الْأَدَبِ، وَتَتَبَعَ خَفَايَا كَلَامِ الْعَرَبِ، فَقَطَعْتُ
مِنْ تِلْكَ الْفُتُونِ الشَّجَرَاءَ وَالْمَرْدَاءَ، وَطَوَيْتُ مِنْهَا الْأَهْلَ وَالْبَيْدَاءَ، وَلَمْ أَتْرُكْ مِنْهَا مَوْرِدًا إِلَّا وَعَرَسْتُ عَلَيْهِ،
وَلَا طَلَلًا إِلَّا وَحَنَنْتُ رِكَابِي إِلَيْهِ، حَتَّى صَارَ الْأَدَبُ حَشْوًا إِهَابِي، وَمِلءًا جِرَابِي،¹⁵²

“Bu süreçte edebiyat ilmini tahsil etmek ve Arap kelâmının gizli inceliklerini araştırmak hususunda hiçbir gevşeklik göstermedim. Böylece o (ilim) dallarının hem hem de çorak sahalarını katettim; onların hem şenikli yerlerini hem de ıssız çöllerini dürüp aştım. Onlarda ne bir su kaynağı bıraktım ki üzerinde konaklamış olmayayım ne de bir harabe bıraktım ki bineğimi ona doğru sürmemiş olayım; nihayet edeb, gönlümün dolgusu ve heybemin doluluğu haline geldi.”

Bu bağlamda Beytûşî'nin sınırları aşan zengin ve çok yönlü edebi kişiliği, çalışmamızın bu bölümünde farklı alt başlıklar altında daha detaylı bir biçimde incelenecektir.

2.2.1. Alim-Şair Kimliği

Beytûşî'nin edebi kişiliğinin temel unsurlarından biri sahip olduğu geniş ilmi birikimdir. Beytûşî, şiirlerinde yalnızca duygu ve düşüncelerini ifade eden bir şair olarak kalmamıştır. O, ilmi kimliğini ve bilgi birikimini şiirlerine yansıtmıştır. Bu yönüyle onun şiirleri, şair ve alim kimliğinin birlikte değerlendirilebileceği bir nitelik taşımaktadır. Klasik Arap edebiyatında sıkça rastlanan fahr (övünme)¹⁵³ geleneğini Beytûşî geleneğini Beytûşî, ilmî birikimi ve alim-şair kimliğini yansıtarak manzum eserlerinde işlemiştir. Genellikle kendi ilmi yetkinliğini, şairlik gücünü ve sahip olduğu nitelikleri şiirlerinde dile getirmiştir.

Nitekim vatan hasretini konu edindiği kasidesinde Beytûşî, memleketi Beytûş'a duyduğu özlemi dile getirirken kendi ilmî konumunu ve bölge açısından taşıdığı değeri de ifade etmiştir. Müellif, memleketinden ayrılışını yalnızca bireysel bir ayrılık olarak değil aynı zamanda o muhit için meydana gelen bir ilmi boşluk şeklinde

¹⁵² el-Hâl, *el-Beytûşî*, 42-43.

¹⁵³ Fahr, sözlükte övünme ve kişinin üstünlüklerini dile getirmesi anlamına gelir. Edebiyatta ise şairin kendisini, soyunu, mensup olduğu topluluğu, inancını, yeteneklerini veya sahip olduğu değerleri övgüyle anlattığı şiir türünü ifade eder. Bk. İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde fî mehâsini's-şî'r ve âdâbih*, nşr. Muhammed Karğazân, c. 2 (Dimaşk: Maṭba'atü'l-Kâtibi'l-'Arabî, 1994), 798.; İsmail Durmuş, “Fahr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995), 12/79.

değerlendirmiştir. Kasidesinde yer alan aşağıdaki beyitte, Beytûş'taki itibarını ve koruyucu vasfını aslan yatağına,¹⁵⁴ oradaki ilmî faaliyetleriyle sağladığı katkıyı ise bol yağmurlu bulutlara benzetmiştir:

لَقَدْ كَانَ لِي مِنْهَا عَرِينٌ وَكَانَ مِنْ مُقَامِي لَهَا سُحْبٌ سَكُوبٌ رَبَّاهَا¹⁵⁵

“Muhakkak ki benim aslan yatağı gibi bir sığınağım vardı

Ve benim oradaki makamımda onun yeryüzüne sarkan o beyaz bulutlarından bir bereket vardı.”

Bu dizelerde şair, alim kimliğinin talebeleri ve memleketi için nasıl bir feyiz ve rahmet kaynağı olduğunu gözler önüne sermektedir.

Ancak Beytûşî'nin ‘âlim-şair’ kimliğinin altını çizen zekice kurgulanmış asıl yansıma aynı nazmın ilerleyen dizelerinde karşımıza çıkmaktadır. Şair, memleketinden ayrılmak zorunda kalışının ardından bölgede yaşanacak fetva, eğitim ve fıkhi problem çözme boşluğunu İslam tarihinden yaptığı bir telmihle¹⁵⁶ şu şekilde dizelere dökmüştür:

وَرُبَّ قَضَايَا لَا أَبَا حَسَنِ لَهَا بِمَا بَعْدَ إِبْعَادِي فَجَلَّ مُصَابَهَا

فَعَوَّضْتُ عَنْهَا فِي اغْتِرَابِي رَفْعَةً مِنْ الدَّهْرِ يُعِي النَّيِّرِينَ طَلَابَهَا¹⁵⁷

“Nice meseleler vardır ki; onu çözecek bir 'Ebu'l-Hasan'ı yoktur!

Benim uzaklaştırılmamdan sonra oranın musibeti epeyce büyüdü.

Böylece ben, karşılığında gurbetimde bir yücelik ve itibarla ödüllendirildim.

Ona ulaşmaya çalışmak, o iki parlak cismini bile yorup âciz bırakırdı.”

Arap dili ve belagatindeki ustalığını fıkhi donanımıyla birleştiren Beytûşî, bu beyitte yer alan ' لَا أَبَا حَسَنِ لَهُ / Onları çözecek bir ehil bir kimse (Ebû Hasan) yoktur'

ifadesiyle, İslam ilim ve fıkıh geleneğinde karmaşık sorunları çözmedeki pratikliği ve ilmiyle tanınan Hz. Ali'ye (Ebû Hasan) telmihte bulunmaktadır. Beytûşî, bu iktibas

¹⁵⁴ عَرِينٌ: aslan yatağı bk. el-Hâl, el-Beytûşî, 19.

¹⁵⁵ el-Hâl, el-Beytûşî, 19.

¹⁵⁶ Telmih: edebiyatta söz arasında herkesçe bilinen geçmişteki bir olaya, ünlü bir kişiye, bir efsaneye, ayete veya inanca işaret etme, onu kısaca hatırlatma (anımsatma) sanatıdır. İsmail Durmuş, “Telmih”, TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011), 40/407-408.

¹⁵⁷ el-Beytûşî, Şarfü'l- 'inâye fî keşfi'l-kifâye, 20.

üzerinden kendisini memleketinin 'Ebû Hasan'ı olarak konumlandırmaktadır. Kendisinin gidişiyle birlikte çözümsüz kalacak olan dini ve ilmi meselelere dikkat çekmektedir. Bu şiir, Beytûşî'nin sadece bir edebiyatçı olmadığını kelimeleri seçerken benzetmeler yaparken ve hüznünü aktarırken bile alt metinde daima toplumuna yön veren, dini meseleleri çözen yetkin bir alim sıfatıyla konuştuğunu açıkça göstermektedir.

Şiir sanatının farklı üsluplarına ve gayelerine vakıf olup bunları kullanmıştır. Hayata dair karşılaştığı hiçbir durumu şiire dökmeden geçmemiştir.¹⁵⁸ Beytûşî, *er-Risâletü'l-İrâkiyye*'sinde kendi şiirini şöyle tasvir etmiştir:

... "فَطَفِقْتُ أَصَوْعًا مِنَ الْغَزَلِ وَالتَّشْبِيبِ مَا تُعْجِي بِهِ الْعَوَانِي فِي سَهَوَاتِهَا، وَمِنْ الْوَعْظِ مَا تَرْفُضُ

مِنْهُ مَا قِي الْعِبَادِ فِي خُلُوتِهَا، وَمِنْ رَقِيقِ الْمَدِيحِ مَا تَنْدَى لَهُ صَفَاةُ الشَّحِيحِ، وَمِنْ الْهَزْلِ وَالْمُجُونِ مَا

يُطْرِبُ الْعَاقِلَ وَالْمَجْنُونِ، كَمَا قُلْتُ فِيهِ مَا لَا يَلْزَمُ مِنَ الْقَوَافِي، مُحِيدًا مِنَ الْقَوَادِمِ وَالْخَوَافِي...".¹⁵⁹

"... Derken gazel ve teşbîb türünden öyle sözler dokumaya koyuldum ki, güzel cariyeler başbaşa kaldıkları o özel meclislerinde onlarla şarkı söylerdi. Vaaz türünden de öyle sözler (söyledim) ki, âbid kulların gözyaşları, yalnız kaldıkları ibadet köşelerinde onunla dökülürdü. Nazik övgü türünden öyle sözler ki, en katı cimrinin taşı (nın kalbi) bile onunla nemlenir (yumuşayıp cömertleşir). Şaka mucûn (edep sınırını zorlayan latife) türünden de öyle sözler ki, akıllıyı da deliyi de coştururdu. Nitekim ben bu konuda kafiyelerden gerekli olmayanı, kanat tüyleri gibi sözün başını ve sonunu ustaca güzelleştirerek nice şiirler söyledim..."

Beytûşî, geleneksel alim kimliğinin yanında edebi yönüyle de ön plana çıkan bir isimdir. Yukarıda ifade edilen tasvire göre o, vaaz, gazel, medhiye ve hezl gibi birbirinden farklı türlerde kapsamlı eserler vermiştir. Şairin *er-Risâletü'l-İrâkiyye*'de kendi sanatına dair yaptığı değerlendirmeler onun dil ve üslup hakimiyetinin somut bir ifadesidir. Netice itibarıyla Beytûşî, ilmi birikimi ile edebi yeteneğini dengeli bir biçimde birleştirerek klasik Arap edebiyatına biçim ve muhteva açısından zengin bir miras bırakmıştır.

¹⁵⁸ el-Beytûşî, *el-Hafâye*, 24.

¹⁵⁹ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 235-236.

2.1.2. Klasik Arap Edebiyatıyla/Şiiriyle İlişkisi

Beytûşî, yaşadığı dönem itibarıyla sonraki dönem şairler kategorisinde yer almasına ve Kürt kimliğine rağmen şiir zevki, duygu dünyası ve imgelem kapasitesi bağlamında ‘Cahiliye ve Erken İslam’ dönemi Arap şiirinin kodlarını derinden özümsemiş bir sanatkardır. Onun Klasik Arap şiiri mirasına sadece vezin ve kafiye gibi şekilsel unsurlardan ziyade zihniyet, motif ve estetik duygu olarak da tam manasıyla vakıf olduğu, hocasına/dostuna duyduğu hasreti dile getirdiği şu meşhur beyitlerinde açıkça görülmektedir:

إِنِّي أَحْنُ إِلَى الْعِرَاقِ، وَمَنْ أَكُنْ لَا مِنْ رُصَافَتِهِ وَلَا مِنْ كَرْخِهِ

لَكِنْ فِي بَغْدَادَ لِي مِنْ قُرْبِهِ أَشْهَى إِلَيَّ مِنَ الشَّبَابِ وَشَرْخِهِ

بِأَبِي الَّذِي شَوَّقِي لَهُ شَوْقُ السَّقِيمِ إِلَى الشِّفَاءِ، أَوْ الظَّلِيمِ لِفَرَخِهِ

أَوْ شَوْقُ أَعْرَابِيَّةٍ حَنَّتْ إِلَى أَطْلَالِ نَجْدٍ فَارَقَتْهَا وَمَرْخِهِ

قَلْبِي أَسِيرٌ عِنْدَهُ، دَنَفٌ، فَقُلْ: إِنْ لَمْ يَحُلَّ إِسَارُهُ فَلْيُرَخِّهِ.¹⁶⁰

“Şüphesiz ki ben Irak'a özlem duyuyorum; oysa ben değildim

Ne onun Rusâfe yakasındanım ne de Kerh'inden

Ancak Bağdat'ta benim için, ona yakın olmaktan

(O,) bana göre gençlikten ve gençliğin o ilk demlerinden çok daha tatlıdır.

Canım feda olsun o kişiye ki; benim ona olan hasretim, ağır hasta bir kimsenin.

Şifaya kavuşmaya yahut erkek deve kuşunun yavrusuna duyduğu özlemi gibidir.

Yahut (memleketine) hasret çeken bedevi bir kadının özlemi (gibidir).

Ayrı düştüğü Necid'in harabelerine ve oranın merh ağaçlarına

Benim kalbim onun yanında esirdir, ağır hastadır; öyleyse (ona) de ki:

¹⁶⁰ el-Cerayân, “Risâletü’ş-şeyh ‘Abdillâh...”, 35.

Eğer esaret bağlarını tamamen çözmeyeceksen, bari biraz gevşetiver.”

Klasik Arap şiirinin zihniyetini, motiflerini ve estetik anlayışını derinlemesine özümseyen Beytûşî, klasik Arap edebiyatı geleneğiyle kurduğu güçlü bağ, muhatabına duyduğu hasreti dile getirdiği beyitlerde açıkça görülmektedir. Beytûşî, şiirine “*Irak’a özlem duyuyorum*” ifadesiyle başlamakla birlikte bu özlemi doğrudan şehirle sınırlamaz Bağdat’ı, orada bulunan ve kendisi için büyük değer taşıyan kişinin varlığıyla anlam kazanan bir mekan olarak tasvir eder. Böylece klasik Arap şiirindeki mekanın değerini içindeki insandan alması anlayışını yeniden üretiyor. O, Bağdat’ın Rusâfe ve Kerh bölgelerini anarak bu mekanları somutlaştırırken muhatabına duyduğu özlemi hastanın şifaya, erkek devekuşunun yavrusuna ve vatanından ayrılmış bedevi bir kadının Necid’deki yurt kalıntılarına duyduğu hasretle karşılaştırır. Şiirde geçen devekuşu tasviri klasik arap edebiyatında birçok şairin şiirine serpiştirdiği bir metafordur. Örneğin Hassân b. Sâbit’in Hz. Ömer hakkında söylediği bir mersiye'deki beyitler şöyledir;

يَدُ اللَّهِ فِي ذَاكَ الْأَدِيمِ الْمَمَزَقِ

عَلَيْكَ سَلَامٌ مِنْ أَمِيرٍ وَبَارَكْتَ

لِيُذَرِّكَ مَا قَدَّمْتَ بِالْأَمْسِ يَسْبِقِ

فَمَنْ يَجْرُ أَوْ يَرْكَبُ جَنَاحِي نَعَامَةٍ

نَوَافِحٍ فِي أَكْمَامِهَا لَمْ تُفْتَقِ

قَضَيْتَ أُمُورًا ثُمَّ غَادَرْتَ بَعْدَهَا

¹⁶¹ بِكَفِّي سَبَنِي أَرْقِ الْعَيْنِ مُطَرِّقِ

وَمَا كُنْتُ أَخْشَى أَنْ تَكُونَ وَفَاتُهُ

“Bir emirden sana selam olsun ve seni mübarek kılsın

Allah'ın (rahmet) eli, o paramparça edilmiş bedenın üzerindedir.

Kim benimle yarışır sa yahut bir deve kuşunun iki kanadına binerse

Senin geçmişte ortaya koyduklarına yetişmek için; muhakkak geride bırakılır.

Sen bunca işleri hallettin, sonra da onları bırakıp gittin

Henüz tomurcuklarından açılmamış olan o güzel kokuları geride bıraktın!

¹⁶¹ Mehmet Şirin Aladağ, *Câhiliye ve İslâm Dönemi Şiirinde İçerik: Dinî ve Toplumsal Hayat* (Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 38.

Onun vefatının (asla böyle) olacağından korkmazdım

Mavi gözlü, başı öne eğik yırtıcı bir canavarın pençeleriyle.”

Beytûşî, özellikle Necid, yurt kalıntıları ve merh ağacı gibi unsurları şairin klasik arap şiirinin tabiat ve mekan tasavvuruna hakim olduğunu ortaya koyar. Şairin kendi kimliği bu gelenekten uzak bulunmasına rağmen söz konusu sembollerini kullanması onun klasik şiiri duygu ve imge dünyası bakımından içselleştirdiğini göstermektedir. İlk beyitlerde Bağdat'taki muhatabının yakınlığını gençliğin en güzel döneminden üstün tutması, dünyevi zevkleri dostluk ve manevi yakınlık karşısında ikinci plana yerleştirir. Son beyitte ise kalbini muhatabının yanında esir ve hasta olarak nitelendirerek aşk ve hasret duygusunu esaret istiaresiyle ifade eder “*esaret bağlarının gevşetilmesini*” istemesi, muhatabından ilgi, haber veya bir karşılık beklediğine işaret eder. Bu yönüyle beyitler, klasik Arap şiirindeki diyar, vatan hasreti, tabiat ve hayvan teşbihleriyle şekillenen geleneksel şiir dilini, Beytûşî'nin şahsi tecrübesi ve ilmi-dostane bağlılığıyla birleştiren başarılı bir örnek niteliğindedir. Dolayısıyla Beytûşî'nin klasik Arap şiiriyle ilişkisi yüzeysel bir taklitten ibaret olmayıp söz konusu geleneğin duygu, motif ve estetik unsurlarını kendi şiir dünyasında yeniden yorumlayan köklü bir edebi aidiyet şeklinde değerlendirilmelidir.

2.2. Dil ve Üslup Özellikleri

Klasik Arap edebiyatının 18. y.y önemli temsilcilerinden biri olan Beytûşî'nin eserleri incelendiğinde, onun dil ve üslup bakımından son derece zengin ve çok katmanlı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Müellifin bu alanda öne çıkan en belirgin vasfı, sahip olduğu ilmi birikimi estetik bir züslupla metinlerine yansıtabilmesidir. O, edebi kişiliğini kurarken salt kurallara bağlı kalan bir dil bilgini veya sadece duygusuyla hareket eden lirik bir şair olmak arasına sıkışmamış aksine bu iki farklı eğilimi kendi şahsında birleştirmiştir. Beytûşî'nin dil imkanlarını kullanış biçimi, ele aldığı konuya, eserin türüne ve muhatabına göre şekillenmektedir. Fıkıh ve akaid gibi kuramsal alanlarda yazdığı manzumelerde daha öğretici ve didaktik bir üslup kullanırken şahsi mektuplarında, mersiyelerinde ve kendi iç dünyasına döndüğü şiirlerinde Arap belagatının bütün ince sanatlarını seferber ettiği coşkulu ve lirik bir üslup tercih etmiştir. Bu bölümde, şairin çok dilli eğitim arka planından beslenen zengin kelime haznesi, nazım ve nesirlerinde öne çıkan söyleyiş biçimleri ile eserlerinde kurduğu anlatım teknikleri detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

2.2.1. Dil Kültürü

Beytûşî ilk eğitimini babasının rehberliğinde almıştır. Babası oğluna ana dili Kürtçe dışında ilimde etkin olan Arapça ve Farsça gibi dönemin önemli dillerini de öğretmiştir.¹⁶² Çok yönlü eğitim yaklaşımı Beytûşî'nin çok dilli bir alim olarak yetişmesinde önemli rol oynamıştır. O, Kâfî adlı eserinde geçen bir şiirinin satırlarında şöyle ifade etmiştir;

أَنَا كُرْدِيٌّ مِنْ أُمِّ وَأَبٍ غَذَّيَانِي حُبَّ قَوْمِي بِلَبَّانِ الْأَدَبِ
عَلَّمَانِي حُبَّ قَوْمِي، مِثْلَمَا عَلَّمَانِي حُبَّ قَوْمِ الْعَرَبِ
إِنْ تَجِدَ شَيْئًا خِلَافَ الْأَدَبِ فَالطَّبْعُ كُرْدِيٌّ، وَهَذَا عَرَبِيٌّ.¹⁶³

“Ben hem anne hem baba tarafından Kürdüm,

Edebin sütüyle emzirdi beni kavmimin sevgisi

Kavmimin sevgisini öğrettiler bana

Arap kavminin sevgisini öğrettikleri gibi

Eğer edebe aykırı bir şey görürsen bende

O Kürt tabiatımdandır bu ise Arapçadır.”

Beytûşî bu beyitlerde etnik kökeninden bahsederken aslında şair kimliğini öne çıkarmaktadır. “*Ben anamdan da babamdan da Kürdüm*” diyerek kökenini açıkça söylemiştir. Ancak bunu sıradan bir övünme niyetiyle yapmamıştır. Çünkü hemen ardından bu aidiyeti “*edebın sütüyle*” ilişkilendirerek konuyu edebiyat çizgisine çekmiştir. Kavmine duyduğu sevgiyle Araplara duyduğu sevgiyi eşit tutması onun Arap edebiyatı dünyasına kendini tam anlamıyla ait hissettiğini gösterir. Beytûşî'nin asıl edebi duruşu son mısradaki karşımıza çıkar: “*Eğer sözümde edebe aykırı bir şey görürsen / Bil ki tabiatım Kürt'tür, bu ise Arapçadır.*” Klasik şiirde şairlerin kendi eserlerindeki olası kusurlar için okuyucudan özür dilemesi yani tevazuda bulunması sık rastlanan bir gelenektir. Beytûşî de bu geleneği, kendi ana dili ile şiir yazdığı dil arasındaki farkı kullanarak son derece esprili bir dille uygulamıştır. Olası bir dil veya üslup hatasını kibar bir bahaneye dayandırması onun dil karşısındaki iddiasız ama

¹⁶² el-Hâl, *el-Beytûşî*, 31.

¹⁶³ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 96-97.

şuurlu duruşunu göstermiştir. Sonuç olarak Beytûşî bu dizelerde kendisini sadece soyuyla övünen biri değil kimliğini şiirin bir malzemesi olarak kullanan, iki dili ve kültürü edebiyatla harmanlayan eksiğini bile şiirsel bir zekayla ifade eden usta bir edip duruşu göstermiştir.

Beytûşî'nin Kürtçe kaleme aldığı eser ve şiirlerinden 1945 yılında yayımlanan "Gelawêj" dergisinin birinci sayısında neşredilen bir beyti dışında günümüze ulaşan herhangi bir metin tespit edilememiştir. Beytûşî'nin günümüze ulaşan çok sayıda Arapça şiiri bulunmakta olup bunların büyük bir kısmı Şeyh Muhammed el-Hâl'in *el-Beytûşî* adlı eserinde bir araya getirilmiştir. Müellifin aynı zamanda Kürtçe bir divan tertip ettiği bilinmekle birlikte bu eseri günümüze ulaşmamıştır. Kaynaklarda, söz konusu divanın ya Molla Muhammed el-Gazzâlî'nin Kelâcûlân'daki kütüphanesinde yer alan diğer yazmalarla beraber ya da bizzat Beytûşî'nin zayi olan şahsi kütüphanesinde kaybolduğu ifade edilmektedir. Arap edebiyatının yanı sıra Kürt edebiyatına ve başta Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülistan*'ı olmak üzere Fars şiirine derin bir vakıfı vardı.¹⁶⁴ Beytûşî, bu üç farklı kültür havzasını kendi birikimiyle harmanlamıştır. Bu köklü birikim onun edebi ufkunu genişletmiş ve şairliğini besleyerek sanatına derinlik katmıştır. Öyle ki nazmettiği şiirlerde estetik duyarlılık ile sağlam dil yapısını bir uyum içinde harmanlaması bunun en açık göstergesidir. Söz konusu beyit aşağıda vermiştir;

له دى باچهى كيتابى حوسنى عاله م هه ر وه ر ه ق لاده م

ده بينم مه بجه ئى وه صفت له هه ر فصل و له هه ربابى

"Hüsni alem kitabından her sayfayı çevirdiğimde

Her bölüm ve her konuda senin vasfının bahsini görüyorum."

Bu mısra bizlere Sa'dî-i Şîrâzî'nin aşağıdaki mısralarından esinlendiğini gösteriyor;

برگ درختان سبز در نظر هوشيار هر ورقش دفترى است معرفت کردگار

"Yeşil ağaçların yaprakları aklın gözündə

¹⁶⁴ el-Beytûşî, *el-Hafâye*, 24.

Her yaprağı yaratıcının marifetini anlatır.”¹⁶⁵

Bu durumu ise Beytûşî'nin ilk eğitim yıllarında ünlü İranlı mütefekkir Sa'dî-i Şîrâzî'nin “*Gülistân*” adlı Farsça eserine gösterdiği yakın ilgi ile alakalıdır.¹⁶⁶ Nasihat ve hikmet içerikli bu eserin genç Beytûşî'nin düşünce dünyasının şekillenmesinde önemli bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

2.2.2. Dil ve Üslubu

Beytûşî, klasik Arap belagatinin imkanlarını ustalıkla kullanan dilin hem teknik hem de estetik boyutuna hakim bir şahsiyettir. Onun nazm ve nesir dilindeki temel özelliği sözün sağlamlığı ile mananın inceliği arasındaki dengeyi muazzam bir uyumla kurmasıydı. O, düşüncelerini ifade ederken kelime seçiminde son derece titiz davranmış lafzın görkemini korurken mananın akıcılığından ödün vermemiştir. Dili kuvvetli, ifadesi fasih ve belîğdi.¹⁶⁷ Beytûşî'nin şiir dilinin birkaç temel özelliğini alt başlıklar halinde inceleyeceğiz.

2.2.2.1. Hitap ve Söyleyiş Biçimleri

Beytûşî, manzumesinde doğrudan muhatabına seslenerek başlamak yerine Klasik Arap şiirinin en köklü söyleyiş biçimlerinden biri olan *doğadaki unsurlara hitap* ve *hayalî iki dosta sesleniş* metotlarını kullanır. Şiirin girişinde ağaç dallarındaki Erak güvercinine seslenerek kendi hüznü ile güvercinin ötüşü arasında paralellik kurar. Ardından Klasik Arap kasidesinde İmruülkays'la gelenekselleşen şiire iki kişiye hitapla başlama tavrı, şairin arkadaşlarını sevgilinin göç ettiği diyarın silinmeye yüz tutmuş izleri önünde durmaya ve onunla ağlamaya çağırması şeklinde görünür. Böylece hitap, yalnızca biçimsel bir kaside başlangıcı olmaktan çıkarak hatırayı, hüznü ve ayrılık duygusunu ortaklaştıran duygusal bir davet formuna dönüşür¹⁶⁸ ve o da bu yolla yanında iki yoldaşı varmışçasına tesniye (ikil) sigasıyla hitapta bulunur:

¹⁶⁵ Rûhani, *Kürt Meşhurları Tarihi*, 1/313.

¹⁶⁶ Müderris, *Ulemâunâ*, 341.

¹⁶⁷ Tâhir Molla Abdullah el-Ba'bikrî, *Hayâtü'l-a'lâm min 'ulemâ'i'l-Ekrâd*, thk. Ebû Bekir Abdullah Tâhir el-Ba'bikrî (Beyrut: Dâr İbn Hazm, 1436/2015), 1/137.

¹⁶⁸ Ahmet Savran, “İmruülkays b. Hucr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/237-238.

سَاعِدَانِي عَلَى الْبُكَاءِ، سَاعِدَانِي يَا خَلِيلِي، قَبْلَ أَنْ تُبْكِيَانِي¹⁶⁹

“Döktüğüm gözyaşları husunda bana yardım edin!

Ey iki sadık dostum; siz benim arkamdan ağlamadan önce!”

Şiirin ilerleyen kısımlarında ise asıl muhatabı olan dostuna hürmet ve yüceltme ifade eden ünlemlerle seslenir. Doğrudan ismini kullanmak yerine ‘Yâ Ebe’l-Mekârim’ (Ey yüce ahlak ve kerem sahibi) gibi saygınlık bildiren hitap formlarını tercih eder. Bu durum, şairin muhatabına verdiği değeri ve edebi nezaketini gösterir.

لِلَّهِ يَا مَفْعُولَ هَذِي الْوَجَنَّا نَحْوَهُمْ أَهْبَطُ بِسَلَامٍ مِنَّا¹⁷⁰

“Allah’a yemin ederim, ey bu hızlı devenin üzerinde bitkin düşen!

Bizden bir selâm ile onların yanına iniyorum.”

Beyitte geçen hitap (يا مَفْعُولَ هَذِي الْوَجَنَّا) kederin ve ızdırabın mağduru olan kimseye yöneltilmiş soyut bir hitaptır. Bu tür içe dönük hitaplar şairin kendi iç sesini veya benzer durumda bulunan bir şahsı muhatap alır. Burada muhatap olarak kendisini alan Beytûşî daha çok psikolojik bir durumun taşıyıcısı olarak “bu sarsıntı tarafından etkilenmiş olan (kişi)” diye kendisini gösterir. Söyleyiş bakımından “لِلَّهِ” yemin edatı olarak kullanılarak hitabın duygusal ağırlığı yükseltilmiştir. “Onların yanına bir selâmla” dizesi barışçıl bir niyeti vurgularken beyitin söyleyiş biçimi içe dönük, manevi bir hitapla başlayıp yemin ve vurguyla güçlendirilmiş barışçıl ve samimi bir yaklaşımı ifade eden selamla biten dizeler bütünüdür.

Beytûşî, Zend ordusunun 1189 (1775) yılında Basra’yı aylarca süren kuşatmaya alması sonrasında Bağdat’taki idarecilere yazdığı mektubunda edebi yetkinliğini salt bir seslenmeden ziyade kriz anında muhatabını doğrudan eyleme sevk eden coşkulu bir feryada dönüştürmüştür. Nitekim Zend ordusunun şiddetli kuşatması altında yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Basra’nın feryadını duyurmak istediğinde sıradan

¹⁶⁹ bk. Abdullah el-Beytûşî, "Hâcekü'l-Berku em Nesimu Yemâni", *Poetsgate*, erişim 13 Kasım 2025, <https://poetsgate.com/poem.php?pm=123983>.

¹⁷⁰ Beytûşî, Kifâyetü'l-me‘ânî, s. 39.

bir yardım çağrısı kurmak yerine peş peşe gelen nidalarla örölü şu ifadeleri kaleme alır:

فَالْبَصْرَةَ الْبَصْرَةَ ، يَا مَنْ عُرِفَ بِالْحِمِيَةِ أَبُوهُ ، وَالْبَصْرَةَ الْبَصْرَةَ ، يَا مَنْ الْقَسُورَةُ فِي الْمُسَاوَرَةِ عَبْدُهُ
وَلَا أَقُولُ أَخُوهُ ، فَلَقَدْ طَالَتْ بَلْوَاهَا ، وَفِي مَرْعَاهَا وَكَلاَهَا¹⁷¹

“Basra’ya (yetiş), Basra’ya! Ey babası yiğitliğiyle tanınan kişi! Basra’ya (imdat et), Basra’ya! Ey saldırı anında aslanın dahi -kardeşi (dengi) diyemiyorum- ancak kölesi olabileceği eşsiz kahraman! Gerçekten Basra’nın belası büsbütün uzadı, bütün meraları ve otlakları silinip tükendi.”

Bu satırlarda müellif, bir şehrin yıkımını sadece karşı tarafa haber vermekle yetinmez anlatımını teşvik, kışkırtma ve uyarı üzerine inşa ederek ‘‘Basra’ya, Basra’ya!’’ şeklinde art arda nidalarda bulunur. Cümlelerin devamında peş peşe sıralanan ‘‘Ey babası yiğitliğiyle tanınan...’’ ve ‘‘Ey aslanın dahi kölesi olacağı kahraman!’’ şeklindeki hitaplar (yâ / يا) sadece edebi birer övgü (medhiye) unsuru değildir. Yazar, bu hitaplar aracılığıyla komutanın onuruna dokunarak onu psikolojik olarak savaşmaya ve şehri kurtarmaya mecbur bırakmaktır. Hitap sanatının bu derece lirik ve ustaca kullanılması, çaresiz bir askeri yardım talebini, muhatabını galeyana getiren bir edebiyat şaheserine dönüştürmüştür.

2.2.2.2. Didaktik Üslup ve Öğüt Dili

Didaktik üslup, okuyucuya bilgi, ahlaki ilke veya hayat tecrübesi aktarmayı amaçlayan öğüt, uyarı, hikmetli söz ve yönlendirmeyi esas alan anlatım biçimidir. Bu üslupta estetik kaygı bütünüyle terk edilmez fakat sözün temel işlevi, muhatabı eğitmek ve erdemli davranışlara sevk etmektir.¹⁷² Beytûşî, nazım yeteneğini İslami ilimlerdeki meselelerin öğretimini kolaylaştırmak amacıyla da kullanmıştır. O, fıkıh ve akaide dair konuları aruz vezniyle didaktik manzumeler formunda kaleme almıştır. Örneğin, literatürdeki büyük günahların tanımı, sayısı ve zahirî-batınî olarak tasnif edilmesi gibi bütünüyle teorik bir konuyu şu beyitlerle nazmetmiştir:

¹⁷¹ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 259.

¹⁷² Yasemin Darancık, “‘Didaktik’ Kavramının Türkçe Sözlüklerdeki Tanımlarının Karşılaştırmalı Analizi”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi* 13/2 (2024), 650-667.

فَقِيلَ إِنَّ كُلَّهَا كَبَائِرُ وَفِي الْأَصَحِّ بَعْضُهَا صَغَائِرُ
وَلَكِنَّ الْأَصَحَّ أَهْمُهَا الَّتِي جَاءَ فِي الْكِتَابِ أَوْ صَرِيحِ السُّنَّةِ
وَهِيَ عَلَى نَوْعَيْنِ بَاطِنِيَّةٍ مَرْجِعُهَا الْقَلْبُ وَظَاهِرِيَّةٍ¹⁷³

“Bunların tamamı büyük günahdır denilmiştir.

Aslında onların bir kısmı küçük günahdır.

Lakin en sahih görüşe göre büyük günahlar;

Kur'an veya sarih Sünnet'te yer alanlardır.

Ve büyük günahlar iki kısımdır: bâtinî (olanlar)

Ki bunların dönüş yeri kalptir ve zâhirî (olanlar). ”

Beytûşî bu beyitlerde, günahların mahiyetine dair fıkhi ihtilafları “denilmiştir ki...”, “en sahih görüşe göre...” şeklinde aktarmıştır. Meselenin Kur'an ve Sünnet'teki dayanaklarını gösterdikten sonra günahları zahirî ve batınî olarak bir tasnife tabi tutmuştur. Bu manzume beyitleri müellifin medrese hocası kimliği ile edebi yeteneğini başarılı bir biçimde didaktik bir üslupla bütünleştirmiştir. Onun, teorik ve ilmi bir meseleyi nazım çekerek sunması, edebi yeteneğini öğretici bir amaca tahsis ettiğinin göstergesidir.

Beytûşî'nin edebi şahsiyetinde lirizm, klasik şiir geleneğine bağlılık ve sanatlı ifade öne çıkmakla birlikte onun şiirlerinde okuyucuyu ahlaki ve dini değerler doğrultusunda yönlendirmeyi amaçlayan didaktik bir söyleyiş de önemli bir yer tutar. Şiirin ikinci yarısı, ayağındaki hastalıktan ve zamanın vefasızlığından şikayet eden dostuna yönelik didaktik bir teselli metnine dönüşür. Beytûşî, kuru bir teselli yerine Kur'an-ı Kerim'den ve Peygamberler tarihinden kıssalar getirerek ikna edici ve argümanlı bir öğüt dili geliştirir. Hz. Adem'in cennetten çıkarılışını, Nuh'un tufanını, İbrahim'in ateşe atılışını, Yusuf'un kuyusunu ve zindanını, Hz. Muhammed'in (s.a.v) Taif ve Mekke'de taşlanışını örnek göstererek, ‘Peygamberlerin bile bu dünyada musibetler çektiği bir düzende senin şikayet etmen yersizdir’ mesajını aşılar.

Öğüt dilinin zirvesini şu beyitle gösterebiliriz:

¹⁷³ el-Beytûşî, *Hadikatü's-serâir*, 25.

صَبْرٌ لَا عَاجِزٍ وَلَا مُتَوَانِيٍّ¹⁷⁴ إِنَّ ذَا الدَّهْرِ هَكَذَا فَتَصَبَّرْ

‘Şüphesiz ki bu zaman hep böyledir; öyleyse sabret ki,

Ne aciz kalanın ne de gevşeklik gösterenin sabrı olmasın!’

Beytûşî, Bağdat’taki idarecilere yazdığı mektubunda tarihi ve askeri olayları aktarmakla kalmayıp aynı zamanda olayların psikolojik arka planına dair evrensel kaideler sunarak öğretici bir üslup da sergiler. Örneğin, koca bir şehri yakıp yıkan düşmanın pervasızlığını sıradan bir güç gösterisi olarak değil de insan doğasındaki korkaklık psikolojisi üzerinden açığa çıkarmak için şu hikmetli ifadeleri kullanır:

وَإِذَا مَا خَلَا الْجَبَانُ بِأَرْضٍ ... طَلَبَ الطَّعْنَ وَحَدَهُ وَالنَّزَالَ، وَلَوْلَا أَنَّ اللَّهَ جَلَّتْ حِكْمَتُهُ، وَسَبَقَتْ

مَشِيئَتُهُ، أَيْدَهَا بِالْمُكْرَمِ الْهُمَامِ، وَالْمُحْتَرَمِ الْقُمُقَامِ¹⁷⁵

“Korkak adam, bir meydanda tek başına kalınca (karşısında denk bir rakip olmayınca); kahramanlık taslayarak tek başına vuruşmayı ve savaşmayı ister! Eğer hikmeti yüce olan ve iradesi (dilemesi) her şeyin önüne geçen Allah; orayı (Basra’yı), ikram sahibi o şanlı yiğitle ve saygıdeğer o büyük/cömert liderle desteklemiş (yardımına göndermiş) olmasaydı... (Basra tamamen harap olurdu).”

Beytûşî bu satırlarında düşmanın zulmünü ve taşkınlığını, karşısında duracak denk ve otoriter bir gücün bulunmayışına bağlamaktadır. Müellif, *‘korkak adamın kimsesiz meydanda kabadayılık taslayacağına’* dair öğretici bir beyit kaleme almıştır. Dönemin idarecilerine düşman psikolojisine dair genelbir siyaset ve ahlak dersi verir. Metnin didaktik kurgusu sahte cesaretin teşhis edilmesi ve hemen ardından gerçek bir devlet adamı olan Süleyman Beg’in müdahalesinin Allah’ın hikmetiyle ilişkilendirilmesi üzerine inşa etmiştir. Böylece bu ifadeler, yöneticilere bir ablukayı haber veren düz bir mektup olmaktan çıkararak devlet aklına düşmanın gerçek yüzünü ve siyasi stratejiyi öğreten hikmet mektubuna dönüşmüştür.

Beytûşî, manzum bilmece sanatını icra ederken öğretici bir üslubu şöyle kullanmıştır:

¹⁷⁴ Bkz. Beytûşî, "Hâcekü'l-Berku em Nesîmu Yemâni".

¹⁷⁵ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 261.

مَا تَابِعَ لَمْ يَتَّبِعْ مَتْبُوعَهُ فِي لَفْظِهِ وَحَلِّهِ يَا ذَا التَّبَتِّ

مَاذَا يَعْلَمُ غَيْرَ عِلْمٍ نَافِعٍ بَالَعْتُ فِي إِتْقَانِهِ حَتَّى ثَبَتَ¹⁷⁶

“Hangi tâbi vardır ki, metbû'una uymamıştır;

Ne lafzında ne de mahallinde; ey sağlam bilgi sahibi!

Bu, faydalı olmayan bir bilgi değildir;

Sağlam olana dek büyük çaba sarf ettiğim.”

Beytûşî, nahiv ilmindeki istisna ve bedel konuları gibi karmaşık sentaks problemini, öğrencinin zekasını ölçen bir bilmeceye dönüştürmüştür. O, manzumesinin hemen ardından nesir formunda bu bilmecenin cevabını vererek ‘Zeyd, önemsenmeyen bir şeyden başka bir şey değildir’¹⁷⁷ cümlesindeki nahiv kurallarını uzun uzun tahlil etmiştir. Kelimenin neden esre veya üstün okunamayacağını, ‘mâ’ edatının Hicazlılara göre olumlu kısımda amel edemeyeceğini belirterek cümlelerin edebi tahlilini dilbilimsel argümanlarla desteklemiştir. Bu durum, Beytûşî’nin eserlerindeki şiirsel metinlerin sadece estetik bir amaç taşımadığını aksine fıkhi ve dilbilimsel birikimi gösteren güçlü bir didaktik işlev üstlendiğini göstermektedir.

2.2.2.3. Lirik Üslubu

Lirik üslup; şairin kişisel duygu, düşünce ve heyecanlarını içten, coşkulu, yoğun ve ahenkli bir söyleyişle dile getirdiği üslup türüdür. Bu türün temelinde, bireysel duyarlıkların ve iç dünyaya ait izlenimlerin doğrudan ya da sanatlı bir anlatımla ifade edilmesi bulunmaktadır.¹⁷⁸ Bu çerçevede lirik üslup, şairin iç dünyasında meydana gelen duygu ve heyecanları yoğunlaştırarak, coşkulu, samimi ve estetik bakımdan etkili bir dil aracılığıyla okuyucuya aktarmasını sağlayan anlatım biçimi olarak değerlendirilebilir. Beytûşî’nin şiirlerinde de özellikle hasret, gurbet, aşk, ayrılık ve yakarış gibi temaların kişisel duyarlık ekseninde işlenmesi, onun şiir dilinin lirik niteliğini ortaya koymaktadır.

Akli, fıkhi ve dilbilimsel eserleriyle bilinen Beytûşî’nin şiirlerinde öne çıkan en önemli üslup özelliklerinden biri de duygu yüklü, içsel ve subjektif anlatım tarzıdır.

¹⁷⁶ el-Beytûşî, *Şarfü’l-‘inâye fî keşfi’l-kifâye*, 60.

¹⁷⁷ مَا زَيْدٌ بِشَيْءٍ إِلَّا شَيْءٌ لَا يُعْبَأُ بِهِ bk. el-Beytûşî, *Şarfü’l-‘inâye fî keşfi’l-kifâye*, 60-61.

¹⁷⁸ “Lirik”, *Yeni Türk Ansiklopedisi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1985), 6/2086-2087.

O, didaktik eserlerindeki ciddiyetini şahsi manzumelerinde bir kenara bırakmış ve hasretini, psikolojik ruh halini lirizmin doruklarına taşıyarak yansıtmıştır.

Beytûşî, kalbi ile gözü arasında sıkışıp kaldığı ruh halini ve içsel duygu yoğunluğunu büyük bir samimiyetle dile getirdiği şu beyitleri onun lirik üslubunun edebiyatındaki örneklerinden sadece biridir:

لِي عَيْنٌ أُرَاعِي اللَّهَ مِنْهَا وَفُؤَادٌ عَدِمْتُهُ مِنْ فُؤَادٍ

تِلْكَ تُورِي بِي الْوُشَاةَ، وَهَذَا فِي مَطَاوِي الْحَشَا كَجَمْرِ الرَّمَادِ¹⁷⁹

“Benim öyle bir gözüüm var ki, ondan Allah'a sığınırım.

Ve öyle bir kalbim var ki, olasıca bir kalp!

O gammazları bana karşı kıskırtıp ateşler. Bu (kalbim) ise.

Bağrımın kıvrımlarında küll altındaki, kor gibidir.”

Beytûşî nazmındaki lirik üslubu, içsel duygu durumlarını aktarırken başvurduğu tezat ve teşbih sanatlarıyla belirginleştirmiştir. Bu beyitlerde hüznünü göz ve kalp üzerinden karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Gözü, duyulan acıyı ifşa eden bir unsur olarak tanımlarken; kalbini dışarıdan belli olmayan ancak içten içe yanmaya devam eden ‘küll altına saklanmış kora’ benzetmiştir. Bu yaklaşım, onun şahsi hüznünü düz bir ifadeyle aktarmak yerine klasik belagat kurallarını kullanarak başarılı bir edebi forma dönüştürdüğünü göstermektedir.

Beytûşî lirik üslubu, bir başka şiirinin mısralarında hüznünü ve yaşadığı talihsizlikleri şu şekilde aktarırken kullanmıştır:

وَكَانَ لِي إِذْ ذَاكَ شُغْلٌ شَاغِلٌ بَيْنَ وَإِقْلَالٍ وَحَالٍ حَائِلٌ

وَجَفَوْتُ مِنْ كُلِّ خَلٍّ وَصَفِيٍّ وَنَبَوْتُ مِنْ مُسْعِدٍ وَمُسْعِفٍ

يُدْوسُنِي بِرِجْلِهِ دَوْسَ الْحِذَا دَهْرِي كَأَنِّي فِي جُفُونِهِ قَدَى¹⁸⁰

¹⁷⁹ Beytûşî, "Hâcekü'l-Berku em Nesîmu Yemâni".

¹⁸⁰ el-Beytûşî, *Kifâyetü 'l-me'ânî*, 22-23.

“O vakitler beni alıkoyan ağır bir meşguliyetim vardı;

Ayrılık, yoksulluk ve hâlden hâle giren hal

Bütün can dostlardan ve samimi arkadaşlardan (gördüğüm) bir ceфа;

Yardıma koşup omuz verecek kimselerden (gördüğüm) bir sırt çevirme vardı.

Zaman ayaklarıyla eziyor beni, bir ayakkabının (yere) basması gibi

Sanki ben onun göz kapaklarına (düşmüş) bir çöp parçasıyım!”

Beytûşî, karşılaştığı zorlukları doğrudan ifade etmek yerine soyut ‘zaman’ (dehr) mefhumunu şahıslastırıp kendisini de onun gözüne batan bir toz parçası şeklinde sunarak, hüznün ve şikayet duygusunu etkili bir lirik üslupla okuyucuya aktarmıştır.

Beytûşî’nin nesirlerinde de şiirlerindeki gibi güçlü bir lirik üslup göze çarpar. O, dostlarına yazdığı mektuplarda gurbet acısını ve yalnızlığını göstermiştir. H. 1197 yılında Ahsâ’dan Bağdat’ta Ubeydullah Sıbgatullah Haydarî’ye yazdığı *er-Risâletü’l-Irâkıyye* adlı mektubunda lirik üslubu yoğun bir şekilde şöyle görmektedir:

وَبَعْدُ فَإِنِّي مَذْطَوِّحَتْ بِي طَوَاحُ الْإِعْتِرَابِ، وَأَنَا نَائِي عَنْ شَرَفِ تِلْكَ الْأَعْتَابِ، لَمْ يَزَلِ الدَّهْرُ يَرْمُقُنِي

شَزْرًا، وَيَلْحَظُنِي حَزْرًا¹⁸¹

“İmdi... Gurbetin musibetleri beni oradan oraya savurup o yüce eşiklerin (dostların) huzurundan uzaklaştırdığından beri felek bana hep kinle yan gözle bakmakta, öfke ve husumetle göz süzmektedir.”

Sonuç olarak Beytûşî’nin eserlerindeki lirik üslup, iç dünyasındaki duygusal halleri sanatsal bir dille ifade edebilen bir edip olduğunu kanıtlamaktadır. O; gurbet, yalnızlık, yoksulluk ve hasret gibi duygu durumlarını sıradan birer yakınma vasıtası yapmak yerine edebi üsluplarla işleyerek kalıcı bir forma dökmüştür. Gerek nazmında gerekse nesrinde belirgin bir şekilde ortaya çıkan bu yoğun duygusal aktarım, Beytûşî’nin ilmi ciddiyeti ile sanatsal zevki arasındaki dengeyi yansıtır. Bu durum, onun Arap edebiyatındaki yerini açık bir şekilde kanıtlamaktadır.

¹⁸¹ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 232.

2.3. Eserlerinde Öne Çıkan Temalar

Beytûşî'nin nazım ve nesir türündeki eserleri, müellifin zengin iç dünyasını, çalkantılı hayat tecrübesini ve duruşunu yansıtan birer vesika niteliğindedir. Yaşadığı dönemin sosyopolitik durumları, maruz kaldığı sürgünler ve gurbet hayatı, onun edebî üretimini doğrudan etkileyerek eserlerinin iskeletini inşa etmiştir. O; şiirlerinde ve mektuplarında insan tabiatının en karmaşık duygularını, inanç dünyasının derinliklerini ve toplumsal olayların birey üzerindeki psikolojik tahribatını okuyucusuna sunmuştur. Bu bağlamda onun külliyatı incelendiğinde; doğup büyüdüğü topraklara duyduğu yakıcı vatan hasreti, zorluklar karşısında sığındığı dini ve manevi motifler, zaman ve kader karşısında sergilediği sabır ile hem bireysel hem de sosyopolitik zeminde tecrübe ettiği yalnızlık hissi en belirgin temalar olarak öne çıkmaktadır. Aşağıdaki alt başlıklarda, Beytûşî'nin kaleminden dökülen ve onun edebî kişiliğini oluşturan bu ana temalar, eserlerinden seçilen metinler ışığında tahlil edilmiştir.

2.3.1. Coğrafya ve Vatan Özlemi

Beytûşî'nin şiirlerinde ve nesirlerinde mekan, sınırları çizilmiş coğrafi bir bölgenin ötesine geçerek güçlü bir duygusal aidiyetin ve derin bir hasretin sembolüne dönüşür. İlmin izzetini şair kalemiyle harmanladığı bu ruh hali onun meşhur *Risâletü'l-Irâkiyye* adlı eserinde yer alan şu beyitlerde edebî zirvesine ulaşmaktadır:

لَا مِنْ رُصَافَتِهِ وَلَا مِنْ كَرْخِهِ	إِنِّي أَحْنُ إِلَى الْعِرَاقِ وَلَمْ أَكُنْ
أَشْهَى إِلَيَّ مِنَ الشَّبَابِ وَشَرِّهِ	لَكِنْ فِي بَعْدَادٍ لِي مِنْ قُرْبِهِ
حِمَّ إِلَى الشِّفَاءِ أَوْ الظَّلِيمِ لِفَرْخِهِ	بِأَبِي الَّذِي شَوْقِي لَهُ شَوْقُ السَّقِيِّ
أَطْلَالِ نَجْدٍ فَارَقْتَهُ وَمَرْخِهِ	أَوْ شَوْقُ أَعْرَابِيَّةٍ حَنَّتْ إِلَى
إِنْ لَمْ يَحُلْ إِسَارَهُ فَلْيُرْخِهِ ¹⁸²	قَلْبِي أَسِيرٌ عِنْدَهُ دَنْفٌ فَقُلْ

“Şüphesiz ki ben Irak'a özlem duyuyorum; oysa ben değildim

Ne onun Rusâfe yakasındanım ne de Kerh'inden

Ancak Bağdat'ta benim için, ona yakın olmaktan

¹⁸² el-Hâl, *el-Beytûşî*, 227-228.

*(O,) bana göre gençlikten ve gençliğin o ilk demlerinden çok daha tatlıdır.
Canım feda olsun o kişiye ki; benim ona olan hasretim, ağır hasta bir kimsenin.
Şifaya kavuşmaya yahut erkek deve kuşunun yavrusuna duyduğu özlemi gibidir.
Yahut (memleketine) hasret çeken bedevi bir kadının özlemi (gibidir).
Ayrı düştüğü Necid'in harabelerine ve oranın merh ağaçlarına
Benim kalbim onun yanında esirdir, ağır hastadır; öyleyse (ona) de ki:
Eğer esaret bağlarını tamamen çözmeyeceksen, bari biraz gevşetiver."*

İlmin, irfanın ve kadim dostlukların merkezi olarak gördüğü Irak'a ve özellikle Bağdat'ta ikamet eden hocasına duyduğu özlem onun satırlarında adeta ete kemiğe bürünür. O, kendisi için kıymetli olan bir kimseden yahut bir diyardan uzak kalmanın verdiği hüznü sıradan kelimelerle ifade etmekle kalmaz. Tersine bu ruh halini amansız bir hastanın şifayı istemesi gibi yavrusunu yitiren bir canlının feryadı veya memleketinden koparılmış bir göçebenin yurduna duyduğu yakıcı hasret gibi son derece dokunaklı ve tabiatla iç içe geçmiş metaforlarla somutlaştırır.

Başka şiirlerinde doğup büyüdüğü coğrafyanın izleri belirgin bir şekilde yer almaktadır. Bu yerleşim yeri konumu itibarıyla gerek doğal güzellikleri gerekse stratejik konumuyla bölgenin önemli kültür ve ilim merkezlerinden biri olma özelliğini taşımaktadır. Beytüş köyünün coğrafi yapısı sıra dağlarla çevrili vadileri, tarıma elverişli geniş ovaları ve tepeleriyle dikkat çekmektedir. Bölgenin en önemli su kaynağı olan Küçük Zap Nehri çevredeki doğal pınarlar ve dağlardan gelen derelerle birlikte yörenin su şebekesini oluşturmaktadır. Bu zengin su kaynakları bölgenin tarımsal verimliliğine önemli katkı sağlamaktadır.¹⁸³ Bu yüzden yörenin bitki örtüsü zengin meyve bahçeleri ve gür ağaçlık alanları bulunmaktadır. Bölgede yetişen çeşitli meyve türleri ve bitkiler doğal zenginliğin en önemli göstergeleridir. İklim özellikleri bakımından temiz dağ havası ve ılıman iklim yapısıyla tanınan bölge dört mevsimin belirgin şekilde yaşandığı bir iklim kuşağında yer almaktadır.¹⁸⁴ İşte Beytüşî'nin şiirlerinde bu coğrafi yansımalar özel bir yer tutmaktadır. Doğduğu toprakların güzelliklerini ve özlemini dile getirdiği dizelerinde bölgenin fiziki özelliklerinin yanı sıra manevi atmosferini de tasvir etmektedir. Bu tasvirler sadece bir mekan

¹⁸³ el-Haşimî, *Cuğrafiyyetü'l-Irak*, 80; Şakir Hasbâk, *el-Iraku's-şimâlî: Dirâsetün li'n-Nevâhi et-Tabî'iyye ve'l-Beşeriyye* (Bağdat: 1973), 62.

¹⁸⁴ N. Muhibbullah, *Mevki'u'l-Ekrâd ve Kürdistan târîhiyyen ve cuğrafiyyen ve hadâriyyen* (y.y.: 1991), 10.

betimlemesi olmaktan öte şairin zihin dünyasında yer eden kültürel ve duygusal birikimin de bir yansımasıdır. Coğrafyanın sunduğu doğal güzellikler ve huzurlu ortam ilmi çalışmalar için ideal bir zemin oluşturmuştur. Bu durum Beytûşî'nin ilmi kişiliğinin şekillenmesinde ve eserlerinin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. O dizelendirmiş olduğu bir şiirinde yaşamış olduğu coğrafyanın güzelliğinden ve özleminden şöyle bahsetmektedir;

أَلَا حَيِّ يَتَوَشَّأُ وَأَكْنَفِهَا الَّتِي يَكَادُ يَرُوي الصَّادِياتِ سَرَابَهَا
مَرَابِيعُ يَزِرِي بِالْعَبِيرِ رَغَامَهَا وَتَهْزَأُ بِالظِّيِّ النَّفُورِ كِعَابَهَا¹⁸⁵

“Selam olsun Beytûşî'a ve onun (güzel) yörelerine,
Öyle ki, onun serabı (bile) susuzluktan yananları neredeyse suya kandıracaktır!
O öyle bir bahar yurtdur ki, onun toprağı güzel kokuları bile gölgede bırakır,
Ve onun körpe güzelleri, o ürkek ceylanlarla alay eder.”

Bu şiirinde Beytûşî, aidiyet duyduğu ve doğduğu toprakları kokusuyla, toprağıyla, insanıyla ve hayaliyle her türlü dünyevi güzelliğin üstünde tutarak pastoral ve romantik bir vatan inşa etmiştir. Coğrafya, şairin kaleminde sığınılacak manevi bir anne kucağı halini almıştır.

Bir başka şiirinde asıl yazılış amacı vatan özlemi olmasa da Beytûşî, güvercinin ötüşünü anlamlandırmaya çalışırken bilinçaltındaki gurbet ve sıla hasreti travmasını hemen mısralara yansıtır. Güvercine ‘Yoksa sen de benim gibi vatanını mı hatırladın?’ diye sorarken aslında kendi gurbet acısını şu şekilde dile getirir:

أَمْ ذَكَرْتَنَ مَأْلَفًا وَغَرِيبُ الدِّ دَارٍ يَشْجُوهُ تَذَكُّرُ الْأَوْطَانِ
وَلَكِنْ دُعَائِي لَا لِأَغْتَرَابِي مُشْرِفٌ غِيَاثٌ إِذَا الْأَمْوَالُ مَاجَ عِبَابَهَا
فَأَجْرُهَا هَجَرَ الْحُسَامِ قَرَابَهُ عَلَى رَغْمِهَا تَبْكِي عَلَى مِضَابِهَا

¹⁸⁵ Zekî Beg, *Târîhü 'l-Süleymâniye*, 270.

عَلَى أَنِّي أَمُرُّ مَعَهَا ذِكْرَهَا كَمَا مَلَّ بِالْقَوْمِ السُّكْرَى شَرَابٌ¹⁸⁶

“Yoksa eski yuvalarınızı mı hatırladınız?

Garip bir kimseyi, vatanını hatırlamak işte böyle hüzne boğar.

Oysa benim vatanımdan ayrılışım için ettiğim dua şerefli

Öyle bir imdattır ki o; servet ve imkân dalgaları coşup taşığında

Kılıçların yakınlığı onu hicrete sürükledi;

Buna rağmen, yurdunun izleri için hâlâ gözyaşı döker.

Anısının gölgesinden ben de geçerim, adı dilimdeyken;

Sanki sarhoşlar şaraptan doymuş, usanmaya başlamış gibi.”

Özetle ifade etmek gerekirse Beytûşî'nin eserlerinde vatan ve coğrafya, harita üzerinde sınırları çizilmiş sıradan mekanlarla sınırlı değildir. Kimliğini, ruh dünyasını ve sanatını oluşturduğu birer unsura dönüştürmüştür. Onun, ilim yolunda gönülden bağlandığı Bağdat'a duyduğu derin hasret ile doğup büyüdüğü Beytûş yöresini betimlemesi, mekanlarla kurduğu bu kopmaz bağın en güzel kanıtıdır. Yaşamak zorunda kaldığı zorunlu göçler ve gurbet, şiirlerinde doğa tasvirlerinin arasına sızmış bir hüznün olarak sürekli kendini hissettirmiştir. Netice itibarıyla vatan, Beytûşî'nin mısralarında kaybedilmiş huzurlu bir sığınak olmakla kalmaz aynı zamanda onun kalemini hep taze tutan, ona kim olduğunu hatırlatan bir aidiyet durumu olarak karşımıza çıkmıştır.

2.3.2. Dini/Manevi Tema ve Dua

Şiirde manevi temalar, peygamberlerin ve salih kulların çektikleri çileler etrafında şekillenir. Beytûşî, dostunun şifası için salt beşeri bir dilekte bulunmamıştır. Onun şifasını doğrudan mutlak şifa kaynağı olan Allah'tan diler. O, dua eden kişinin acziyetini ve Allah'a olan yakarışını şu beyitle dile getirmiştir:

وَيَدُّ مَدَّهَا إِلَى الرَّحْمَنِ يَسْأَلُ النُّجْعَ وَالشِّفَاءَ

“Diğer elini Rahman'a uzatmış;

O mutlak Rab'den şifa dileniyor.”

¹⁸⁶ el-Hâl, el-Beytûşî, 41.

Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in Taif'te taşlanması ve Uhud Savaşı'nda mübarek dişinin kırılması gibi Siyer-i Nebi motifleri, şiirin manevi iskeletini oluşturur. Müellif, bu tarihsel ve manevi acıları hatırlatarak çekilen sıkıntıların ardından gelecek olan ilahi rahmete ve duanın gücüne sığınır. Eserinin manevi temasını taçlandırdığı ve duanın evrensel boyutunu vurguladığı kısımda ise yakarışını klasik İslam edebiyatı geleneğine uygun olarak hamd ve bir salavat zinciriyle birleştirir:

وَلِلّٰهِ رَبِّيْ اَحْمَدُ، ثُمَّ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ لِلْمُضَاهِي مَنْدَلًا وَقَرْنَفَلًا

عَلَى الْمُصْطَفَى وَالْأَلِ وَالصَّحْبِ، مَا التَّجَا إِلَى اللّٰهِ دَاعٍ ضَارِعًا مُتَذَلِّلًا

وَمَا زَفَرْتُ بِالْبَرْقِ سُحْبًا، وَبِالدُّعَاءِ جَنَّتْ وَسَحَّتْ مِنْ بُكَاهِنٍ هَمَلًا¹⁸⁷

“Hamd, Rabbim olan Allah’a mahsustur. Ardından, salât ve selâm,

Öd ağacı ve karanfil (kokusunu) andıran

Allah’a yalvararak, boyun eğerek sığınan bir dua eden var oldukça,

Mustafa'nın (s.a.v.), âlinin ve ashâbının üzerine olsun.

Bir duacı; acziyetle boyun bükerek ve tam bir teslimiyetle Allah'a!

Ve bulutlar şimşekle iç geçirdiği, karanlığıyla

ve gök gürlemesiyle inleyip ağıllarından döktüğü müddetçe.”

Beytûşî bu mısralarda, duayı sadece dilden dökülen sözlü bir talep olarak değil kul ile Rab arasında tabiatla da bütünleşen bir bağ olarak tasvir etmektedir. Salat ve selamın manevi durumu öd ağacı ve karanfil kokusuyla duyusallaştırılırken yalvaran, boyun eğer dua eden ifadesiyle duanın kabulü için şart olan huşu hali vurgular. Müellifin şimşek çakan bulutlar, yağın yağmur ve akan gözyaşları arasında kurduğu paralellik, duanın ve salavatın sürekliliğini bir döngüyle ilişkilendirir. Çünkü insanoğlunun gözyaşlarıyla bulutun yağmuru (rahmet) aynı ilahi yakarışın yeryüzü ve gökyüzündeki tezahürleridir.

Beytûşî'nin aynı mektubunda hitabet sanatını insanların birbirine seslendiği klasik bir araçla sınırlı tutmamıştır. O, savaşın dehşetini aktarırken cansız varlıkları da bu hitabetin bir parçası yapmıştır. Nitekim Basra kuşatmasında ölüm kusan savaş

¹⁸⁷ Abdullah b. Muhammed el-Kürdî el-Beytûşî, *Manzûmetü'l-mukeffirât li-küllî zenbin sâbîkin ve ât ve yelîhi el-Ed'iyetü'l-müstecâbe* (Mısır: el-Matba'atü'l-Cemâliyye, 1332/1914), 7.

toplarının Süleyman Bey’e yönelik meydan okumasını doğrudan topun ağzından yapılan bir nida ve hitap tablosuyla şu dizelerle tasvir etmiştir:

وَالطُّوبُ يُنَادِيهِ وَيَصِيحُ ، بِلِسَانٍ فَصِيحٍ ، أَنَا مُحَرَّبُ الدِّيَارِ ، أَنَا مُفْنِي الْأَعْمَارِ ، لَا يَرُدُّ رَسُولِي
غَلَقَ الْأَبْوَابَ ، وَلَا يَسْتَرْخِصُ الْبَوَابَ ، وَلَا يَتَحَمَّلُ مِنْهُ الْحُجَابَ ، وَلَا يَدْفَعُهُ بَذَلِ الرِّشَى ، بَلْ يَدْخُلُ
دُخُولَ الْمَوْتِ أَيْنَمَا يَشَاءُ¹⁸⁸

“Top [güllesi/silahu] ona sesleniyor ve fasih (açık, anlaşılır) bir dille şöyle haykırıyordu: Ben diyarları yerle bir edenim! Ben ömürleri yok edip tüketenim! Benim (gönderdiğim tahribat) elçimi, kapıların [üzerine] sürgülenmesi durduramaz. O (elçi), kapıcıdan (içeri girmek için) ruhsat (izin) istemez; muhafızların [ve perdedarların yardım] minnetini çekmez. [Sunulan] rüşvetler dahi onu geri çeviremez. Aksine o, tıpkı ölümün (ansızın) gelişi/girişi gibi dilediği her yere (destursuz) girer!”

Beytûşî, nida ve hitap sanatını cansız varlıkları konuşurma ve kişileştirme sanatlarıyla birleştirerek edebi zenginlik ortaya koymuştur. O, savaşın yıkımını kendi cümleleriyle tarif etmek yerine doğrudan savaş aletinin olan güllenin kendisine bir benlik vererek ‘Ben diyarları yerle bir edenim!’ diye onu konuşturmuştur. Topun komutana fasih bir dille hitap etmesi ölümün ve felaketin insanın gözünün içine bakarak meydan okumasıdır. Savaş meydanındaki cansız nesnelerin bile idarecilere edebi bir dille hitap ettiği bu tasvir Beytûşî’nin nida sanatını sadece bir seslenme edatı (Ey / Yâ) olmaktan çıkarıp korkuyu ve dehşeti somutlaştıran psikolojik bir yüzleşme sahnesine dönüştürdüğünü göstermektedir.

2.3.3. Zaman, Kader, Musibet ve Sabır

Beytûşî’nin tefekkür dünyasında zaman, insana acı veren ve güvenilmez bir unsurdur. Dostuna gelen hastalığı ‘zamanın ihaneti’ olarak nitelendirir. Ancak bu ihanete karşı İslami bir değer olan sabrı tavsiye eder.

إِنْ يَكُنْ خَانَكَ الزَّمَانُ فَقَدْ خَا نَ أَبَاكَ الصَّفِيَّ وَسَطَ الْجِنَانِ

“Eğer zaman sana ihanet ettiyse, bil ki

¹⁸⁸ el-Hâl, el-Beytûşî, 262.

O ilk safî babana, cennetin ortasında ihanet etmişti.”

Kadere teslimiyetin altını çizdiği şu beyit ise felsefî bir derinliğe sahiptir: ‘Zamandan sonsuz bir safılık bekleyen kişinin, kendisine ihanet edilmekten başka bir nasibi yoktur.’

Beytûşî bir başka şiir dizelerinde sabrı musibetler karşısında gösterilen pasif bir direnç olmaktan çıkarıp islami bir kimlikle insanın onurunu ve özgürlüğünü koruyan aktif bir tercih olarak karşımıza çıkarır. O, bu anlayışını aşağıdaki beyitlerde iffet kavramıyla birleştirerek maddi yoksunluğu manevi zafer haline dönüştüren bir duruş sergiler:

لَا تَمُدُّدَنَّ يَدًا يَوْمًا لِأَخٍ يَدٍ وَلَوْ أَضْرَّتْ بِكَ الْأَوَاءُ وَالتُّوبُ
فَالصَّبْرُ صَبْرًا عَلَى مَنِّ الرِّجَالِ وَلَوْ أَرَبَى عَلَى الْمَنِّ وَالسَّلْوَى الَّذِي وَهَبُوا
عَلَى أَنْ التَّعَفُّفَ كَانَ دَأْبِي وَأَجْمَلِ ثِيَابِي قَبْلَ أَنْ أَطْوِي بَرْدَ شَبَابِي،¹⁸⁹

“Sakın ola bir eli tutmak için (kimseye) el açma!

Kıtlık ve musibetler sana zarar verip belini bükse de,

İnsanların başa kakmalarına karşı sabretmek (dayanmak),

Onların bu başa kakmaları, kudret helvasından ve bildircin etinden karlı olsa bile!

Üstelik iffet ve kanaat benim âdetim ve en güzel,

Elbisemdi gençliğimin perdesini dürmeden önce.”

Bu beyitler, onun ahlaki felsefesinin manifestosu niteliğindedir. İlk beyitteki ‘*elini uzatma*’ nehiy kalıbındaki yasağı, minnet altına girmeyi reddeden bir hayat felsefesini ifade eder. Şairin zorluklar ve *felaketler* ifadesiyle kastettiği ise hayatın somut sıkıntıları kadar sürgün ve yoksulluk gibi kendi yaşadığı trajik koşullardır.

İkinci beyitteki *Kur'an'da İsrailoğulları'na gökten indirilen ekmek ve bildircin eti* metaforu son derece incelikli ve zekice bir sanat kullanımındır.

¹⁸⁹ Beytûşî, "Hâcekü'l-Berku em Nesîmu Yemânî".

Beytûşî H. 1197 yılında Ahsâ'da bulunduğu sırada Bağdat'ta Ubeydullah Sıbgatullah Haydarî'ye yazdığı altı varaktan oluşan ve edipler arasında *er-Risâletü'l-İrâkıyye* adıyla tanınan mektubundan bir pasajda şöyle söylemektedir:

وَبَعْدُ فَإِنِّي مُذْ طَوَّحْتُ بِي طَوَائِحَ الْإِغْتِرَابِ، وَأَنَاتَنِي عَنْ شَرَفِ تِلْكَ الْأَعْتَابِ، لَمْ يَزَلِ الدَّهْرُ
يَزُمُّنِي شَرًّا، وَيَلْحَظُنِي خَرًّا، وَيُوسِعُنِي هَجْرًا وَهَجْرًا، وَيُمِطُّنِي غَارِبَ كُلِّ هَجِيرٍ، وَيُنِيخُنِي عَلَى كُلِّ
وَحِيرٍ، لَا أَسْرِي مِنْهُ إِلَّا فِي دَاجٍ دَاجِنٍ، وَلَا أَرِدُ إِلَّا عَلَى آجِنٍ، يَسُومُنِي خُطَّةَ الْأَذَى، وَيَقْلَابُنِي قَلَى
الْمُقْلَةِ لِلْقَذَى، لَكِنَّهُ مَعَ ذَلِكَ يُزَاوِلُ مِنِّي فَتَى شَدِيدَ الشَّكِيمَةِ أَبْيَا، وَيَرَعَى مِنِّي مَرَعَى وَبِيَا، وَيَسْتَمِرِّي
مِنِّي دَمْعًا عَصِيًّا، وَيُخَوِّضُ مِنِّي غَمْرَةَ الدَّامَاءِ، وَيُزَاحِمُ مِنِّي صَخْرَةَ صَمَاءٍ، لَا يَتَعَثَّرُ مِنِّي إِلَّا بِحَدِّ صَارِمٍ
قَضِيبٍ، وَلَا يَعْجُمُ مِنِّي غَيْرَ عُوْدٍ عَلَى نَابٍ. الزَّمَانُ صَلِيبٌ، لَمْ يَحْمِلْنِي - وَاللَّهِ الْحَمْدُ - تَصْرِيعُهُ
لِأَحْوَالِي، وَإِعْلَالُهُ لِأَمَالِي، عَلَى ابْتِدَائِي، بِالتَّلَاقِي إِلَى وَالِي، حَيَاءً مِنْ قَوْلِي الَّذِي شَرَّقَتْ بِهِ الرُّكْبَانُ
وَعَزَّوْا، وَأَطْرَبَ أُولَى الْأَلْبَابِ لِمَا صَعَّدُوا النَّظَرَ فِيهِ وَصَوَّوْا¹⁹⁰

“Bundan sonra derim ki: Gurbet (ve yabancılık) belaları beni oradan oraya savurduğundan ve o ulu makamların eşiklerinden beni uzak düşürdüğünden beri; şefkatsiz zaman (felek) bana hep düşmanca ve yan gözle baktı, gözünü kıсарak öfkeyle süzdü. Bana bolca terk edilme acısı ve çirkin muameleler tattırdı. Beni her asilzade olmayan (sıradan) devenin hörgücüne bindirdi ve kurak, taşlık, sarp arazilere sürüp çökertti. Onun yüzünden [hayat yolculuğumda] hep zifiri, kasvetli ve karanlık gecelerde yol aldım, ancak kokuşmuş/bulanık sulara inebildim. Bana hep felaket ve eziyet yollarını kesti (dayattı). Gözün [kendine batan o rahatsız edici] çöpten öğrendiği gibi benden öğrenip nefret etti (beni fırlatıp atmak istedi). Fakat felaketler getiren zaman, bütün bunlarla birlikte bende; (boyun eğmez) dizginleri sert ve onurlu bir yiğitle uğraşmakta (onu devirmeye çabalamakta)dır! O (felek), bende otlayanı zehirleyen ölümcül bir merada otlamakta; benden (çaresizlik namına) akmamak için inat eden bir gözyaşını sağımaya uğraşmaktadır. O, benim karakterimde dibi görünmez dipsiz okyanusların girdabına dalmakta, yerinden oynamaz sağır bir kayayla tokuşmaktadır. Bende ne zaman tökezleyecek olsa, ancak kılıcın o sarsılmaz ve keskin ağzına çarpmaktadır! Zamanın sivri dişleri bende (lokma niyetine) sadece en sert/özlü bir odundan başkasını çiğnememektedir! Allah’a hamdolsun ki zamanın durumumu halden hale (kötüye) sokup perişan etmesi ve umutlarımı sakatlayıp tüketmesi beni; amirlere kapılanıp [çıkar için onlarla] yüz göz olarak

¹⁹⁰ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 232-234.

kendimi bayağılaştırmaya sevk edemedi! (Bunu bana yapamadı). Zira kervanların dilden dile doğuya ve batıya taşıdıkları, akıl ve zevk sahiplerinin inceden inceye baştan aşağı okuduklarında mest olup coştukları o şerefli 'Sözümünden/Şiirimden' (kurduğum edebî itibardan) utandım (ve kimseye boyun eğmedim)”

Beytûşî, klasik Arap edebiyatının ‘dehr’ (zaman) motifini işleyerek zaman-kader-musibet-sabır ilişkisini derin bir sahne ile tasvir etmektedir. Zamanı şahsileştirerek onu kendisine düşmanca davranan, sürekli hakaret eden, aşağılayan ve zorlu şartlara mahkum eden bir fail olarak resmetmektedir. Soysuz binekler, taşlık araziler, karanlık geceler ve kokuşmuş sular gibi sözcükler gurbet hayatının maddi ve manevi acısını somutlaştırır. Bununla beraber Beytûşî, kaderin bu olumsuz tecellileri karşısında kendisini iradesi kuvvetli ve boyun eğmez, onurlu sıfatlarıyla nitelendirerek musibetler karşısındaki sabrını vurgular. Nitekim zamanın sertliğine rağmen bir valiye başvurup yardım dilenmekten haya etmesi, onun sabır anlayışının sadece acıya katlanmakla sınırlı kalmayıp izzet-i nefsi koruma ve başkasına muhtaç olmama kaidesiyle bütünleştiğini göstermektedir. Böylece Beytûşî’nin edebi söyleminde zaman ve kader, insanı sınavan bir güç olarak tasvir edilirken sabır da bu sınav karşısında insanın duruşunu ve şahsiyetini muhafaza etmesini sağlayan yüksek bir fazilet olarak temellendirilmektedir.

2.3.4. Yalnızlık Teması

Beytûşî, yalnızlık duygusunu doğrudan ifade etmek yerine onu gündelik hayatın en mütevazı nesnelerinden biri olan kahve fincanı üzerinden somutlaştırır. Aşağıdaki beyitlerde şair, kahveden mahrum kalışını bir ‘ayrılık’ olarak betimleyerek yalnızlığın ruh ve beden üzerindeki tahribatını çarpıcı bir içsellikle gözler önüne serer:

لِي شَهْرٍ إِنْ لَمْ يَكُنْ شَهْرَانِ مِنْذُ فَارَقْتُ لَذَّةَ الْفَنَاجَانِ

سَاءَ خُلُقِي مِنْ بَعْدِهِ وَلَقَدْ كُنْتُ لَمَّا كُنْتُ ذَا سَجَايَا حَسَانِ

وَلَقَدْ ضَاقَ بِي مَكَانِي حَتَّى ضَاقَ صَدْرِي عَنْ اِحْتِمَالِ جَنَانِي¹⁹¹

“İki ay olmadıysa da kesin bir ay oldu,

¹⁹¹ Beytûşî, "Hâcekü'l-Berku em Nesîmu Yemânî".

O fincanın [kahvenin] lezzetinden ayrı düşeli.

Ondan uzak kaldığımdan beri huyum bozuldu

Oysa ben eskiden ne kadar da uysal ve güzel huylu bir adamdım!

Bulunduğum mekân bana öylesine dar geldi ki;

Sonunda göğsüm de kalbimi içinde taşımaktan âciz kalıp daraldı.”

Bu şiirinde Beytûşî, fiziksel bir yalnızlıktan çok ruhsal bir sıkışma ve ağırlık hissediyor. Bu üç beyit bizlere kahve fincanından ayrılığı bir metafor-araç olarak kullanarak aslında derin bir yalnızlık ve içsel çöküş tablosu çiziyor. Kahve, klasik edebi gelenekte sohbetin, dostluğun ve sosyal bağın sembolüdür. Dolayısıyla ‘fincanın lezzetinden ayrılmak,’ gerçekte insani sıcaklıktan ve sosyal bağdan kopmak anlamına gelir. Şairin ‘huyum bozuldu’ itirafı ise yalnızlığın kişilik üzerindeki yıkıcı etkisini gösteriyor. Son beyitteki ‘mekânım bana dar geldi, göğsüm gönlümü taşıyamaz oldu’ ifadesi, yalnızlığın hem fiziksel hem ruhsal boyutunu aynı anda yansıtır. Beytûşî burada dışarıdan bakıldığında basit bir mahrumiyet gibi görünen durumun aslında insanı kendine bile yabancılaştıran varoluşunun sıkışmaya dönüştüğünü son derece yoğun ve samimi bir duygu ile ortaya koyar.

Beytûşî’nin mektuplarında yalnızlık ve çaresizlik teması bireysel bir hüznün ötersinde bazen işgal altında kaderine terk edilmiş koca bir şehrin siyasi ve coğrafi sahipsizliğinin de sembolü olmuştur. Müellif kuşatma altındaki Basra şehrinin merkezi idareden (Irak/Bağdat) defalarca yardım istemesini ancak tamamen yalnız bırakılmasını şu çarpıcı ifadelerle dile getirir:

وَنَنْهَضُ مُتَشَبِّرَةً لِدَفْعِهِ وَتُسْتَنْهَضُ، وَلَقَدْ اسْتَعَاثَتِ الْبَصْرَةَ قَبْلَ قُدُومِكُمْ بِالْعِرَاقِ كَمْ مَرَّةً،

فَكَانَتْ كَاسْتِعَاثَةِ الضَّرَّةِ بِالضَّرَّةِ، وَلَمْ يَنْفَعَهَا مِثْقَالُ ذَرَّةٍ¹⁹²

“Onu (o belayı) defetmek için kollarını sıvayarak şaha kalkar ve (başkalarını da) harekete geçirir. Siz Irak’a teşrif etmeden önce, Basra kimbilir kaç defa feryat edip ardı ardına imdat diledi! Fakat onun bu yardım çılgınlığı, [birbirine düşman olan] bir kumanın diğer kumadan medet umması gibiydi ve (bu çılgınlığın) ona zerre miskal faydası dokunmadı.”

Bu dizelerde Beytûşî, bir şehrin içinde bulunduğu mutlak yalnızlık ve terk edilmişlik hissini şaşırtıcı bir ‘kuma (darrâ)’ metaforu üzerinden somutlaştırmıştır.

¹⁹² el-Hâl, *el-Beytûşî*, 258.

Bilindiği üzere birbirini kıskanan iki kuma (ortak eş) arasında merhamet ve yardımlaşma beklemek imkansızdır. Beytûşî, Basra'nın çaresizlik içinde Bağdat idaresine yalvarmasını ancak feryadının duymazdan gelinmesini tam da bu psikolojik gerçeklikle örtüştürür. Düşman zulmu altında kıvranan bir şehrin imdat çağrılarının cevapsız kalması ve '*zerre kadar fayda görmemesi*' Basra'nın siyasi yalnızlığını en üst noktaya taşır. Böylece Beytûşî, kuşatma altındaki halkın yaşadığı o yalnızlığı ve vatanın çaresizliğini bir tarihsel bilgi olmakla beraber ilgisiz ve duygusuz bir otoritenin yüzüne çarpılan edebi bir sitem olarak dizelerine kazandırmıştır.

2.4. Eserlerinde Öne Çıkan Sanatlar

Abdullah b. Muhammed el-Beytûşî, klasik Arap dilinin ve belâgat ilminin inceliklerine son derece vakıf bir edip olarak öne çıkmıştır. Müellif, nazım ve nesir türündeki eserlerini kaleme alırken iletmek istediği fikri, fıkhi veya hissi mesajları edebi sanatların estetik gücüyle harmanlayarak muhatabına aktarmıştır. O metinlerindeki lafız ve mana dengesini, belâgatın meânî, beyân ve bedî' ilimlerine başvurarak sağlamıştır. Anlamı derinleştirmek, ifadenin etkisini artırmak, ahengi yakalamak ve okuyucuda kalıcı bir iz bırakmak amacıyla eserlerinde teşhis, tevriye, cinas, telmih, kinaye, mübalağa, iktibas ve teşbih gibi sanatlara yoğun bir biçimde yer vermiştir. Aşağıdaki alt başlıklarda, yazarın edebi şahsiyetini yansıtan ve eserlerinde belirgin bir şekilde öne çıkan söz konusu belâgat sanatları, metinlerinden seçilen pasajlar ve bu örneklerin dilsel tahlilleri çerçevesinde incelenmiştir.

2.4.1. Teşbis Sanatı

Söz konusu bu kavram, Arap belâgatında özellikle istiâre-i mekniyye, istiâre-i tahyîliyye ve aklî mecaz çerçevesinde ele alınmaktadır. İstiâre ve akli mecazın temelinde, bir eylemin gerçek öznesi veya ilgilisi dışında başka bir varlığa isnat edilmesi ya da onunla ilişkilendirilmesi bulunmaktadır. Belâgat kaynaklarında teşhis sanatına ilişkin farklı tanımlar yer almakla birlikte bu tanımların ortak noktası, insan dışındaki varlıklara insana özgü niteliklerin yüklenmesidir. Mecaza dayalı sanatlar arasında değerlendirilen teşhis, insan dışındaki canlı ve cansız varlıkların düşünülen, duyan, konuşan ve hareket eden insan varlıkları gibi tasvir edilmesi, başka bir ifadeyle

kişileştirilmesi şeklinde tanımlanabilir.¹⁹³ Beytûşî, nazım türü eserlerinde bu sanata sık sık başvurmuştur. Bir şiirinin dizelerinde şöyle ifade etmektedir;

يَا قَلْبُ مَاذَا الْخَفَقَانُ هَوْنًا عَلَيْكَ مَا يَقْضِي إِلَهُ يَكُنْ¹⁹⁴

“Ey kalp! Bu çarpınış da nedir?

Allah’ın hükmettiği şey mutlaka gerçekleşir.”

Beyitte en belirgin teşhis sanatıdır. Şair, “يَا قَلْبُ” ifadesiyle kendi kalbine doğrudan seslenmektedir. Kalp, burada insan bedeninin bir organı olmaktan çok sesleneni duyan, kaygılanan, sorgulanabilen ve yönlendirilebilen bir varlık olarak görülmüştür. Beytûşî’nin kalbine hitap etmesi durumu, ona insani bir nitelik kazandırmaktadır. Bu yönüyle kalp, insan gibi irade ve idrak sahibi bir varlık şeklinde tasvir edilmiştir. Bu beyitte ise kalp kendisi konuşmamaktadır şair ona seslenmektedir. Dolayısıyla burada esas sanat teşhis ve teşhise bağlı olarak ortaya çıkan anlatım biçimi ise kalbe hitap ve iç konuşmadır. Kalbe soru yöneltmesi ve ondan belirli bir tavır beklemesi, kalbin insani bir muhatap gibi algılandığını göstermektedir. “Bu çarpınış da nedir?” sorusu, kalbin kendi halini anlayabilecek ve bu hali hakkında hesap verebilecek bir varlık olarak düşünülmüştür. Böylece Beytûşî, kendi iç dünyasındaki korku ve huzursuzluğu kalbine yöneltilmiş bir konuşma şeklinde ifade etmiştir.

2.4.2. Cinas Sanatı

Tecnîs, tecânüs ve mücânese adları verilen cinas sanatı; anlamları farklı, yazılış ve söylenişleri aynı veya birbirine benzer olan iki ya da daha fazla kelimenin nazım veya nesirde bir arada kullanılmasıdır.¹⁹⁵ Beytûşî, edebî nesirlerinde şiir ahengini yakalamak için kelimeler arasındaki ses benzerliklerinden faydalanmıştır. Yine Risâletü’l-İrâkiyye’de umutlarının ve arzularının kendisini nasıl hayatta tuttuğunu anlatırken şu ifadeyi kullanmıştır:

¹⁹³ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi: Ölçüler, Uyak, Nazım Biçimleri, Söz Sanatları* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983), 419.

¹⁹⁴ el-Beytûşî, *Kifâyetü’l-me’ânî*, 169.

¹⁹⁵ Nusrettin Bolelli, *Belâgat (Beyân-Me’ânî-Bedî’ İlimleri) Arap Edebiyatı*, 6. baskı (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 407.

وَبَدَّلَهُ مِنَ الشَّرِّ إِلَى الْخَيْرِ وَمِنَ الْخَيْرِ إِلَى الشَّرِّ، مُعْتَبِطاً بِالْعَنَاءِ، إغْتِبَاطَ الْمُتَرِيِّ بِالْغِنَى، وَأَجْتَنَيْتَنِي مِنَ
غُصُونِ الْمَنَآيَا ثَمَارَ الْمُئْتَى، إِقْتَفَاءً لِأَسْلَافٍ كَانَ ذَلِكَ سَيِّمَاهُمْ، وَقَلِيلٌ مَا هُمْ¹⁹⁶

“Zamanın ve durumların sürekli kötüden iyiye, iyiden de kötüye değişip durması karşısında; zengin bir adamın servetiyle neşelenmesi gibi ben de çektiğim çileden ve meşakkatten öylesine sevinç (ve hoşnutluk) duyuyorum. Bütün hayallerimin ve hedeflerimin meyvelerini, bizzat tehlikelerin ve ölümün dallarından koparıp alıyorum. Bütün bunları, tek alameti işte bu (zorluklara göğüs geren) yüce ahlak olan geçmiş büyüklerimizin izinden gitmek için yapıyorum. Gerçi (bugün) o kâmil insanların sayısı ne kadar da azdır.”

Beytûşî, mektubunun bu dizelerinde kelimelerin ses uyumundan yararlanarak cinas sanatına başvurmuştur. Cümlede geçen ve ‘ölümler’ anlamına gelen ‘menâyâ’ (المنايا) kelimesi ile ‘umutlar’ anlamına gelen ‘münâ’ (المُنَى) kelimesi arasında sesteşliğe ve kök harfî benzerliğine dayalı cinas sanatını inşa etmiştir. Müellif varlığın sona ermesini temsil eden ‘ölüm’ ile hayata tutunmayı ifade eden ‘umut’ kavramlarını, fonetik açıdan birbirine benzeyen bu iki kelime üzerinden kurgulayarak metnin ifade gücünü artırmıştır. Bu kullanım, yazarın düzyazı formunda dahi klasik şiirin ahenk unsurlarını merkeze aldığını lafız ile mana arasındaki dengeyi gözeterek kelime seçimlerini bilinçli seçtiğini ortaya koymaktadır.

2.4.3. Telmih Sanatı

Telmih; şair ya da yazarın eserinde herkesçe bilinen geçmişteki bir olayı, ünlü bir şahsiyeti, yaygın bir inancı ya da atasözünü doğrudan açıklamak yerine ima yoluyla hatırlatan edebi sanattır.¹⁹⁷ Beytûşî de diğer edipler gibi bu sanatı kendi eserlerinde kullanmıştır. Bunlardan biri *Manzûmetü'l-Mükeffirât* mukaddimesinde eserinin dayandığı Hattâb'ın *Teferruhü'l-Kulûb*'u, İbn Hacer, İmam Suyûtî ve İmam el-Münzirî adlı kişileri açıkça nazm içinde zikretmiştir. Bu uygulama, klasik Arap şiirinde telmih sanatıdır.

Mukaddimedede şu beytler yer alır:¹⁹⁸

¹⁹⁶ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 235.

¹⁹⁷ Ahmet Kartal, "Türk Edebiyatında Belâgat Çalışmaları ve 'Tezâd' ve 'Telmih' Sanatlarına Eleştirel Bir Bakış", Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 16, Sayı 1 (2007), s. 422-23.

¹⁹⁸ el-Beytûşî, *Manzûmetü'l-mukeffirât*, 3.

وَكُلُّهَا أوردَهَا الحَطَّابُ فِي كِتَابِ تَفْرِيحِ القُلُوبِ فَاعْرِفْ

وَجَاءَهَا نَصَّ عَلَيْهِ ابنُ حَجَرٍ الحَافِظُ الكَبِيرُ الإمامُ المَعْتَبَرُ

ثُمَّ فَقَاهُ الحَافِظُ السُّيُوطِيُّ عَلامَةُ المَجْمَلِ وَالْمَبْسُوطِ

أودَعَهَا حَاشِيَةَ المَوْطَأِ نَثْرًا وَنَظْمًا مُجْمَلًا لَا بَسْطًا

وَقَبْلَ كُلِّ الإمامِ المُنْذِرِيِّ أَلَفَ فِيهِ وَهُوَ بِالْحَقِّ حَرِيٌّ

“Bunların tamamını el-Hattâb, Teferruhü'l-Kulûb adlı kitabında zikretmiştir; öğren.

Bunları İbn Hacer açıkça belirtmiştir; o büyük hâfız, saygın imâm.

Ardından Hâfız Suyûtî de onu izlemiştir; mücmel ve mufasssalın allâmesi.

[Suyûtî] bu amelleri Muvatta haşiyesine hem nesir hem nazım olarak, özlü biçimde yerleştirmiştir.

Hepsinden önce İmam el-Münzirî bu konuda eser telif etmiştir; o, hakka en layık olandır.”

Beytûşî, fıkıh ve hadis literatüründen derlediği amellerin kaynaklarını doğrudan nazm içine yerleştirmektedir. Hattâb’ın Teferruhü'l-Kulûb’unu, İbn Hacer’in tespitlerini, Suyûtî’nin Muvatta haşiyesini ve Münzirî’nin çalışmalarını birer beyitle anar. Bu uygulama, klasik Arap belagatinin telmih sanatını didaktik işlevle buluşturmaktadır. Beytûşî bir yanda ilmi otoriteyi anarken öte yanda her alime kısaltılmış unvanlar aracılığıyla telmih sanatını kullanarak sıfat tamlamalarıyla süsleyerek bir övgü diline dönüştürür. Böylece kaynak gösterme, Beytûşî’nin elinde şiirsel bir hürmet ifadesine dönüşmüştür. Eserin ilmi sağlamlığı ile edebi zarafeti tek bir cümlede birleşmiştir.

2.4.4. Mübalağa Sanatı

Sözlükte ‘sınırları zorlamak ve aşırıya kaçmak’ anlamına gelen mübalağa; edebiyat ilminde anlatımın gücünü ve etkisini artırmak amacıyla başvuru bir sanattır. Terim olarak; bir durumun veya niteliğin okuyucu zihninde çarpıcı bir iz bırakması için aklen gerçekleşmesi imkansız yahut zor bir boyuta taşınarak tasvir edilmesidir. Kısacası yazarın, bilinçli bir aşırılığa yönelerek bir şeyi olduğundan çok

daha büyük veya küçük göstermesidir.¹⁹⁹ Şairler ve edipler, özellikle övgü veya yergi gibi temalarda anlatımı sıradanlıktan kurtarmak, anlamın şiddetini ve büyüklüğünü çarpıcı bir biçimde yansıtmak için bu sanata sıkça başvurmuşlardır. Beytûşî, övdüğü Ubeydullah'ın ilmini ve yüceliğini tasvir ederken başvurduğu şu dizeler, mübalağa sanatının methiye türündeki örneklerinden birini sunmaktadır:

إِنْ فَاخَرْتُ دِجْلَةَ فِي فَيْضِهَا بِعِلْمِ عُبَيْدِ اللَّهِ قُلْ أَقْصِرِي
فَعِلْمُهُ لَيْسَ لَهُ مَعْبَرٌ وَكَمْ رَأَيْنَا لَكَ مِنْ مَعْبَرٍ
وَدَّ السَّمَاءُ تَشْرِي عِلَّاهُ وَلَوْ بِالشَّمْسِ وَالْمَرْيَخِ وَالْمُشْتَرِي
أَقْلَامُهُ تَفْعَلُ فِي مُهْجَةٍ أَلْ حَاسِدٍ مَا لَا يَفْعَلُ السَّمْهَرِي
زَهَتْ بِهِ بَعْدَادُ زَهْوِ الرُّبَا بِالنَّبْتِ غَبَّ الْعَارِضِ الْمُطَرِّ

“Eğer Dicle nehri taşkınlığıyla (suyuyla) övünürse,

Ubeydullah'ın ilmi karşısında ona "Yeter!" de.

Zira onun ilminin hiçbir geçidi yoktur,

Hâlbuki [ey Dicle] biz senin için nice geçitler gördük!

Gökyüzü, onun yüceliğini satın almayı canı gönülden arzu etti!

Güneş, Mars ve Jüpiter karşılığında dahi olsa,

Onun kalemleri, hasetçinin yüreğinde öyle işler yapar ki,

Semherî mızrağı dahi bunu yapamaz.

Bağdat da onunla süslendi tepelerin süslenmesi gibi,

Sağanak getiren bulutun hemen ardından çiçeklerle.”

Bu dizelerde Beytûşî, makam ve ilim sahibi övülen Ubeydullah'ın niteliklerini yüceltmek için mübalağa sanatından yararlanmıştır. Öncelikle övülen kişinin ilmi, coşkunluğuyla meşhur olan Dicle Nehri ile kıyaslanmış; nehrin bir sınırı olduğu ancak bu alimin ilminin hudutsuzluğu karşısında nehrin bile aciz ve sığ kalacağı abartılı bir

¹⁹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., 8, 420; İsmail Durmuş, “Mübalağa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/424.

dille ifade edilmiştir. O, ikinci aşamada tasavvurunu arzdan arşa taşıyarak gökyüzünün şahsileştirildiği bir mübalağa tablosu çizmiştir. Öyle ki gökyüzü, Ubeydullah'ın yüce makamını Güneş, Mars ve Jüpiter gibi gezegenleri bedel vererek satın almaya taliptir. Son beyitlerde kaleminin keskinliğini ve kelamının gücünü savaş meydanlarındaki meşhur 'Semherî' mızraklarından daha delici olarak tasvir eden Beytûşî, mübalağa sanatını bir övgü vasıtası olmaktan öteye taşımıştır. Coğrafi, kozmolojik ve askeri unsurları başarılı bir şekilde harmanlayarak muhatabının değerini hem fıkren hem de hissen mübalağa sanatıyla ulaşılamaz bir zirveye taşımıştır.

2.4.5. Tevriye ve Kinaye Sanatı

Tevriye, iki farklı anlam taşıyan bir kelimenin, ilk anda akla gelen yakın anlamı yerine bağlamdaki gizli bir ipucu aracılığıyla uzak anlamının kastedilmesidir.²⁰⁰ Bu sanatta yakın anlam, okuyucuyu ilk bakışta yönlendiren; uzak anlam ise asıl anlatılmak istenen anlamdır. Kinaye ise bir düşüncüyü doğrudan ifade etmek yerine, onunla bağlantılı başka bir anlamı dolaylı ve örtülü biçimde anlatmaktır.²⁰¹ Kısaca, tevriyede aynı kelimenin yakın ve uzak anlamları arasında bir anlam oyunu kurulurken, kinayede açıkça söylenen anlamdan hareketle başka bir anlama ulaşılır. Tevriyede uzak anlamın belirlenmesi esas olduğu halde, kinayede gerçek anlam ile örtülü anlam birlikte değerlendirilebilir. Beytûşî, yaşadığı dönemin en zorlu olaylarından biri olan ve Zend hükümdarı Sadık Han'ın ağır bir tahribat yarattığı Basra kuşatması sonucunda Süleyman Bey'e kaleme aldığı mektubunda, siyasi ve tarihi bir gerçeği bu edebi sanatlar vasıtasıyla zarif bir biçimde dile getirmiştir. O, mektubunun girişinde kendi perişan halini muhatabına arz ederken şu ifadeleri kullanmıştır:

يُنْهِي الْمَمْلُوكُ الَّذِي دِيسَتْ بِالصَّغَارِ ذَوَابْتَهُ، وَعَشِيَتْ أَمَالُهُ مُصِيبَتَهُ²⁰² ...

" Zillet [ve aşağılanma] ile onuru (perçemi) ayaklar altına alınıp çiğnenen ve uğradığı musibet (sandallını basan dalga misali) bütün umutlarının üzerini kaplayıp yutan bu bendeniz [yüce makamınıza şu halini] arz eyler ki: ..."

²⁰⁰ Bolelli, Belâgat, 459; İsmail Durmuş, "Tevriye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/45.

²⁰¹ Bolelli, Belâgat, 171; İsmail Durmuş, "Kinaye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/34.

²⁰² el-Hâl, *el-Beytûşî*, 254.

Bu satırlarda yer alan ‘memlûk’ (köle/hizmetkar) kelimesi, klasik dönemin bürokratik ve edebî yazışmalarında yazarın kendini küçültüp muhatabını yüceltmek amacıyla başvurduğu kalıplaşmış yakın anlamlı bir ifadedir. Ancak metnin yazıldığı tarihsel bağlam ve muhatap göz önüne alındığında, burada kinaye ve tevriye sanatları karşımıza çıkmaktadır. Çünkü mektubun ithaf edildiği dönemin idarecisi, tarihte ‘Süleyman Ağa el-Memlûk’ lakabıyla bilinmektedir.²⁰³ Beytûşî bu kelime tercihiyle bir yandan kendi çaresizliğini ‘köle’ gibi aciz bir tabirle resmederken diğer yandan devleti temsil eden şahsın doğrudan kimliğine ve unvanına telmihte bulunmuştur. Bu incelikli kullanım, Beytûşî’nin diplomatik duyarlılığını edebî sanatla nasıl harmanladığını ve dilin imkanlarını dönemin sosyopolitik gerçekliğine ne denli başarılı bir biçimde uyarladığını açıkça ortaya koyması bakımından oldukça değerlidir.

2.4.6. İktibas Sanatı

Sözlükte “ateş közü almak, hayır ve ilim isteyip ondan istifade etmek” anlamlarına gelen iktibas; belâgat ilminde mütekellimin sözünü güçlendirmek maksadıyla Kur’ân-ı Kerim, hadis veya edebî metinlerden, kaynağını açıkça belli etmeksizin en az bir terkip düzeyinde alıntı yapmasıdır. Şiirde vezin ve kafiye zaruretine binaen ufak değişikliklere de izin verilen verilen bu sanatta temel amaç alıntılanan metnin yeni bağlamına doğal bir akışla entegre edilmesidir.²⁰⁴

Beytûşî, Hadîkatü’s-serâir fî nazmi’l-kebâir eserinin ‘Kitâbu’s-Salât’ bölümünde kasten namazı terk etmenin fikhî ve uhrevî hükümlerini nazmederken, kuru bir kural aktarımından öteye geçerek metnini doğrudan vahyin ve sünnetin çizgisiyle desteklemiştir. Bu bağlamda iktibas sanatına şu dizelerle başvurmuştur:

إِذِ الَّذِي مَا بَيْنَنَا وَالْكَفْرِ وَالشِّرْكَ تَرْكُهَا لِعَمْرِ عَذْر²⁰⁵

“Zira bizimle küfür ve şirk arasındaki (yegâne fark),

Mazeretsiz yere namazı terk etmektir.”

²⁰³ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 254-255.

²⁰⁴ Bolelli, Belâgat, 435; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 6/167; İsmail Durmuş, "İktibas", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/52.

²⁰⁵ el-Beytûşî, *Hadîkatü's-serâir*, 35.

Bu beyitte Beytûşî, Hz. Peygamber'in (**يَنَّ الرَّجُلُ وَيَنَّ الشِّرْكَ وَالْكُفْرُ تَرَكَ**)

(الصَّلَاة) 'Kişiyse şirk ve küfür arasında namazın terki vardır' ²⁰⁶ hadis-i şerifinden

iktibas yapmıştır. İktibas sanatının kuralı gereği şair; 'beyne', 'küfür', 'şirk' ve 'terk' gibi kelimeleri hadisten aynen almış ancak şiirin vezin ve kafiyesine uydurmak için **لَعَيْرٍ عَذْرٍ** - mazeretsiz/özürsüz olarak) ifadesini ekleyerek söz diziminde ufak bir değişiklikte bulunmuştur. Hadisin ibaresi, şiirin doğal bir parçası gibi eritilmiştir.

Bu beyitte müellifin temel amacı iktibas sanatını kullanırken salt bilgi vermek ya da kural hatırlatmak değildir. Kutsal metinlerin ciddiyetini didaktik şiirin içine aktararak okuyucuda uyandırmak istediği uyarı ve korkutma etkisini en üst düzeye çıkarmaktır.

2.4.7. Teşbih Sanatı

Kelime kökeni olarak 'benzetmek' anlamına gelen **teşbih**; belâgatın beyan ilmi içerisinde yer alan sözü estetik açıdan güzelleştirmek ve anlamı daha vurucu kılmak amacıyla başvurulmuş bir edebî sanattır. Terim anlamıyla teşbih; konuşanın belirli bir amaç doğrultusunda, aralarında var olan ortak bir veya birden fazla vasıftan hareketle, bir şeyi benzetme edatı kullanarak yahut kullanmaksızın başka bir şeye benzetmesidir.²⁰⁷

Beytûşî, Basra kuşatmasının yarattığı perişanlığı ve buhranlı atmosferi muhatabına arz ettiği mektubunda, talihinin tersine dönmesini tasvir etmek için dönemin sosyokültürel unsurlarından beslenen son derece orijinal bir teşbih-i garîb örneği sunar. Yazar, işlerinin kötüye gidişini ve sığındığı kapının yüceliğini mektubunda şu Arapça nesir cümleleriyle resmetmektedir:

²⁰⁶ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*, çev. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1988), 1/134.

²⁰⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/505; Bolelli, *Belâgat*,34; İsmail Durmuş, "Teşbih", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40/553.

وَأَمَالُهُ، وَاسْتَهْجَرَتْ مِنْ لَفْحَةِ الْأَيَّامِ أَسْحَارُهُ وَأَصَالُهُ، وَنَمِي كَالْقَلَمِ الْقَبْطِيِّ إِلَى وَرَاءِ إِقْبَالِهِ، إِلَى
عَتَبَةِ أَلْقَى عَلَيْهَا مِنْ رِكَائِبِ الْمَجْدِ جَرَاهَا، وَأَلْقَى لَدَيْهَا مِنَ الْمَكَارِمِ جَرَاهَا، يَفُودُهَا مُذَلَّلَةً عِرَاهَا، فَيَاهَا
مِنْ سُدَّةٍ تَضَمَّنَتْ الثَّرْوَةَ ثَرَاهَا، وَفَاخَرَتْ الشُّهُبَ حَصَاهَا، وَيَرُوحُ الْفَضْلُ وَيَغْتَدِي فِي ذُرَاهَا²⁰⁸

“... ve umutları (böylece solup gitti). Zamanın ve dertlerin kavurucu nefesinden, onun o serin sabahları ve güzel akşamları adeta boğucu öğle sıcaklığına dönüştü. Tıpkı (Arapçanın aksine tersinden yazılan) Kıptî yazısı gibi, ilerlemeye dönük her adımı hep geriye doğru bir gidiş sayıldı. (Nihayet tüm bu çilelerden kaçıp) öyle yüce bir eşiğe yöneldi ki; şan ve şeref kervanları o kapıya gelip boyun bükerek temelli yerleşmiş, yüce erdemlerin en asî ve baş eğmez olanları bile orada uysallaşıp teslim olmuştu. Ah, o ne ulu bir dergâhtır! Avlusunun toprağı bağrında sonsuz bir bereket saklar; yerdeki çakıl taşları yücelikte gökteki yıldızlarla yarışır. Bütün faziletler onun o ulu zirvelerini kendisine yurt edinip orada sabahlar, orada akşamlar.”

Bu edebi sanatla Beytûşî, bozulan işlerini ve talihsizliğini ‘*Kıptî kalemi*’ (القلم الكي)

’ (القبطي) üzerinden ‘*geriye doğru akma/tersine isimlendirilmek*’ şeklinde sembolize etmiştir. Bilindiği üzere klasik Arap yazısı sağdan sola doğru şekillenirken Kıptîce (veya Cermen/Latin/Frenk) gibi dillerin alfabeleri soldan sağa, yani Arapça okurunun alışkanlığına göre ‘*ters*’ bir istikamette ilerlemektedir. Beytûşî, “*Kaderim ve işlerim olağan akışında giden Arap yazısı gibi değil tersten akan Kıptî kalemi gibi tersine döndü*” diyerek sosyokültürel mecaz kurgulamıştır. Bu kullanım, şairin yalnızca geleneksel Arap edebiyatı mazmunlarıyla yetinmediğini farklı kültürlerin yazı sistemleri üzerinden entelektüel bir kelime oyunu üreterek zihinsel bir çaba gerektiren uzak çağrışımları metnine edebi bir zenginlik olarak başarıyla taşımıştır.

²⁰⁸ el-Hâl, *el-Beytûşî*, 255.

SONUÇ

Bu çalışma, 18. yüzyıl Kuzey Irak coğrafyasında yetişmiş olan Abdullah b. Muhammed el-Beytûşî'nin hayatını, eserlerini ve edebî kişiliğini, birincil ve ikincil kaynaklara dayanan bütüncül bir yaklaşımla ortaya koymayı amaçlamıştır. Beytûşî'nin Türkçe akademik literatürde yeterince incelenmemiş olması çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmuş. Bu boşluğun betimsel, tarihsel-eleştirel, karşılaştırmalı ve metin odaklı analiz yöntemlerinin bir arada kullanılmasıyla giderilmesi hedeflenmiştir. Bu çalışmanın bulguları göstermektedir ki Beytûşî, Kürt kimliğine rağmen klasik Arap dili ilimlerinde hakimiyet kazanmış ve bu yetkinliği öğrencisi Osman b. Sened el-Basrî tarafından kendisine 'es-Sibeveyh es-Sânî' (İkinci Sîbeveyh) lakabının verilmesiyle somut bir şekilde teyit edilmiştir. Müellifin nazım ve nesir türündeki eserleri, edebi mektupları, takrizleri ve şerh-haşiye literatürüne yaptığı katkılar bu ilmi donanımın bütün boyutlarını belgeleyen birincil veriler olarak değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler ışığında çalışmanın alana katkısı iki temel düzlemde şekillenmektedir: İlk olarak nadir el yazması mecmualarda ve kütüphanelerde dağınık halde bulunan Beytûşî'nin külliyyatı sistematik biçimde tasnif edilerek Türkçe akademik literatürde kapsamlı değerlendirmesi sunulmuştur. İkinci olarak Kürt bir müellifin klasik Arap edebiyatının estetik anlayışını ve belâgat unsurlarını hangi ölçüde özümseyebildiğine dair somut örnekler ortaya koyularak 18. yüzyıl İslam coğrafyasında Kürt alimlerinin dil ve edebiyat geleneğine yaptıkları katkılara ilişkin araştırmaların genişletilmesine zemin hazırlanmıştır. Öte yandan araştırma sürecinde karşılaşılan bazı sınırlılıkların nesnel biçimde ifade edilmesi gerekmektedir. Beytûşî'nin hayatına ilişkin biyografik verilerin kaynaklarda zaman zaman çelişkili ve dağınık biçimde yer alması; tespit edilemeyen veya yalnızca başlıkları bilinen bazı eserlerinin henüz bilim dünyasına kazandırılmamış olması ve Arapça birincil kaynakların büyük bölümünün yazma eser niteliği taşıması çalışmanın kapsam ve derinliğini belirli ölçüde sınırlandırmıştır. Beytûşî'nin eserlerinin tahkikli edisyon çalışmalarının yapılması, müellifin dilbilim anlayışının müstakil araştırmalara konu edilmesi aynı coğrafya ve dönemde yetişen diğer Kürt alim-şairlerle karşılaştırmalı incelemeler gerçekleştirilmesi ve Arapça birincil kaynaklardaki biyografik çelişkilerin arşiv malzemeleriyle yeniden ele alınması, bu alandaki bilgi birikiminin kalıcı biçimde derinleştirilmesine önemli katkılar sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdülhadioğlu, Ahmet. "Arap Edebiyatında Didaktik Şiirin Ortaya Çıkışı ve Arap Grameri Konusunda Yazılan Başlıca Manzumeler". *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi* 3/1 (2018), 20-34.
- Aladağ, Mehmet Şirin. *Câhiliye ve İslâm Dönemi Şiirinde İçerik: Dinî ve Toplumsal Hayat*. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Alak, Musa. "İbn Sened el-Basrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-1/597-598. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Âlânî el-Kurdî, Muhammed b. el-Hâc Hasan. *Ref' u'l-hafâ şerhu Zâti's-şifâ*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi - Sâbir Muhammed Sadullah ez-Zîbârî. 1 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1987.
- Âsım Efendi, Ahmed. *Mütercim Ahmed Âsım Efendi: el-Okyânûsu'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît*. haz. Mustafa Koç - Eyüp Tanrıverdi. 3 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- el-Ba' bikrî, Tâhir Molla Abdullah. *Hayâtü'l-a 'lâm min 'ulemâ 'i'l-Ekrâd*. thk. Ebû Bekir Abdullah Tâhir el-Ba' bikrî. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1436/2015.
- el-Bahrî, Tâhir Mollâ Abdullah. *Hayâtü'l-emcâd min 'ulemâ 'i'l-Ekrâd*. haz. Ebû Bekir Mollâ Tâhir el-Bahrî. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2015.
- el-Basrî, Osman b. Sened. *Sebâ' ikü'l- 'asced fî ahbâri Ahmed b. Rizk el-Es 'ad*. y.y.: Matbaatü'l-Beyân, 1375. (Bk. İbn Sened, Osman.)
- Behrekey, Mela Tahir Mela Abdullah. *Mêjûyî Zanayânî Kurd*. 1 Cilt. Hewlêr: Korbendî Hižrî İslâmî le Kurdistanî İraq, 2010.
- Beki, Niyazi. "Ebcad Hesabı". Erişim 12 Temmuz 2026. <https://rinap.uskudar.edu.tr/uploads/site/6/content/files/ebced-ve-cifir-duzenleme-yapilmis-hali-pdf-1-4-1-compressed.pdf>
- el-Bervârî, Muhammed Zekî Molla Hüseyin. "Devru ulemâi'l-Kürd fî neşri'l-meârifî'l-İslâmiyye ve binâi'l-hadâratî'l-insâniyye". *Mecelletü Câmiati Zâhó* B1/2 (2012), 119 vd.

- el-Beytûşî, Abdullah b. Muhammed el-Kurdî. *Hadîkatü's-serâir fî nazmi'l-kebâir ve yelîhâ el-Hisâlû'l-mükeffire li'z-zünûbi'l-mütekaddime ve'l-müteahhire*. thk. Yâsir İbrâhîm el-Mezrûî. Kuveyt: Gırâs li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1. Basım, 2007.
- el-Beytûşî, Abdullah b. Muhammed el-Kurdî. "Hâcekü'l-Berku em Nesîmu Yemâni". *Poetsgate*. Erişim 13 Kasım 2025. <https://poetsgate.com/poem.php?pm=123983>
- el-Beytûşî, Abdullah b. Muhammed el-Kurdî. *el-Hifâye bi-tavzîhi'l-Kifâye: Şerhu manzûmeti Kifâyeti'l-me'ânî fî hurûfi'l-me'ânî*. thk. Tâhâ Sâlih Emîn Agâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1433/2012.
- el-Beytûşî, Abdullah b. Muhammed el-Kurdî. *Kifâyetü'l-me'ânî fî hurûfi'l-me'ânî*. thk. Şefî' Burhânî. y.y.: 1426/2005.
- el-Beytûşî, Abdullah b. Muhammed el-Kurdî. *Manzûmetü'l-mukeffirât li-küllî zenbin sâbîkin ve ât ve yelîhi el-Ed'iyetü'l-müstecâbe*. 1. Basım. Mısır: el-Matba'atü'l-Cemâliyye, 1332/1914.
- el-Beytûşî, Abdullah b. Muhammed el-Kurdî. *Şarfü'l- 'inâye fî keşfi'l-kifâye: min bâbi "en" ilâ âhiri'l-kitâb*. thk. Mu'tâd b. Mu'tak b. 'Âkıl el-Harbî. 1 Cilt. Doktora Tezi, el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1431-1432.
- el-Beytûşî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm eş-Şâfiî el-Kurdî. *Tarîkatü'l-Basâir ilâ Hadîkati's-Serâir (dirâse ve tahkîk)*. thk. Ali Mahmûd Ali el-Beşderî. 2 Cilt. Bağdat: Dîvânü'l-Vakfî's-Sünnî, 1432/2011.
- el-Bıytâr, Abdürrezzâk b. Hasan. *Hilyetü'l-beşer fî târîhi'l-karni's-sâlisi aşer*. thk. Muhammed Behce el-Bıytâr. Beyrut: Dâr Sâdır, 1991.
- Bolelli, Nusrettin. *Belâgat (Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri) Arap Edebiyatı*. 6. Basım. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- Bozkurt, Nebi. "Mektup". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/13-14. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- el-Cerayyân, Hâlid b. Kâsım. "el-Beytûşî ve Menhecühû fî'n-Nahvi ve'l-Luğa"., 54-61.

el-Cerayyân, Hâlid b. Kâsım. "Risâletü's-şeyh 'Abdillâh b. Muḥammed el-Beytûşî el-Kurdî ilâ şeyhihi 'Ubeydillâh b. Şıbgatillâh el-Ḥaydarî". *ed-Dâra* 49/4 (2023), 9-68.

Çiçek, Halil. *Şark Medreselerinin Serencamı*. İstanbul: 2009.

Darancık, Yasemin. "'Didaktik' Kavramının Türkçe Sözlüklerdeki Tanımlarının Karşılaştırmalı Analizi". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi* 13/2 (2024), 650-667.

Demir, Ethem. "Klasik Nahiv Öğretiminde Didaktik Bir Öge Olarak 'Elgâz'". *Dergiabant* 7/14 (2019), 533-548.

Dilçin, Cem. *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi: Ölçüler, Uyak, Nazım Biçimleri, Söz Sanatları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983.

Durmuş, İsmail. "Fahr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/79. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Durmuş, İsmail. "İktibas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/52. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Durmuş, İsmail. "Kinaye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/34-36. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Durmuş, İsmail. "Mübalâğa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/424-426. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Durmuş, İsmail. "Telmih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/407-408. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Durmuş, İsmail. "Tevriye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/45-47. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

el-Hâl, Muhammed. *el-Beytûşî*. Bağdat: Matbaatu'l-Maârif, 1958.

el-Hâl, Muhammed. *eş-Şeyh Ma'rûf en-Nûdehî el-Berzencî*. Bağdat: Dâr Matba'ati't-Temeddün, ts.

el-Harbî, Mu'âz b. Mufettah b. Âkıl. *Şarfü'l-inâye fî keşfi'l-Kifâye li-'Abdillâh b. Muḥammed el-Kürdî el-Beytûşî: min Bâbi "Lâkin" ilâ Âhiri'l-Kitâb*. Doktora Tezi, el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1431-1432/2010-2011.

el-Harbî, Mu'tâd b. Müfik b. Âkıl. *Şarfü'l- 'inâye fî keşfi'l-Kifâye li- 'Abdillâh b. Muhammed el-Kürdî el-Beytûşî* (ö. 1221/1806): *min Bâbi "len" ilâ Âhiri'l-Kitâb — Dirâse ve Tahkîk*. Doktora Tezi, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1431-1432/2010-2011.

Hasbâk, Şakir. *el-İraku's-şimâlî: Dirâsetün li'n-Nevâhi et-Tabî'iyye ve'l-Beşeriyye*. Bağdat: 1973.

el-Haşimî. *Cuğrafiyyetü'l-Irak*. [Yayın bilgisi eksik].

İbn Reşîk el-Kayrevânî. *el- 'Umde fî mehâsini's-şi 'r ve âdâbih*. nşr. Muhammed Karğazân. 2 Cilt. Dimaşk: Maṭba'atü'l-Kâtibi'l- 'Arabî, 1994.

İbn Sened, Osman. *Asfâü'l-mevârid min selsâli ahvâli'l-Îmâm Hâlid*. Kahire: Matbaa-i İlmiye, 1410/1991.

İbn Sened, Osman. *Sebâikü'l- 'asced fî ahbâri Ahmed necli Rızķi'l-Es 'ad*. y.y.: Matbaatü'l-Beyân, 1315/1897.

Kallek, Cengiz. "İbn Hacer el-Heytemî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/531-534. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Kavak, Abdulcebbar. *Kuzey Irak'ta Tasavvuf*.

Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu 'cemü'l-mü 'ellifîn*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.

el-Kerhî, Fukar. "el-Beytûşî'nin Tanıtımı". *Fahâmetü'l-Irak Forumları*. Erişim 24 Aralık 2025. <https://www.f-iraq.com/vb/search/571504/?q=-التعريف&o=date>

[بالبیتوشي](https://www.f-iraq.com/vb/search/571504/?q=-التعريف&o=date)

Kılıç, Hulusi. "Bedîiyyât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/323-324. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Kılıç, Hulusi. "Sîbeveyhi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/130-134. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

"Lirik". *Yeni Türk Ansiklopedisi*. 6/2086-2087. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1985.

Mahmûdiyân, Seyyid Mustafa. "Mecerratü'l- 'âlemi'l-İslâmî ve Nücûmühâ: el-Beytûşî Nemûzecen". *Evrâk Şekâfiyye* 33 (2024). Erişim 12 Temmuz

2026. <https://www.awraqthaqafya.com/wp-content/uploads/2024/07/سید-مصطفی-محمودیان.pdf>

[سید-مصطفی-محمودیان.pdf](#)

Makdisi, George. *İslâm'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*. çev. H. Tuncay Başoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2007.

Muhibbullah, N. *Mevki 'u'l-Ekrâd ve Kürdistan târîhiyyen ve cuğrafiyyen ve hadâriyyen*. y.y.: 1991.

Munecid, Mustafa. "er-Risâletü'l-İslâmiyye". *Mecelletü Dîvânî'l-Evkâf* 80-81 (1975), 94.

Mustafa, Muhammed Sâbir. *en-Nûdehî ve Cuhûduhu'n-Nahviyye*. Erbil: Selahaddin Üniversitesi Matbaası, 2005.

Müderriş, Abdülkerim. *Ulemâunâ fî hidmeti'l-ilmi ve'd-dîn*. Bağdat: Dâru'l-Hürriyye, 1983.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*. çev. Mehmed Sofuoğlu. 8 Cilt. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1988.

Nuri, Abdullah. "Katfu'l-Ezhar alâ Manzûmeti Hadîkatî's-Serâir fî Nazmî'l-Kebâir" (Mukaddime). Kuveyt: 1377/1958.

Öngören, Reşad. "Tasavvuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/119. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Özel, Ahmed. "Beytûşî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-1/192-194. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.

Raûf, İmad Abdüsselam. *el-Mu'cemü't-târîhî li-İmâratî Behdînân*. Erbil: el-Ekâdîmiyyetü'l-Kürdiyye, 2011.

Reşîd, Kemal Tâhir. "eş-Şeyh Ma'rûf en-Nûdehî el-Berzencî ve Rihletühü'l-İlmiyye fî Kürdistân". *Govârî Tüwêjer* 1/1 (Bahar 2018), 511-535.

Rûhanî, Baba Merdûx. *Kürt Meşhurları Tarihi (Arifler, Âlimler, Edipler, Şairler)*. çev. Hatice Yılmaz Arslan - Kenan Subaşı. İstanbul: 2017.

Savran, Ahmet. "İmruülkays b. Hucr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/237-238. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- es-Selefi, Hamdi Abdülmecid - ed-Doskî, Tahsin İbrahim. *Mu'cemü's-şu'arâi'l-Kürd*. Duhok: Sipirez, 2008.
- ed-Siverekî, Muhammed. *Mu'cemü a'lâmi'l-Kürd*. Süleymaniye: Bangeyi Jin, 2005.
- Terzi, Mustafa Zeki - Çoruhlu, Tülin. "Mızrak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/3-5. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Topaloğlu, Bekir. "ez-Zevâcir an İktirâfi'l-Kebâir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/301-302. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Recez". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/509-510. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Uzun, Mustafa İsmet - Arslan, Ahmet Turan. "Takriz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/472-474. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Yıldırım, Kadri. *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*. İstanbul: Avesta Yayınları, ts.
- Yılmaz, Kamil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Zekî Beg, Muhammed Emîn. *Târîhü's-Süleymâniye*. Bağdat: 1901.
- ez-Ziriklî, Hayreddin b. Mahmûd. *el-A'lâm*. 15. Basım. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.

